

Освітній курс

РОЗГЛЯД СУДАМИ СПРАВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З НАСИЛЬСТВОМ В СІМ'Ї

Методичний посібник

Стоп насильству!

Empowered lives.
Resilient nations.

*Empowered lives.
Resilient nations.*

ОСВІТНІЙ КУРС

РОЗГЛЯД СУДАМИ СПРАВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З НАСИЛЬСТВОМ В СІМ'Ї

методичний посібник

УДК 347.93:364.63-027.553](072)
ББК 67.410я7-5
Р64

Христова Г. Освітній курс «Розгляд судами справ, пов'язаних з насильством в сім'ї».
Методичний посібник/Автор і упорядник Г.Христова. – К.: ТОВ «Компанія «ВАІТЕ», 2011 – 86 с.

Рекомендовано Науково-методичною радою Національної школи суддів України (Протокол №3 від 19.10.2011 р.)

Автор і упорядник:

Христова Ганна Олександрівна, к. ю. н., доцент Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», провідний науковий співробітник Національної академії правових наук України

Рецензент:

Ковтюк Єлизавета Іванівна, суддя Верховного Суду України

Редакційна колегія:

Мазурок Володимир Антонович, суддя Верховного Суду України у відставці, заслужений юрист України, начальник відділу підготовки суддів та працівників апаратів судів України

Павлиш Світлана Олегівна, експерт з питань запобігання насильству Програми рівних можливостей та прав жінок в Україні, ПРООН-ЄС

«Розгляд судами справ, пов'язаних з насильством в сім'ї» є освітнім курсом, який було розроблено для проведення занять з суддями судів загальної юрисдикції. Курс орієнтований на проблеми судової практики розгляду різних категорій справ, пов'язаних з насильством в сім'ї, але також буде корисним для проведення занять не лише для суддів, але й для адвокатів, співробітників правоохоронних органів (міліції, прокуратури), органів опіки та піклування, інших категорій осіб, які беруть участь при розгляді судами справ, пов'язаних з насильством в сім'ї. Він являє собою не лише структуровану програму навчання, але містить аналітичні матеріали, що можуть бути використані викладачами для підготовки лекцій, презентацій, або для організації самостійної роботи слухачів курсу.

Цей посібник розроблено в рамках реалізації «Програми рівних можливостей та прав жінок в Україні», проекту, який впроваджує Програма розвитку ООН (ПРООН) в Україні за підтримки Європейського Союзу. Думки, висновки та рекомендації належать автору і не обов'язково відображають погляди ЄС, ПРООН, інших організацій та закладів системи ООН.

Програма розвитку ООН (ПРООН) є глобальною мережею ООН в галузі розвитку, організацією яка виступає за позитивні зміни та надає країнам доступ до джерел знань, досвіду та ресурсів задля допомоги людям в усьому світі будувати краще життя. Ми співпрацюємо з 166 країнами світу, допомагаючи їм знаходити власні шляхи розв'язання глобальних та національних проблем в галузі людського розвитку. Покращуючи свої власні можливості, вони мають змогу використовувати досвід та знання співробітників ПРООН та широкого кола наших партнерів. В Україні чотири головні сфери нашої діяльності в галузі розвитку зосереджуються на демократичному врядуванні; подоланні бідності, досягненні процвітання та українських Цілей розвитку тисячоліття; місцевому розвитку та гарантуванні безпечного середовища для людського розвитку; на енергетиці та навколишньому природному середовищі. В кожній з цих тематичних сфер ми намагаємося забезпечити баланс між впровадженням заходів щодо розробки політико-правових документів, аналітично-дорадчою діяльністю, заходами з поліпшення спроможності наших національних партнерів та окремими пілотними проектами. ПРООН впроваджує свою діяльність в Україні з 1993 року.

Європейський Союз (ЄС) – це родина демократичних країн Європи, які працюють разом для покращення життя своїх громадян і для розбудови кращого світу. До ЄС входять 27 держав: 27 різних націй вирішили разом творити своє майбутнє. За понад 50 років розширення ЄС вони разом побудували зону миру, стабільності, прогресу та солідарності. Європейський Союз є моделлю вирішення конфліктів і встановлення дружніх відносин шляхом тісного співробітництва з метою досягнення спільних цілей, зберігаючи при цьому національний суверенітет та територіальну цілісність. Але ЄС займається не лише своїми внутрішніми питаннями: він прагне поділитися своїми надбаннями і цінностями з країнами та людьми поза власними кордонами. Європейська Комісія є виконавчим органом влади ЄС. Її очолюють 27 Комісарів, які представляють інтереси Європейського Союзу в цілому. Представництво Європейської Комісії в Україні було відкрито в Києві в 1993 році і є одним з понад 120 Представництв ЄС в світі. Представництво в Києві сприяє політичним та економічним зв'язкам між Україною та Європейським Союзом, роз'яснює та інформує про окремі аспекти політики ЄС та бере участь у впровадженні програм співпраці Європейського Союзу.

Видання не призначено для продажу.

© ПРООН в Україні, 2011

ISBN 978-966-2310-05-4

ЗМІСТ

Вступ	5
Погодинний робочий план освітнього курсу	8
Тема 1. Поняття та форми насильства в сім'ї: загальна характеристика проблеми	9
План	9
Рекомендована література	9
Рекомендовані нормативно-правові акти	9
Методичні матеріали	9
Практичні завдання та запитання для обговорення.....	13
Тема 2. Міжнародні стандарти та міжнародна судова практика у сфері запобігання та протидії домашньому насильству	20
План	20
Рекомендована література	20
Рекомендовані міжнародні акти та методичні матеріали	20
Практичні завдання та запитання для обговорення.....	24
Тема 3: Роль суду в системі юридичних засобів реагування на вчинення насильства в сім'ї та запобігання його проявам	33
План	33
Рекомендована література	33
Рекомендовані нормативно-правові акти	33
Методичні матеріали	34
Практичні завдання та запитання для обговорення.....	36
Тема 4. Особливості розгляду судових справ про адміністративні правопорушення, пов'язані з вчиненням насильства в сім'ї.....	40
План	40
Рекомендована література	40
Рекомендовані нормативно-правові акти	40
Методичні матеріали	40
Практичні завдання та запитання для обговорення.....	44
Тема 5. Судовий розгляд кримінальних справ, пов'язаних з різними формами насильства в сім'ї	51
План	51
Рекомендована література	51
Рекомендовані нормативно-правові акти	52
Методичні матеріали	52
Практичні завдання та запитання для обговорення.....	54

Тема 6. Розгляд судами справ, пов'язаних з вчиненням насильства в сім'ї в порядку цивільного судочинства.....	61
План	61
Рекомендована література	61
Рекомендовані нормативно-правові акти	61
Методичні матеріали	62
Практичні завдання та запитання для обговорення.....	64
Основні принципи розгляду судами справ, пов'язаних з насильством в сім'ї	70
Короткий словник юридичних термінів	72
Загальний перелік нормативно-правових актів України, що стосуються питань запобігання та протидії насильству над дітьми та дорослими членами сім'ї	75
Загальний перелік використаної та рекомендованої літератури	78
Програма семінару для суддів місцевих загальних судів, призначених на посаду вперше, на тему: «Розгляд судами справ, пов'язаних з насильством в сім'ї. Проблеми судового захисту прав потерпілих від насильства в сім'ї в Україні» (зразок)	81

ВСТУП

Цей методичний посібник з освітнього курсу «Розгляд судами справ, пов'язаних з насильством в сім'ї» (далі – посібник) розроблений з метою забезпечення методичного підґрунтя для проведення навчального процесу та підвищення кваліфікації суддів Національною школою суддів України.

Основним завданням зазначеного освітнього курсу є підвищення рівня обізнаності суддів судів загальної юрисдикції щодо міжнародних стандартів, національного законодавства України та особливостей судової практики у галузі запобігання та протидії насильству в сім'ї, а також вдосконалення практичних навичок слухачів щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення, кримінальних та цивільних справ, пов'язаних з вчиненням насильства в сім'ї.

Необхідність розробки програми підготовки суддів до ведення справ, що пов'язані з насильством в сім'ї, зумовлено *Планом заходів з проведення Національної кампанії «Стоп насильству!» на період до 2015 року*, який було затверджено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 грудня 2010 р. №2154-р. На важливості такого навчання суддів, що має стати однією основних цілей національного законодавства з протидії насильству в сім'ї, наголошує Комісія ООН з прав людини (Модельний закон ООН про домашнє насильство). Навчання суддів визнано ефективними діями в ситуаціях, коли жертвам насильства в сім'ї необхідні піклування про дітей, економічна підтримка і безпека, а також у випадках, коли жертви мають особливі потреби, у тому числі пов'язані з інвалідністю.

Запровадження такого освітнього курсу стане частиною виконання Україною своїх міжнародно-правових зобов'язань у сфері запобігання та протидії насильству в сім'ї, однією з найважливіших складових яких є проведення освітніх заходів, тренінгів та навчальних програм для суддів, які повинні бути спрямовані на формування високого рівня знань у суддів та належного розуміння ними причин і передумов вчинення насильства в сім'ї, його негативних наслідків для жертв такого насильства і суспільства в цілому, а також імплементація в судову практику України ООН-івських та європейських стандартів у цій сфері.

Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок в своїй Загальній рекомендації № 19 рекомендував державам вжити систему заходів, спрямованих на подолання домашнього насильства та його наслідків, серед яких обов'язок забезпечити *ефективний захист* від домашнього насильства, запровадити ефективні процедури подачі скарг і *засоби судового захисту*, включаючи компенсації для жертв насильства. Комітет ООН відзначив, що з метою ефективного здійснення Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок дуже важливе значення мають *тренінги для судових органів*.

У своїх *прикінцевих зауваженнях за результатами розгляду об'єднаної шостої і сьомої періодичної доповіді України щодо виконання своїх зобов'язань за Конвенцією ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок* (2010 р.) згаданий Комітет ООН наполегливо закликав Україну забезпечити, щоб посадові особи, особливо співробітники правоохоронних і судових органів, були повною мірою проінформовані про Закон України «Про попередження насильства в сім'ї», обізнані про інші форми насильства стосовно жінок та могли надавати жертвам належну допомогу. Комітет ООН також рекомендував Україні зміцнювати навчально-просвітницькі програми щодо сфери дії Конвенції, особливо для суддів, щоб заохочувати їх до використання положень Конвенції у судовому провадженні (п. 15, 29 прикінцевих зауважень).

Принципова значущість навчання суддів у сфері запобігання та протидії насильству в сім'ї підкреслюється і у відповідних європейських стандартах, серед яких чільне місце сьогодні посідає *Конвенція Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством стосовно жінок та домашнім насильством*. Цей документ став першим в міжнародному праві міжнародно-правовим договором, який повністю присвячений проблемі протидії насильству в сім'ї та насильству стосовно жінок. Конвенцію було відкрито для підписання 11 травня 2011 р., від імені України її було підписано 7 листопада 2011 р., що свідчить про необхідність реформування системи протидії насильству в сім'ї з метою приведення її у відповідність до закладених Конвенцією стандартів.

Конвенція прямо зазначає, що сторони повинні вживати необхідних заходів для включення до офіційних навчальних програм на всіх рівнях освіти навчальних матеріалів з таких питань, як рівність між жінками та чоловіками, нестереотипні гендерні ролі, взаємна повага, ненасильницьке врегулювання конфліктів у міжособистісних відносинах, гендерне насильство проти жінок та право на особисту цілісність. Сторони повинні забезпечувати належне навчання з питань запобігання та виявлення такого насильства, рівності між жінками та чоловіками, потреб та прав жертв, запобігання повторній віктимізації, а також підвищення кваліфікації спеціалістів, які працюють з жертвами або тими, хто вчиняє будь-які акти домашнього насильства чи насильства над жінками (статті 14, 15 Конвенції).

Цей посібник розроблений з врахуванням особливостей освітнього процесу представників суддівського корпусу, які є досвідченими фахівцями у галузі права та володіють досконалыми навичками правозастосовчої діяльності. У зв'язку з цим дане видання здебільшого орієнтоване на проблеми судової практики розгляду різних категорій справ, пов'язаних з насильством в сім'ї, але водночас містить методичні матеріали щодо міжнародних стандартів та міжнародної судової практики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, а також загальний огляд національного законодавства в цій сфері, на підставі яких викладачами можуть бути підготовлені лекції та презентації або організовано самостійну роботу слухачів. В основу запропонованого освітнього курсу покладений науково-практичний посібник «Судовий розгляд справ, пов'язаних з вчиненням насильства в сім'ї в Україні: проблеми відповідності міжнародним стандартам та шляхи вдосконалення» (2011), який розроблено експертами Програми рівних можливостей та прав жінок в Україні ПРООН М.В. Євсюковою, Г.О. Христовою, О.А. Шаповаловою та ін. та рекомендовано Національною школою суддів України. Слід підкреслити, що запропонований освітній курс спрямований на засвоєння суддями матеріалів, викладених в практичному посібнику як першому комплексному спеціалізованому дослідженню проблем судової практики у справах, пов'язаних з вчиненням насильства в сім'ї, та шляхів її вдосконалення. Тому в даному освітньому курсі використано переважно ті судові рішення, висновки та рекомендації, які були викладені у практичному посібнику, з метою їх докладного обговорення та засвоєння суддями, а також подальшого практичного впровадження.

Для досягнення найкращого результату навчального процесу викладачам рекомендується використовувати не лише лекції та практичні заняття, а також інтерактивні методи роботи з аудиторією (структуровані дискусії, роботу в малих групах, ситуативні вправи, рольові ігри тощо). З цієї метою в посібнику до кожної з тем освітнього курсу запропоновано практичні завдання та питання для обговорення, які включають:

- запитання для спільного обговорення учасниками;
- завдання та запитання для роботи в малих групах, укладені на основі фабул реальних справ різних категорій, пов'язаних з вчиненням насильства в сім'ї, що їх розглядали міжнародні судові (квазісудові) установи та національні суди України;
- сценарії рольових ігор за метою відтворення модельних судових процесів, допиту дитини, потерпілої від насильства в сім'ї, в кримінальному та цивільному судочинстві тощо.

Викладені в посібнику інтерактивні вправи супроводжуються стислими інструкціями (поясненнями) щодо організації їхнього проведення¹. При підготовці практичних завдань та рольових ігор бути використані рішення та постанови судів, викладені в Єдиному державному реєстрі судових рішень України, а також матеріали моніторингових судової практики у справах, пов'язаних з вчиненням насильства стосовно жінок та дітей, жорстоким поводженням з дітьми та врахуванням думки дитини в судовому процесі, про які зазначено в рекомендованій літературі до тем освітнього курсу і загальному переліку використаної та рекомендованої літератури.

В основу побудови освітнього курсу покладена ідея варіативності, тобто можливості вільного виробу та компонування тем освітнього курсу чи їх окремих питань, в залежності від потреб аудиторії та рівня обізнаності у проблемі. Як один з можливих прикладів побудови освітнього курсу наведено зразок програми дводенного семінару для суддів місцевих загальних судів, призначених на посаду вперше, на тему: *«Розгляд судами справ, пов'язаних з насильством в сім'ї. Проблеми судового захисту прав потерпілих від насильства в сім'ї в Україні»*, серію яких було проведено на базі Національної школи суддів України та її регіональних відділень у травні-вересні 2011 р. за підтримки Програми рівних можливостей та прав жінок в Україні (ПРООН – ЄС).

Отже, матеріали посібника можуть бути використані для підготовки та проведення лекцій, презентацій, тренінгів та семінарів за проблемою *розгляду судами справ, пов'язаних з насильством в сім'ї*, у тому числі, як роздаткові. Проведення таких занять не лише для суддів, а й для адвокатів, співробітників правоохоронних органів (міліції, прокуратури), органів опіки та піклування, інших осіб, які беруть участь у розгляді судами справ, пов'язаних з насильством в сім'ї, сприятиме вдосконаленню судової практики у цій сфері та налагодженню ефективного механізму протидії насильству в сім'ї в цілому.

¹ Детальніше про особливості методів і форм навчання суддів та проведення інтерактивних вправ див.: Первомайський О.О. «Управління залом удівих засідань» та «Докази і доказування». Методичний посібник з навчальних модулів. Академія суддів України. – Київ, 2010. – 72 с.

ПОГОДИННИЙ РОБОЧИЙ ПЛАН ОСВІТНЬОГО КУРСУ

№	Назва теми	Аудиторні години (загалом)	Лекції	Практичні заняття	Само-стійна робота
1.	Поняття та форми насильства в сім'ї: загальна характеристика проблеми	6	2	4	4
2.	Міжнародні стандарти та міжнародна судова практика у сфері запобігання та протидії домашньому насильству	10	4	6	4
3.	Роль суду в системі юридичних засобів реагування на вчинення насильства в сім'ї та запобігання його проявам	6	2	4	4
4.	Особливості розгляду судових справ про адміністративні правопорушення, пов'язані з вчиненням насильства в сім'ї	8	2	6	4
5.	Судовий розгляд кримінальних справ, пов'язаних з різними формами насильства в сім'ї	8	2	6	4
6.	Розгляд судами справ, пов'язаних з вчиненням насильства в сім'ї, в порядку цивільного судочинства	8	2	6	4
		46	14	32	24

Т Е М А 1

ПОНЯТТЯ ТА ФОРМИ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОБЛЕМИ

План

1. Поняття та форми насильства в сім'ї
2. Законодавства України в сфері протидії насильству в сім'ї: загальний огляд
3. Коло осіб, на яких поширюється дія законодавства України у сфері протидії насильству в сім'ї
4. Соціально-психологічні причини та наслідки насильства в сім'ї
5. Міфи і факти про насильства в сім'ї: руйнування стереотипів як основа суддівського розсуду

Рекомендована література

1. Судовий розгляд справ, пов'язаних з вчиненням насильства в сім'ї в Україні: проблеми відповідності міжнародним стандартам та шляхи вдосконалення. Науково-практичний посібник /Євсюкова М.В., Христова Г.О., Шаповалова О.А. та ін. / За заг. ред. Шаповало-вої О.А., Павлиш С.О. - К.: ТОВ «Компанія «Ваїте», 2011. – 198 с. – С. 55-62.
2. Кочемировська О., Стрейсяну Д.Й., Христова Г. Ефективне запобігання та реагування на випадки насильства в сім'ї. Методичний посібник для тренерів з проведення тренінгів для дільничних інспекторів міліції /Заг. ред. Павлиш С., Христової Г. – Запоріжжя: Друкарський світ, 2010. – 364 с. – С. 98 – 122.
3. Стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні: правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти / Авт. кол. Бондаровська В.М., Кочемировська О.О., Лактіонова Г.М, Онишко Ю.В., Хаар Р., Христова Г.О. / Заг. ред. О. Кочемировської. – К.: Вид-во ФОП Клименко Ю.Я., 2010. – 372 с. – С. 37–78.
4. Запобігання насильству в сім'ї: Метод. посібн. для працівників міліції/ Т. О. Проценко, О. І. Логвиненко, І.П. Багаденко та ін. – Київ: Тютюкин, 2011 . – С. 14–15.
5. Кочемировська О. Можливості виявлення та попередження насильства в сім'ї: основні поняття. – Харків: НТМТ, 2008. – 44 с.
6. Христова Г. О. Теоретико-прикладні проблеми класифікації осіб, які вчинили насильство в сім'ї // Державне будівництво та місцеве самоврядування: зб. наук. пр. / ред. кол.: Ю. П. Битяк, Л. М. Герасіна, В. П. Колісник та ін. – Х.: Право, 2009. – Вип. 18 – С. 116 – 126.

Рекомендовані нормативно-правові акти

Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 №2789-III.

Методичні матеріали

Основу законодавства України з протидії насильству в сім'ї становить Конституція України (зокрема, ст. ст. 3, 21-24, 27-29, 32, 51, 52 Основного Закону), а також **Закон України «Про попередження насильства в сім'ї»** від 15 листопада 2001 №2789-III (далі – Закон) зі змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї»

від 25 вересня 2008 р. №599-VI. Цей Закон на момент його ухвалення був першим в країнах Центральної і Східної Європи та СНД спеціальним законодавчим актом у сфері запобігання сімейному насильству. Вищеназваний Закон визначає правові й організаційні основи запобігання насильству в сім'ї, органи та установи, на які покладається здійснення заходів з його профілактики, а також коло осіб, на яких поширюється дія законодавства України щодо запобігання сімейному насильству.

Детальніше процедурні моменти застосування законодавства з протидії насильству в сім'ї врегульовані на рівні підзаконних нормативно-правових актів, до яких, передусім належать:

- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу» від 26 квітня 2003 р. №616;
- Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї» від 07 вересня 2009 р. №3131/386;
- Наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення» від 16 січня 2004 р. №5/34/24/11;
- Наказ Мінсім'ямолодьспорту, МОЗ, МОН, Мінпраці, Мінтранспорту, МВС, Держдепартаменту України з питань виконання покарань «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах» від 14 червня 2006 р. №1983/388/452/221/556/596/106 та інші².

Практика застосування Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» засвідчила, що він потребує істотного вдосконалення. Законодавство України у сфері протидії насильству в сім'ї характеризується високим ступенем колізійності та потребує системного реформування. З цією метою робочою групою Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України за підтримки Програми Розвитку ООН в Україні було розроблено проект Закону «Про внесення змін до Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» та інших законодавчих актів», який містить нову редакцію Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» – Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (далі – *проект Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству»*), а також зміни й доповнення до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Цивільного кодексів України.

Законодавство України у сфері протидії насильству в сім'ї визначає поняття насильства в сім'ї та його форми

Насильством в сім'ї, відповідно до ст. 1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» (далі – *Закон*), визнаються будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психо-

² Більш широкий перелік нормативно-правових актів України, що стосуються питань запобігання та протидії насильству над дітьми та дорослими членами сім'ї, викладений у відповідному підрозділі даного посібника.

логічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю.

На рівні міжнародних стандартів український термін «насильство в сім'ї» охоплюється поняттям «домашнє насильство».

До обов'язкових ознак насильства в сім'ї належать:

- 1) тільки члени сім'ї можуть бути особами, які потерпають від сімейного насильства;
- 2) діяння кривдника має бути протиправним (тобто суперечити нормам чинного законодавства);
- 3) діяння призвело або могло призвести до порушення прав члена сім'ї як людини та громадянина;
- 4) вина кривдника повинна виявлятися у формі умислу, а не необережності.

В законодавстві України у сфері протидії насильству в сім'ї закріплено *чотири форми такого насильства: фізичне, сексуальне, психологічне та економічне насильство в сім'ї*.

Відповідно до ст. 1 Закону, **фізичне насильство в сім'ї** – це умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі і гідності.

Фізичне насильство в сім'ї може полягати в умисному вчиненні одним членом сім'ї стосовно іншого члена сім'ї протиправних дій фізичного спрямування, зокрема побиття, штовхання, ляпаси, спроби придушення, смикання волосся, викручування рук, кусання, хапання, катування, мордування, примусове позбавлення волі, обмеження пересування та ін.

Сексуальне насильство в сім'ї – протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру по відношенню до неповнолітнього члена сім'ї (ст.1 Закону).

Сексуальним насильством в сім'ї може виступати зґвалтування, у тому числі «зґвалтування у шлюбі», сексуальні домагання, примус до небажаних сексуальних контактів всупереч волі особи; примус до болісних, садистських статевих зносин, групового сексу та застосування предметів для цієї мети; примус спостерігати статеві зносини, що відбуваються між іншими людьми (зокрема і перегляд порнографічних фільмів); застосування погрози насильством для примусу партнера (найчастіше жінки) до згоди на сексуальний зв'язок. Окрім цього, до сексуального насильства в сім'ї належить інцест – сексуальні відносини між близькими родичами: батьком і донькою, матір'ю і сином, братом і сестрою тощо.

Надзвичайно небезпечним проявом сексуального насильства в сім'ї є дії сексуального характеру стосовно дитини: розбещення дитини; демонстрація дитині (підлітку) статевих органів (ексгібіціонізм); демонстрація акту онанізму; втягування дитини у заняття дитячою проституцією або дитячою порнографією тощо.

Відповідно до ст. 1 Закону, **психологічне насильство в сім'ї** – це насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю.

Психологічне насильство може мати такі прояви: ігнорування почуттів особи; образа переконань, що мають цінність для особи, її віросповідання, національної, расової належності або походження; соціального статусу, приниження особи у формі брутальних виразів на її адресу, публічної образи її гідності; переслідування особи (частіше жінки чи дівчини) особою протилежної статі через уявні сексуальні зв'язки; обмеження свободи дій та пересування особи; погрози спричинити фізичну або економічну шкоду; погрози залишити сім'ю, побити чи вбити дружину, дітей; підбурювання до самогубства; примус до протизаконних дій; ізоляція від оточуючих; маніпуляція з використанням дітей; заперечення наявності проблеми насильства, перекладення відповідальності за неї на партнера та ігнорування його заклопотаності жорстоким ставленням; обмеження в самореалізації, навчанні, роботі; використання лайливих слів, криків, образливих жестів з метою приниження члена сім'ї та утримування його в атмосфері страху. Психологічне насильство часто спричиняє депресії, нервові розлади, загострення хронічних захворювань і навіть може призводити до самогубства. Психологічне насильство в сім'ї супроводжує всі інші види насильства.

Економічне насильство в сім'ї визначається як умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я (ст. 1 Закону).

Економічне насильство може проявлятися в різних формах: позбавлення матеріальних ресурсів для належного фізичного та психологічного добробуту, повна звітність за витрачені гроші аж до копійки, відбирання всіх зароблених грошей, заборона працювати члену сім'ї за наявності його бажання і працездатності, примус члена сім'ї виконувати тяжкі, непосильну роботу, відмова члена сім'ї працювати і робити рівнозначний внесок у добробут родини тощо³. Одним з найбільш поширених проявів економічного насильства в Україні є вигнання з дому (квартири), що в переважній більшості випадків застосовується до жінок та дітей.

Коло осіб, на яких поширюється дія законодавства України у сфері протидії насильству в сім'ї

Законодавство України у сфері протидії насильству в сім'ї поширюється на коло осіб, яке охоплюється поняттям «члени сім'ї». Визначення цього поняття в контексті дії законодавства України щодо протидії сімейному насильству виступало предметом багатьох дискусій, край яким був покладений Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї» від 25 вересня 2008 р., згідно з яким Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» (ст. 1) був доповнений законодавчою дефініцією «члени сім'ї».

Відповідно до ст. 1 Закону, *члени сім'ї – особи, які перебувають у шлюбі; проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою; їхні діти; особи, які перебувають під опікою чи піклуванням; є родичами прямої або непрямої лінії споріднення за умови спільного проживання.*

Виходячи з наведених дефініцій, можна зробити висновок, що чинним законодавством України **жертвами насильства в сім'ї чи кривдниками залежно від ступеню споріднення** можуть виступати:

³ Див.: Запобігання насильству в сім'ї: метод. посібн. для працівників міліції/ Т.О. Проценко, О.І. Логвиненко, І.П. Багаденко та ін. – Київ: Тютюкин, 2011. – С. 14-15.

- один з подружжя (жінка або чоловік);
- особи, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою, тобто жертвами насильства в сім'ї можуть бути так звані «співмешканці»;
- дитина (діти);
- пасинок (падчерка);
- брати й сестри;
- батьки (мати, батько)
- дід (баба);
- онук (онучка)
- всиновлена особа та усиновлювач;
- особи, що перебувають у відносинах опіки (піклування);
- інші родичі прямої або непрямої лінії споріднення за умови спільного проживання.

У зв'язку з закріпленою на законодавчому рівні дефініцією «члени сім'ї» виникають низка проблем, пов'язаних з вимогами щодо *спільного проживання* жертв насильства в сім'ї та кривдників, фактом наявності зареєстрованих або фактичних шлюбних відносин між жінкою та чоловіком, які вчиняють сімейне насильство, поширенням законодавства про насильство в сім'ї на одностатеві пари тощо. *При розгляді судами справ, що пов'язані з вчиненням насильства в сім'ї, необхідно виходити з максимально широкого тлумачення терміну «члени сім'ї», щоб забезпечити його відповідність міжнародним стандартам у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.*

Згідно з законодавством України у сфері протидії насильству в сім'ї *член сім'ї, який постраждав від фізичного, сексуального, психологічного чи економічного насильства з боку іншого члена сім'ї, визнається жертвою насильства в сім'ї* (ст. 1 Закону). Цей термін не є типовим для національної юридичної термінології, що, як правило, оперує відповідними поняттями «потерпілий» або «постраждалий». Однак він є загальновживаним в міжнародно-правових актах щодо протидії домашньому насильству.

Окрему категорію *жертв насильства в сім'ї* поряд з дорослими членами сім'ї, становлять **діти**. Насильство в сім'ї над дитиною охоплюється поняттям **жорстокого поводження з дітьми**, що означає «будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного та соціального насилля над дитиною в сім'ї або поза нею» (п. 1.4 Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення, затвердженого наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України від 16 січня 2004 р. №5/34/24/11).

Практичні завдання та питання для обговорення

Запитання для спільного обговорення учасниками

З метою кращого розуміння теми для спільного обговорення учасниками пропонуються так звані «міфи і факти про насильство в сім'ї». Викладач по одному зачитує вголос поширені уявлення щодо сімейних стосунків та насильства в сім'ї. Після кожного твердження учасники мають вирішити, чи згодні вони з ним, а також висловити своє ставлення до нього. Відбувається обговорення, в ході якого учасники наводять аргументи на користь власної позиції. Коли група дійде згоди, або, навпаки, дискусія стане неконструктивною, викладачеві слід назвати правильну відповідь та пояснити її.

Твердження: Насильство в сім'ї є наслідком бідності та низького рівня освіти.

Відповідь: **Неправильно.** Насильство в сім'ї поширене серед усіх верств суспільства, воно притаманне і багатим, і бідним сім'ям. Часто забезпеченій людині, яка має впливових друзів, легше приховати насильство, проте насильство в сім'ї все одно має місце. Немає доказів того, що малоосвічені чи бідні люди більшою мірою схильні до насильства стосовно своїх дружин чи партнерок, аніж освічені та заможні. За даними соціологічного дослідження (2009 - 2010 рр.) від насильства в сім'ї потерпає 30% українців з вищою освітою. До того ж, фінансово-економічна криза 2008 року не вплинула на різке заростання кількості родин, в яких чиниться насильство (показник залишився на рівні 11%).

Твердження: Зловживання алкоголем та наркотиками – це головна причина насильства в сім'ї.

Відповідь: **Неправильно.** Хоч алкоголь та наркотики часто пов'язані з насильством в сім'ї, вони не є причиною насильства. Багато чоловіків, які б'ють своїх дружин, не зловживають алкоголем. Чоловіки, які п'ють та б'ють членів своїх родин, зазвичай не б'ють випадкових перехожих на вулиці або своє керівництво. Вони спрямовують насильство саме проти своїх близьких. Чоловіки, які б'ють дружин, продовжують вдаватися до насильства навіть після припинення пияцтва. Особа, яка вдається до насильства, може виправдовувати свої дії алкоголем або алкоголь може заважати їй усвідомлювати використаний рівень сили, та інтенсивність побоїв, спрямованих проти жертви. Проте алкоголь не є головною причиною насильства. Насильство в сім'ї та зловживання алкоголем / наркотиками слід сприймати як окремі проблеми.

Твердження: Жінка, яка зазнала насильства, має багато причин продовжувати стосунки, що супроводжуються насильством.

Відповідь: **Правильно.** Жінка має чимало соціальних, економічних та культурних причин продовжувати стосунки, що супроводжуються насильством. Ці причини раціональні. Часто жінці нема куди піти. Якщо жінка залишить чоловіка, вона не матиме джерел фінансового забезпечення для себе та дітей; вона відчуває розпач чи приниження внаслідок насильства. Або ж її лякає те, що її друзі, родичі чи громада звинувачуватимуть її у цьому насильстві. Вона

може не залишати чоловіка через емоційні або релігійні причини. Окрім того, такий крок супроводжується суттєвими ризиками. Вона може боятись, що особа, яка вдається до насильства, реалізує свої погрози завдати шкоди їй, собі, дітям, друзям чи родині. Для жінок, яка потерпають від насильства, існує великий ризик важких та летальних нападів при здійсненні спроби полишити кривдника, і саме жінка має вирішувати, чи безпечно це для неї.

Твердження **Жінка, яка зазнала насильства, неодноразово полишає свого чоловіка.**

Відповідь: **Правильно.** Усупереч теоріям насильства в сім'ї, в яких зображують безпорадність жінок, які зазнали насильства, більшість жінок, які перебувають у стосунках, що супроводжуються насильством, багато разів йшли від чоловіків та свідомо намагаються зменшити жорстоку поведінку проти них та захистити дітей.

Твердження: **Чоловіки стають жертвами насильства в сім'ї так само часто, як і жінки.**

Відповідь: **Неправильно.** За даними досліджень жінки стають жертвами насильства в сім'ї у більшості випадків. Згідно з соціологічним опитуванням 2009 - 2010 рр. в Україні у 70% випадків насильство вчиняють чоловіки. Певною мірою жінки також вдаються до насильства, проте це переважно самооборона. Повідомлення про насильство проти чоловіків завищені, адже особи, які вдаються до насильства, звинувачують партнерок у застосуванні психологічного чи фізичного насильства для уникнення чи зменшення власної відповідальності. Окрім того, на відміну від жінок, чоловіки, які дійсно зазнають насильства в сім'ї, мають ширший доступ до ресурсів з метою припинення ситуацій насильства.

Твердження: **Усі знають жертву насильства в сім'ї.**

Відповідь: **Правильно.** Усі ми пізнаємо жертв. В усьому світі від чверті до половини усіх жінок зазнають насильства в інтимних стосунках. Жертви насильства в сім'ї можуть не розповідати про випадки насильства через сором або приниження, страх звинувачення у насильстві або ризик помсти від особи, яка вдається до насильства. Поведінка жертв насильства в сім'ї змінюється. Вони намагаються уникати соціального життя, друзів, менше спілкуються та стають дратівливішими.

Твердження: Чоловіки, які вдаються до насильства, жорстокі, оскільки вони не здатні контролювати власну агресію та розпач.

Відповідь: **Неправильно.** Насильство в сім'ї – це свідоме поведінка, і особи, які вдаються до насильства, вміють себе контролювати. Їхнє насильство ретельно спрямоване на певних осіб, у певний час та у певному місці. Як правило, вони не спрямовують насильство проти начальника чи перехожих на вулиці, незалежно від ступеню агресії. Особи, які вдаються до насильства, також дотримуються власних свідомих правил щодо своєї агресивної поведінки. Вони часто спрямовують насильство проти своїх партнерок лише у приватній обстановці або можуть вживати певних заходів, щоб уникнути очевидних доказів власної насильницької поведінки. Особи, які вдаються до насильства, також ретельно обирають власну тактику: одні нищать майно, інші погрожують насильством або погрожують дітям. За даними досліджень деякі особи, які вдаються до насильства, стають більш контрольованими та спокійнішими зі зростанням рівня їхньої агресивності.

Твердження: Насильство в сім'ї – це проблема, яка поширена лише у віддаленій сільській місцевості.

Відповідь: **Неправильно.** Факти насильства в сім'ї виявлені і у сільській місцевості, і у великих містах. Їхня кількість у процентному співвідношенні майже однакова. Проблема насильства в сім'ї поширена усюди.

Твердження: Насильство в сім'ї – це особиста проблема, яка нікого не стосується окрім тієї особи, з якої це сталося.

Відповідь: **Неправильно.** Насильство в сім'ї – це проблема усього суспільства. Замовчування з боку громади, відмова органів внутрішніх справ у допомозі, небажання держави розробляти програми допомоги жертвам сімейного насильства збільшують кількість випадків такого насильства з летальними наслідками. Особи, які стали жертвами насильства в сім'ї, зазнають важких психологічних травм, які позначаються на їхній професійній діяльності та соціальному житті. Толерантне ставлення держави до осіб, які вдаються до насильства в сім'ї, призводить до того, що їхні жертви згодом також вдаються до насильства з метою самозахисту і потрапляють до в'язниці за вбивство. До того ж, вартість одного випадку насильства в сім'ї в Україні становить 1,5 тис. дол. США, з них 24% лягає на плечі платників податків (оплата діяльності міліції, соціальних служб й інших суспільних інститутів, що працюють в сфері).

Завдання для роботи в малих групах та питання для групового обговорення**Завдання 1.**

Викладач об'єднує учасників у 4 групи та просить їх намалювати на аркушах ватману «дерево насильства», в якому корені символізують *причини насильства в сім'ї*, стовбур – саму проблему насильства; гілки – це *різні прояви відповідних форм насильства в сім'ї*, а листя та плоди – це *наслідки насильства*, як індивідуального так і загального характеру. Кожна група опрацьовує різні форми насильства в сім'ї:

Група 1. фізичне насильство в сім'ї;

Група 2. психологічне насильство в сім'ї;

Група 3. економічне насильство в сім'ї;

Група 4. сексуальне насильство в сім'ї.

Робота групи триває 10 хвилин. Після закінчення роботи над малюнком, групи презентують свої «дерева насильства». Презентації супроводжуються коментарями викладача.

Завдання 2.

Викладач об'єднує учасників у 3 малі групи. **Перша група** формулює поняття насильства щодо жінок та визначає його форми; **друга група** – поняття та форми насильства щодо дитини; **третя група** – поняття та форми домашнього насильства.

Робота групи триває 10 хвилин. Після цього групи отримують матеріали, в яких наведено згадані визначення, що містяться у відповідних міжнародно-правових документах, та порівнюють результати своєї роботи з розданим матеріалом. Представники груп презентують результати роботи групи.

Група 1. Поняття насильства щодо жінок та його форми

«**Насильство проти жінок**» слід розуміти як порушення прав людини та одну з форм дискримінації стосовно жінок, воно означає всі акти ґендерного насильства, які призводять або можуть призвести до фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди або страждань для жінок, включаючи погрози здійснення таких актів, примус або свавільне позбавлення волі як у публічному, так і у приватному житті.

стаття 3 а)

Конвенції Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством проти жінок та домашнім насильством

«**Насильство за ознакою статі**», а саме: насильство, спрямоване на жінку тільки тому, що вона жінка, або насильство, жертвами якого є переважно жінки. Воно включає дії, що заподіюють фізичну, психічну, сексуальну шкоду або страждання, а також загрозу застосування таких дій, примушення або позбавлення волі»

Загальна рекомендація № 19

Комітету ООН щодо ліквідації дискримінації стосовно жінок

«**Насильство щодо жінок** – це будь-який акт насильства, скоєний на підставі ознаки статі, що заподіяв або може заподіяти фізичну, психологічну шкоду, шкоду сексуальному здоров'ю або страждання жінкам, а також загрозу здійснення таких актів, примушення або самовільне позбавлення волі, чи то в суспільному, чи то в особистому житті».

Насильство щодо жінок охоплює такі випадки, але не обмежується ними:

1) *фізичне, сексуальне та психологічне насильство в сім'ї*, зокрема:

- а) нанесення побоїв;
- б) сексуальний примус стосовно дівчаток у сім'ї;
- в) насильство, пов'язане з посагом;
- г) зґвалтування дружини чоловіком;
- г) пошкодження жіночих статевих органів та інші традиційні види практики, що заподіюють шкоду жінкам;
- д) позашлюбне насильство;
- е) насильство, пов'язане з експлуатацією;

2) *фізичне, сексуальне та психологічне насильство в суспільстві в цілому*, зокрема:

- а) зґвалтування;
- б) сексуальний примус;
- в) сексуальні домагання і залякування на роботі, в навчальних закладах та інших місцях;
- г) торгівля жінками;
- д) примус до проституції;

3) *фізичне, сексуальне і психологічне насильство з боку або за потуранням держави*, де б його не було вчинено (наприклад, у в'язниці).

статті 1, 2

Декларації ООН про викорінення насильства щодо жінок

Група 2. Поняття насильства щодо дітей та його форми

«Держави-сторони вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину.

Такі заходи захисту у випадку необхідності включають ефективні процедури для розроблення соціальних програм з метою надання необхідної підтримки дитині й особам, які турбуються про неї, а також здійснення інших форм запобігання, виявлення, повідомлення, передачі на розгляд, розслідування, лікування та інших заходів у зв'язку з випадками жорстокого поводження з дитиною, зазначеними вище, а також у випадку необхідності початку судової процедури».

стаття 19

Конвенції ООН про права дитини

«Діти стають жертвами домашнього насильства, у тому числі як свідки насильства у сім'ї».

*Преамбула до Конвенції Ради Європи
про запобігання та боротьбу з насильством
стосовно жінок та домашнім насильством*

Група 3. Поняття домашнього насильства та його форми

«**Домашнє насильство**» означає всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які вчиняються у сім'ї або домогосподарстві, або у колишніх чи дійсних подружжях, незалежно від того, чи кривдник живе або колись проживав разом із жертвою.

стаття 3 b)

Конвенції Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством стосовно жінок та домашнім насильством

Насильство в сім'ї охоплює фізичне, сексуальне та психологічне насильство, зокрема:

- а) нанесення побоїв;
- б) сексуальний примус стосовно дівчаток у сім'ї;
- в) насильство, пов'язане з посагом;
- г) зґвалтування дружини чоловіком;
- г) пошкодження жіночих статевих органів та інші традиційні види практики, що заподіюють шкоду жінкам;
- д) позашлюбне насильство;
- е) насильство, пов'язане з експлуатацією.

стаття 2

Декларації ООН про викорінення насильства щодо жінок

Насильницькі дії в сім'ї – всі насильницькі дії фізичного, психологічного та сексуального характеру стосовно жінок, що скоєні на підставі статевої ознаки особою чи особами, які пов'язані з ними сімейними або близькими стосунками, від словесних образ та погроз до тяжкого фізичного побиття, викрадення, погрози ушкодженнями, залякування, приниження, переслідування, словесні образи, насильницьке або незаконне вторгнення у житло, підпал, знищення власності, сексуальне насильство, зґвалтування у шлюбі, насильство, пов'язане з посагом або викупом нареченої, ушкодження статевих органів, насильство, пов'язане з експлуатацією через проституцію, насильство стосовно до хатніх робітниць, а також спроби здійснити вищезазначені акти мають розглядатись як «насильство в сім'ї». Держави не можуть припустити, щоб релігійні або культурні звичаї перешкоджали будь-якій жінці в отриманні повного захисту в межах даного закону.

п. в) Модельного закону ООН про домашнє насильство

Т Е М А 2

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА МІЖНАРОДНА СУДОВА ПРАКТИКА У СФЕРІ ЗАБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ

План

1. Поняття та обсяг міжнародних стандартів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству
2. Основні документи ООН у галузі запобігання та протидії насильству стосовно жінок і домашньому насильству та особливості їхньої юридичної сили
3. Практика Комітету ООН у справах щодо вчинення насильства в сім'ї стосовно жінок
4. Стандарти Ради Європи у галузі запобігання та протидії домашньому насильству. Конвенція Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством стосовно жінок та домашнім насильством
5. Рішення Європейського Суду з прав людини за індивідуальними скаргами щодо домашнього насильства
6. Шляхи застосування міжнародних стандартів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству судовій практиці України

Рекомендована література

1. Судовий розгляд справ, пов'язаних з вчиненням насильства в сім'ї в Україні: проблеми відповідності міжнародним стандартам та шляхи вдосконалення. Науково-практичний посібник /Євсюкова М.В., Христова Г.О., Шаповалова О.А. та ін. / За заг. ред. Шаповало-вої О.А., Павлиш С.О. - К.: ТОВ «Компанія «Ваїте», 2011. – 198 с. – С. 7-54.
2. Кочемировська О., Стрейсяну Д.Й, Христова Г. Ефективне запобігання та реагування на випадки насильства в сім'ї. Методичний посібник для тренерів з проведення тренінгів для дільничних інспекторів міліції /Заг. ред. Павлиш С., Христової Г. – Запоріжжя: Дру-карський світ, 2010. – С. 140-179.
3. Суслowa О.І., Лазаренко О.О., Ахтирська Н.М. Захист прав жінок та дітей судовими і права охоронними органами в Україні / За заг. ред. Христової Г.О. – Київ: Тютюкін, 2010.– С.8-53.
4. Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / За ред. О. Л. Жуковської. – К.: ЗАТ «ВІПОЛ», 2004. – 960 с.
5. Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок (науково-практичний коментар) /О. М. Руднєва, Г. О. Христова, О. О. Уварова та ін. – Х.: Східнорегіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2005. – 364 с.
6. Модельні справи із застосування Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок / Григор'єва Л. І., Руднєва О. М., Христова Г. О. та ін. – К.: Істина, 2006. – 184 с.
7. Христова Г.О. Судовий захист від насильства в сім'ї. Інформаційні матеріали для судів. – Київ: Юрінком Інтер, 2010. – 32 с.

Рекомендовані міжнародні акти та методичні матеріали

Міжнародні стандарти у сфері запобігання та протидії домашньому насильству – міжнародно-правові документи, які формуються в межах провідних міжнародних органі-зацій (Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи, Європейського Союзу та ін.) і встанов-люють вимоги до державної політики та правозастосовчої практики у відповідній сфері держав-учасниць, що входять до їх складу:

- 1) міжнародно-правові договори з прав людини, які, у разі надання Верховною Радою України згоди на їх обов'язковість у встановленому порядку, мають обов'язкову юридичну силу, виступають частиною національного законодавства України та підлягають застосуванню в судовій практиці;
- 2) загальні коментарі, рекомендації, зауваження загального порядку Комітетів ООН з питань прав людини (передусім, Комітету ООН з прав людини, Комітету з ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок, Комітету ООН проти катувань, Комітету ООН з прав дитини) стосовно належного розуміння державами-учасницями тих чи інших положень відповідних міжнародно-правових договорів, що виступають їх «компетентним» («авторитетним») тлумаченням та мають бути враховані при застосуванні цих договорів на національному рівні;
- 3) доповіді спеціальних доповідачів, зокрема Спеціального доповідача ООН з питань насильства щодо жінок, яким, серед іншого, був розроблений Модельний закон ООН про домашнє насильство; Спеціального доповідача з катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання; Спеціального доповідача з питань торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми;
- 4) декларації, плани дій, платформи, резолюції та рекомендації Генеральної Асамблеї ООН і Комітету Міністрів Ради Європи, які мають рекомендаційний характер, виражають спільну позицію держав-членів ООН і Ради Європи, скеровують політику цих держав в єдиному напрямі впровадження спільних принципів протидії домашньому насильству на національному рівні;
- 5) окреме місце посідає практика міжнародних судових та квазісудових органів у справах, пов'язаних з домашнім насильством, а саме:
 - а) рішення⁴ Комітетів ООН з питань прав людини (передусім, Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок) за результатами розгляду індивідуальних скарг від осіб, які вважають, що вони стали жертвами домашнього насильства;
 - б) рішення Європейського суду з прав людини у справах, пов'язаних з домашнім насильством та жорстоким поводженням з дітьми.

До основних документів ООН у галузі запобігання та протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству належать:

- Загальна декларація прав людини (1948 р.);
- Декларація про ліквідацію дискримінації стосовно жінок, затверджена Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН №2263 від 7 листопада 1967 р.;
- Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, ратифікована Україною Указом Президії Верховної Ради УРСР від 24 грудня 1980 р., набула чинності для України 3 вересня 1981 р., дотепер є чинною на території України згідно з Законом України «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 р.;
- Загальні рекомендації №12, 14 та 19 Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок, які стосуються насильства щодо жінок та дівчат, зокрема, насильства в сім'ї;
- Декларація ООН про викорінення насильства щодо жінок, затверджена Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН №48-104 від 20 грудня 1993 р.;

⁴ В буквальному перекладі рішення Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок називаються «думки» (англ. – views), однак тут і далі використовується термін «рішення» як усталений юридичний термін в межах національної правової традиції.

- Пекінська Декларація та Платформа Дій, укладена на Четвертій міжнародній конференції ООН зі становища жінок, 15 вересня 1995 р.;
- Модельний закон ООН про домашнє насильство, розроблений Спеціальним доповідцем ООН з питань насильства щодо жінок, схвалений Комісією ООН з прав людини 2 лютого 1994 р., рекомендований державам як рамковий при розробці національного законодавства;
- Резолюція A/HRC/7/L.22/REV від 27 березня 2008 р. про викорінення насильства щодо жінок.

До основних стандартів Ради Європи щодо протидії сімейному насильству належать:

- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, ратифікована Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів №2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 р. №455/97-ВР;
- Конвенція Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством стосовно жінок та домашнім насильством, відкрита для підписання 11 травня 2011 р.; підписана від імені України 7.11.2011р.;
- Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи R(85)4 про насильство в сім'ї;
- Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи R(90)2 про соціальні заходи щодо насильства в сім'ї;
- Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи Rec(2002)5 про захист жінок від насильства;
- Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи Європи №1582 (2007).

Виділяють дві основні форми застосування міжнародних договорів та інших міжнародних стандартів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству у національній судовій практиці: 1) самостійне застосування норм міжнародного договору; 2) спільне застосування норм міжнародного договору і «споріднених» норм національного законодавства.

Перша форма включає:

- а) застосування норми міжнародного права за наявності в акті національного законодавства прямого відсилання до нього;
- б) застосування норми міжнародного договору для врегулювання внутрішньодержавних відносин за наявності прогалини у національного законодавстві;
- в) застосування норми міжнародного договору в разі колізії з нормою національного законодавства, що регулює ті самі відносини.

Другу форму складають:

- а) паралельне рівнозначне застосування норми міжнародного договору і норми національного законодавства, які регулюють одні й ті самі відносини та не суперечать одне одному;
- б) застосування норми міжнародного договору і норми внутрішнього законодавства, що конкретизує норму міжнародного договору.

При обґрунтуванні підстав відповідальності держави за домашнє насильство виходять з таких засадничих положень міжнародних стандартів протидії домашньому насильству:

- *принцип належного виконання своїх зобов'язань (due diligence)*. Держави не лише зобов'язані самі утримуватися від вчинення порушень, але й несуть відповідальність за дії приватних осіб, якщо останні не виконують свої обов'язки щодо запобігання та покарання за протиправні дії. Отже, якщо держава не забезпечує адекватний захист жінок та притягнення до відповідальності за насильство в сім'ї у кримінальному та цивільному законодавстві або якщо її агенти – зокрема, судові та правоохоронні органи – не забезпечують виконання законів, що захищають жертв домашнього насильства, це означає, що держава не виявляє належне сумління у запобіганні, розслідуванні та покаранні за такі порушення прав жінок.
- *принцип рівного захисту*. Міжнародне право вимагає, щоб держави забезпечували всім своїм громадянам рівний захист за законом. Якщо держава не забезпечує особам, які страждають від близьких людей, такий самий захист, який вона забезпечує особам, які страждають від незнайомих, вона не виконує свої зобов'язання за міжнародним правом.
- третій підхід до передумов відповідальності держави за домашнє насильство полягає в тому, що серед прав жертв такого насильства, які можуть бути порушені, визначається право не зазнавати тортур і жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки та покарання. За міжнародним правом, тортури – це гострий душевний чи фізичний біль, який навмисне завдається представником держави або з його відома чи мовчазної згоди (ст.1 Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання, 1984 р.). Як домашнє насильство, так і тортури передбачають навмисне завдання гострого душевного або фізичного болю. Держави зобов'язані не допускати вчинення тортур приватними особами. Отже, може бути визнано, що держава потурає домашньому насильству, якщо вона послідовно не забезпечує запобігання такому насильству або покарання винних у його вчиненні осіб.

Міжнародні стандарти у сфері запобігання та протидії домашньому насильству вимагають від суддів свідомого розуміння того, що насильство в сім'ї виступає грубим порушенням прав людини і зазіхає, передусім, на такі основні права:

- право на життя;
- право не піддаватися тортурам та іншим видам жорстокого, або такого, що принижує гідність, поведінки чи покарання;
- право на рівний захист відповідно до гуманітарних норм у період міжнародних та внутрішніх збройних конфліктів;
- право на свободу та особисту недоторканність;
- право не піддаватись дискримінації в будь-якій формі;
- право на рівний захист відповідно до закону та рівний захист перед судом;
- право на захист найкращих інтересів дитини;
- право на рівне становище в сім'ї;
- право на найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я;
- право на справедливі та сприятливі умови праці.

Цей перелік не є вичерпним та може бути розширений.

Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок (CEDAW) встановив, що акти домашнього насильства, які не було вчасно припинено державою, становлять порушення наступних статей **Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок**:

- ст. 1 «Заборона дискримінації щодо жінок»;
- ст. 2 «Зобов'язання Держав-учасниць з ліквідації дискримінації щодо жінок»;
- ст. 3 «Система заходів, спрямованих на створення умов для реалізації прав жінок»;
- ст. 5 «Зміна соціальних і культурних моделей поведінки»;
- ст. 16 «Рівність чоловіків і жінок у шлюбі і сімейних відносинах».

Рішення Комітету CEDAW, ухвалені стосовно інших країн, не є загальнообов'язковими для України, проте закладені в них *принципи запобігання та протидії домашньому насильству* мають виступати орієнтирами державної політики та правозастосовчої практики у цій сфері.

Європейський суд з прав людини визнав, що насильство в сім'ї, якому держава вчасно не запобігла чи не зупинила, може призвести до порушення таких статей Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод:

- обов'язок дотримуватись прав людини (Ст. 1);
- право на життя (Ст. 2);
- заборона тортур або нелюдських чи таких, що принижують гідність, поводження чи покарання (Ст. 3);
- заборона рабства та примусової праці (Ст. 4);
- право на повагу до особистого та сімейного життя (Ст. 8);
- право на ефективні засоби правового захисту (Ст. 13);
- заборона дискримінації (Ст. 14).

Україна офіційно визнала практику Європейського суду з прав людини та обов'язкову юридичну силу його рішень. Відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. №3477-IV при розгляді справ суди застосовують Конвенцію та практику Суду як джерела права.

Практичні завдання та питання для обговорення

Запитання для спільного обговорення учасниками

1. Які міжнародні договори щодо прав людини ратифікувала Україна?
2. Які з цих договорів містять положення про права жінок?
3. Чому ратифіковані Україною міжнародні договори з прав людини є важливими? Чому вони є необхідними?
4. Чи зустрічались ви з реалізацією ратифікованих Україною міжнародних договорів у галузі прав людини на практиці? Наведіть приклади.
5. Які вимоги для подання індивідуальної скарги до Європейського суду з прав людини? Чи може така скарга стосуватись вчинення насильства в сім'ї?
6. Чи є обов'язковими для України рішення Європейського Суду з прав людини, які були прийняті щодо інших держав?
7. Які юридичні наслідки рішень Європейського Суду з прав людини у справах проти України? Чим вони відрізняються від рішень Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок?
8. Проаналізуйте *основні принципи розгляду судових справ, пов'язаних з насильством в сім'ї*, викладені в окремому підрозділі даного посібника, з точки зору міжнародних

стандартів запобігання та протидії домашньому насильству та їх дотримання в національній судовій практиці у справах цієї категорії.

Завдання для роботи в малих групах та запитання для групового обговорення

Завдання 1.

Викладач об'єднує учасників у 3 групи, надає групам витяги зі справ Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок (CEDAW) про вчинення насильства в сім'ї та просить обговорити їх протягом 20 хвилин. При виконанні завдання рекомендується використовувати Конвенцію ООН з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок. Після закінчення роботи, групи презентують свої справи та консолідовані відповіді на запропоновані запитання.

Запитання для обговорення в малих групах

1. Які порушення прав людини встановив Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок на основі зазначених у витягах фактів?
2. Які положення Конвенції ООН з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок застосовуються у даному випадку і чому?
3. Чи могла б статися така ситуація в Україні та яке рішення ухвалив б національний суд, якби розглядав таку справу?
4. Чи маєте (мали) ви аналогічні справи у вашому провадженні або чи відомі вам аналогічні справи в практиці національних судів України? Якщо так, то з яких засадничих вимог міжнародних стандартів ООН у галузі протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству необхідно виходити при їх вирішенні?

Група 1. Справа №2/2003 «А.Т. проти Угорщини»

Жінка заявила, що постраждала від порушення Угорщиною пунктів (а), (b) та (е) статті 2, пункту (а) статті 5 та статті 16 Конвенції, оскільки держава не змогла забезпечити їй ефективний захист від домашнього насильства. Вона вимагала застосування забезпечувальних заходів для уникнення безповоротної шкоди, яку її схильний до насильства колишній партнер міг завдати їй та її дітям.

Під час розгляду справи Комітет послався на свою Загальну рекомендацію №19 та визначені в ній принципи. Зауваживши, що «права жінки як людини на життя, фізичну та душевну цілісність не можуть розглядатись як другорядні порівняно з іншими правами, в тому числі право власності та право на особисте життя», Комітет визнав Угорщину винною у порушенні права скаржниці на безпеку особи. Висловлюючи занепокоєння з приводу «стійкості глибоко вкорінених традиційних стереотипів щодо ролі та обов'язків жінок у родині», Комітет підкреслив, що «традиційне ставлення, відповідно до якого жінки мають підкорятися чоловікам, сприяють насильству проти жінок».

Отже, враховуючи ситуацію, в якій опинилась скаржниця, Комітет дійшов висновку, що мало місце порушення пункту (а) статті 5 та статті 16 Конвенції. Комітет порекомендував Угорщині вжити невідкладних та ефективних заходів, щоб гарантувати скаржниці та її дітям фізичну та душевну цілісність, а також безпечні умови проживання. Комітет також зазначив ряд заходів, які Угорщина мала здійснити для покращення ситуації на своїй території. Комітет зобов'язав державу

подати протягом шести місяців письмову відповідь з інформацією про всі заходи, яких було вжито у світлі поглядів та рекомендацій Комітету.

Група 2. Справа №5/2005 «Шахіде Гьокче проти Австрії»

Скаржниця стала жертвою домашнього насильства. Її чоловік Мустафа Гьокче був жорстоким та запальним. Він часто душив та бив її, погрожував вбити, хапав її за волосся і притискав обличчям до підлоги. Декілька разів поліція виносила рішення про виселення його з квартири. Поліція проінформувала прокурора, що Мустафа Гьокче вчинив насильство з обтяжуючими обставинами, і попросила дозволу на його затримання. Прохання було відхилено. Згодом Мустафа Гьокче вистрілив у Шахіде Гьокче з пістолета в їхній квартирі на очах в двох доньок.

Автори звернення скаржилися до Комітету, що Шахіде стала жертвою насильства внаслідок порушення державою статей 1, 2, 3 та 5 Конвенції CEDAW, оскільки держава не вжила всіх необхідних заходів для захисту її права на особисту безпеку та життя. Що стосується статті 1, автори зазначили, що жінки страждають набагато більше, ніж чоловіки від того, що прокуратура не сприймає домашнє насильство як реальну загрозу життю і не завжди забезпечує затримання підозрюваних у такому насильстві, що є принциповими аспектами подібних справ. Стосовно статті 1, пунктів (a), (c), (d) та (f) статті 2 і статті 3, автори стверджували, що практика незатримання підозрюваних у справах про домашнє насильство, недоведення справ до суду, відсутність координації між правоохоронними і судовими органами, а також відсутність практики збору даних та ведення статистики у сфері домашнього насильства призвели до нерівності у практиці та позбавлення Шахіде Гьокче можливості користуватися її правами людини.

Комітет дійшов висновку, що представлені йому факти свідчать про **порушення прав покійної Шахіде Гьокче на життя, фізичну та душевну цілісність відповідно до пунктів (a) та (c)-(f) статті 2 і статті 3 Конвенції у сукупності зі статтею 1 Конвенції та Загальною рекомендацією Комітету №19. Комітет зазначив, що держави можуть нести відповідальність за вчинки окремих осіб, якщо вони не забезпечують у належний спосіб запобігання порушенням прав людини, розслідування актів насильства та покарання за їхнє вчинення, а також надання компенсації. Для того, щоб окремі жінки, які страждають від домашнього насильства, могли користуватись на практиці принципом рівності чоловіків та жінок, а також своїми правами і фундаментальними свободами людини, політичну волю, виражену в австрійській правовій системі, мають підтримувати державні органи, що виконують відповідні зобов'язання держави. Таким чином, Комітет визнав поліцію Австрії винною у неналежному виконанні обов'язків із захисту пані Гьокче.**

Група 3. Справа №6/2005 «Фатма Йілдирым проти Австрії»

Ірфан Йілдирым погрожував вбити скаржницю, оскільки вона хотіла розлучитися з ним. Коли він почав погрожувати смертю її дітям, вона пішла від нього. Погрози продовжувались. Вона повідомила про це поліції та висунула обвинувачення у погрозах вбивства. Поліція заборонила пану Йілдириму наблизитись до дружини та передала справу черговому прокурору з рекомендацією про затримання Ірфана Йілдирила за погрозу вбивства Фатми Йілдирым. Прокурор відмовився виконати цю рекомендацію. Ірфани Йілдирым продовжував загрожувати Фатмі Йілдирым та залякувати її, поки вона не подала на роз-

лучення. Одного разу, коли вона поверталася додому з роботи, він пішов за нею і вбив ножем біля квартири її родини.

Автори скаржились, що Фатма Йілдирум стала жертвою порушення державою статей 1, 2, 3 та 5 Конвенції CEDAW, оскільки держава не вжила всіх належних заходів для захисту права Фатми Йілдирум на життя та особисту безпеку. Автори стверджували, що на практиці система кримінального правосуддя має диспропорційний негативний вплив на жінок. Вони також стверджували, що вбивство Фатми Йілдирум є трагічним прикладом несерйозного ставлення громадськості та австрійських державних органів до насильства проти жінок.

Комітет дійшов висновку, що представлені йому факти свідчать про **порушення прав покійної Фатми Йілдирум на життя, фізичну та душевну цілісність відповідно до пунктів (а) та (с)-(f) статті 2 і статті 3 Конвенції у сукупності зі статтею 1 Конвенції та Загальною рекомендацією Комітету №19. Він сформулював ряд рекомендацій державі. Він також зазначив, що для того, щоб окремі жінки, які страждають від домашнього насильства, могли користуватися на практиці принципом рівності чоловіків та жінок, а також своїми правами і фундаментальними свободами людини, політичну волю, виражену в австрійській правовій системі, мають підтримувати державні органи, що виконують відповідні зобов'язання держави. Комітет зазначає, що Фатма Йілдирум робила позитивні та рішучі спроби розірвати зв'язки з чоловіком і врятувати своє життя – виїхала з квартири з неповнолітньою дочкою, встановила постійний контакт з поліцією, вимагаючи встановлення заборони та кримінального переслідування чоловіка. У зв'язку з цією справою Комітет також зазначає, що Ірфан Йілдирум міг багато чого втратити у разі розлучення (оскільки його дозвіл на проживання в Австрії залежав від його перебування у шлюбі). Комітет визначив, що незатримання Ірфана Йілдирума було порушенням обов'язку держави захищати Фатму Йілдирум.**

Завдання 2.

Викладач об'єднує учасників у 4 групи, надає групам витяги з рішень Європейського Суду з прав людини за індивідуальними скаргами щодо вчинення домашнього насильства та просить їх обговорити протягом 20 хвилин. При виконанні завдання рекомендується використовувати Європейську Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод. Після закінчення роботи, групи презентують свої справи та консолідовані відповіді на запропоновані запитання.

Запитання для обговорення в малих групах

1. Які порушення прав людини внаслідок вчинення домашнього насильства визнав Європейський Суд з прав людини у наведених справах?
2. Які положення Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод застосовуються у даному випадку і чому?
3. Чи могла б статися така ситуація в Україні і яке рішення ухвалив б національний суд, якби розглядав таку справу (запитання для груп 1-3)?
4. Чи маєте (мали) ви аналогічні справи у вашому провадженні або чи відомі вам аналогічні справи в практиці національних судів України? Якщо так, то з яких засадничих

вимог європейських стандартів в сфері запобігання та протидії насильству щодо жінок та домашньому насильству необхідно виходити при їх вирішенні?

5. Чи є ситуація, викладена у справі «Савіни проти України» типовою для України? Чи посилались ви у своїй практиці на рішення у цій справі? Чи відомі вам приклади посилення судами України на згадане рішення Європейського Суду при розгляді аналогічних справ? (запитання для групи 4.)

Група 1. Справа «Контрова проти Словаччини»

Заявниця була одружена та мала двох дітей – дочку 1997 р.н. та сина 2001 р.н. 2 листопада 2002 р. заявниця подала кримінальну скаргу проти чоловіка, в якій обвинуватила його в тому, що він на неї напав та побив електричним кабелем. Вона повідомила, що чоловік вже давно чинить над нею фізичне та психологічне насильство. Нею було також надано медичну довідку, відповідно до якої отримані нею травми робили її неприцездатною на період до семи днів. Пізніше вона прийшла разом з чоловіком і спробувала забрати скаргу. За «порадою» поліцейського Х. вона внесла зміни у текст скарги таким чином, щоб дії її чоловіка можна було кваліфікувати як незначне порушення, на яке поліція могла не реагувати.

В ніч з 26 на 27 грудня 2002 р. родич заявниці зателефонував до поліцейського відділку та повідомив черговому, що чоловік заявниці має рушницю і погрожує вбити себе та дітей. Пізніше тієї ж ночі подібний телефонний дзвінок зробила й сама заявниця. Поліцейський Б., який прийняв ці дзвінки, наказав поліцейському П. направити патруль за адресою заявниці. Коли патруль прибув до села заявниці, її чоловіка там вже не було. Поліцейські відвезли заявницю до будинку її батьків та попросили її прийти до поліцейського відділку вранці, щоб скласти офіційний протокол про те, що сталося. Вранці 27 грудня 2002 р. заявниця прийшла до поліцейського відділку, де мала розмову з поліцейським М. Вранці 31 грудня 2002 р. заявниця та її брат прийшли до поліцейського департаменту в смт. Міхаловце, в якому вона мала розмову з поліцейським Х. Вона поцікавилася ходом розгляду її кримінальної скарги від 2 листопада 2002 р. і також нагадала про інцидент, який мав місце в ніч з 26 на 27 грудня 2002 р.

31 грудня 2002 р. в період між 11:00 та 11:15 чоловік заявниці застрелив обох дітей та себе. Місцеві суди дійшли висновку, що ця трагедія стала прямим наслідком бездіяльності поліцейських. 14 березня 2006 р. поліцейські Б., М. та П. були визнані винними у небальному виконанні службових обов'язків. Кримінальну справу проти Х. було закрито. Подані заявницею звернення до конституційного суду з вимогою щодо компенсації нематеріальних збитків були відхилені. У зверненні до Європейського суду заявниця зазначила, що держава не змогла захистити життя обидвох дітей і не задовольнила її вимогу про компенсацію нематеріальної шкоди.

У 2007 р. Європейським судом з прав людини було прийнято рішення у цій справі та встановлено порушення статті 2 Європейської Конвенції у зв'язку з нездатністю влади захистити життя дітей, а також статті 13 з огляду на відсутність ефективного засобу правового захисту в національному законодавстві на отримання компенсації за моральні збитки, отримані через втрату її дітей.

*У своєму рішенні Суд зазначив, що в першому реченні статті 2 § 1 **Європейська Конвенція зобов'язує держави не лише утримуватись від навмисного і незаконного позбавлення життя, а також вживати всіх необхідних заходів для захисту осіб, які***

перебувають під їхньою юрисдикцією. Це включає в себе основне зобов'язання держави забезпечити право на життя за рахунок впровадження ефективних положень кримінально-правового характеру для запобігання вчиненню злочинів проти особи, що має бути підкріплено правоохоронними механізмами щодо запобігання, припинення і покарання за порушення таких положень. За відповідних обставин це також поширюється на позитивне зобов'язання влади вживати оперативних превентивних заходів для захисту особи, життю якої загрожують злочинні дії іншої особи.

Група 2. Справа «Беваква та С. проти Болгарії»

Перша заявниця одружилася з паном Н. у 1995 р. та у січні 1997 р. народила С. Пізніше подружні стосунки між ними зіпсувались, пан Н. почав поводитися агресивно, через що заявниця пішла від нього і подала на розлучення. Вона також вимагала вжити заходів для встановлення опіки над неповнолітньою дитиною. Під час розгляду справи на місцевому рівні, який тривав досить довго, чоловік заявниці декілька разів нападав на неї, бив її, погрожував, а також забирав сина і не дозволяв заявниці бачити його. Вона подавала кримінальні скарги, але правоохоронні органи відмовлялися відкривати справу проти її чоловіка, мотивуючи це тим, що отримані нею тілесні ушкодження є легкими, а отже, немає підстав для відкриття кримінальної справи. Вони рекомендували заявниці звертатися до суду в приватному порядку.

Як і в багатьох інших країнах цього регіону, тогочасне кримінальне законодавство Болгарії не визнавало «легке» насильство в домашніх обставинах злочином, який передбачає кримінальне переслідування. Врешті-решт, національний суд прийняв рішення задовольнити заяву про розлучення і передати опіку над сином заявниці.

У зверненні до Європейського суду з прав людини пані Беваква послалась на порушення статей 3, 6, 8, 13 та 14 Європейської конвенції (порушення її права на сімейне та приватне життя, негуманне та принизливе ставлення, а також дискримінацію, оскільки законодавство не забезпечило належний захист жертвам домашнього насильства, більшість з яких є жінками), зазначивши, що вона є жертвою домашнього насильства і що державні органи не забезпечили їй захист від насильницьких дій її колишнього чоловіка. Вона також поскаржилася, що її вимогу про запобіжні заходи не було вчасно розглянуто та виконано, відповідне провадження надто затяглось, і що взагалом держава не забезпечила захист її дитині у напруженій атмосфері, коли розглядали справу про розлучення.

Керуючись статтею 8 Європейської конвенції, Суд встановив, що сукупні наслідки нежиття окремим судом заходів у ситуації, яка негативно впливала на заявників та, насамперед, на добробут дитини, а також нежиття органами влади достатніх заходів протягом того ж самого періоду у відповідь на поведінку пана Н. є ненаданням заявникам допомоги з боку держави всупереч позитивним зобов'язанням держави відповідно до статті 8 Європейської Конвенції щодо забезпечення поважного ставлення до приватного та сімейного життя.

Група 3. Справа «Опуз проти Туреччини»

Заявниця Нахід Опуз разом із своєю матір'ю протягом багатьох років страждали від насильства в сім'ї з боку її колишнього чоловіка Х.О.

Стосунки між заявницею та її колишнім чоловіком розпочались у 1990 р., офіційно відносили були оформлені у 1995 р. Від цього шлюбу заявниця має трьох дітей 1993, 1994 та

1996 років народження. Перші скарги до поліції були подані заявницею та її матір'ю ще у 1995 р. Незважаючи на постійні скарги до правоохоронних органів, держава не змогла надати ефективний захист жінкам, що призвело до вбивства матері заявниці у 2003 р., вчинене колишнім чоловіком останньої.

Заявниця Опуз звернулася до Європейського суду з прав людини 15 липня 2002 р. У своїй заяві вона оскаржувала порушення з боку Туреччини статей 2, 3 Європейської конвенції та 14 у поєднанні з ними, а також статей 6 і 13.

На відміну від справ, викладених вище, у справі «Опуз проти Туреччини» були проведені судові слухання, а також Європейським Судом були взяті до уваги коментарі, надані третьою стороною в особі правозахисної організації Interights. Європейський суд з прав людини 9 червня 2009 р. виніс рішення у цій справі, в якому визнав Туреччину винною у порушенні своїх зобов'язань щодо захисту жінок від насильства в сім'ї і **вперше у своєму рішенні визнав, що гендерне насильство є формою дискримінації** згідно з Європейською конвенцією. **Рішення Суду у цій справі носить революційний характер у сфері боротьби із домашнім насильством.**

По-перше, суд дав характеристику зобов'язань держави у зв'язку з насильством в сім'ї, визнавши серйозність домашнього насильства в Європі, а також проблем, які виникають через латентність та nereагування на це правопорушення з боку агентів держави. **Вперше у своєму рішенні Суд підкреслив, що насильство в сім'ї не є приватною чи сімейною справою, але є питанням, що зачіпає суспільні інтереси,** що в свою чергу вимагає ефективних дій з боку держави. Суд також зазначив, що недостатньо мати закони щодо протидії домашньому насильству, більш важливим є наявність ефективних механізмів їхньої реалізації. Суд встановив, що кримінальне право не мало адекватного стримуючого ефекту, здатного забезпечити ефективно запобігання насильству щодо жінок, і що пасивність з боку поліції та прокуратури у відповідь на такі скарги було широко поширеним явищем. Суд зазначив, що «безвідповідальність судової системи та безкарність кривдників показує, що зобов'язання вживати належних заходів для вирішення проблеми насильства в сім'ї не було виконане належним чином».

По-друге, **домашнє насильство було визнано жорстоким поведінням, що є проявом нелюдського чи такого, що принижує гідність, поведіння, тобто порушенням ст. 3 Європейської конвенції.**

По-третє, надзвичайно важливим є той факт, що вперше суд **визнав нездатність держави адекватно реагувати на насильство за ознакою статі як порушення статті 14 Європейської конвенції, тобто положення про недискримінацію.** Суд зазначив, що «від дискримінаційної судової пасивності у Туреччині, хоча і ненавмисне, в основному страждають жінки <...> насильство, від якого потерпали заявниця та її мати, може вважатись гендерним насильством, яке є однією з форм дискримінації стосовно жінок» (п. 200 Рішення). Таким чином, Європейський Суд в цій справі підтвердив принциповий підхід, закладений в міжнародних стандартах протидії домашньому насильству, згідно з яким насильство щодо жінок визнається однією з формою дискримінації за ознакою статі. Отже, Судом було визнано порушення статей 2, 3 та 14 Європейської конвенції. Суд призначив 30000 євро компенсації за шкоду, завдану заявниці через порушення вищезазначених статей, а також 6500 євро за витрати, які мали місце у зв'язку з процесом.

Група 4. Справа «Савіни проти України»

Заявники, які є чоловіком та жінкою, відповідно 1957 та 1956 р. н., є громадянами України і проживають у м. Ромни (Сумська обл.). Вони є сліпими від народження. З 1990 до 2006 р. п. Савін офіційно працював на підприємстві Українського товариства сліпих, після досягнення пенсійного віку у 2006 р. його було звільнено з огляду на скорочення штатів. Заявниця перестала працювати ще на початку 1990-х років. З 1997 р. сім'я заявників проживала у неприватизованій квартирі, в якій не було гарячої води та каналізації, а для опалення помешкання використовувалась піч. У сім'ї Савіних було семеро дітей (які народилися в період з 1991 до 2001 рр.). У лютому 1998 р. четверо перших дітей були взяті під опіку держави, зважаючи на неспроможність заявників надати їм належну турботу та виховання.

З 1998 до 2004 р. представники місцевої служби у справах дітей та органи опіки та піклування разом із деякими іншими органами місцевої влади понад десять разів відвідували помешкання заявників і складали акти на предмет придатності житлових умов заявників для виховання інших дітей, які залишались на їхньому утриманні. Відповідно до цих актів зазначені умови були вкрай незадовільними. За цей період Савіни здійснювали численні спроби покращити свої матеріально-побутові умови життя (зокрема, звертались до місцевих органів влади із заявою про проведення природного газу до будинку, подавали позови до суду про повернення заборгованостей із заробітної плати та інших виплат, клопотання про надання допомоги у працевлаштуванні тощо).

5 січня 2004 р. прокурор на запит служби у справах дітей ініціював судовий процес про взяття трьох наймолодших дітей заявників під державну опіку, який було задоволено судом. Заявники подали апеляційну скаргу на таке рішення. Вони зазначали, зокрема, що у Сімейному кодексі України передбачався виключний перелік підстав відібрання дітей від їхніх батьків, а саме: ухилення від виконання обов'язків по догляду за дітьми, жорстоке поводження з ними, хронічний алкоголізм чи наркотична залежність батьків, експлуатація дітей, примушування їх до жебракування та бродяжництва. Савіни наполягали на тому, **що вони ніколи не робили нічого подібного, та пояснили, що єдиною причиною, через яку вони не змогли надати дітям кращий догляд, була їхня сліпота.** При цьому вони стверджували, що їх як людей із фізичними вадами було дискриміновано, та підкреслили, що **державні органи влади мали би забезпечити їхню сім'ю належною підтримкою замість того, щоб відбирати від них дітей.** Заявники також посилались на ст. 8 Європейської Конвенції. Однак апеляційна та касаційна інстанції відхилили їхні скарги та підтримали рішення суду першої інстанції.

Європейський Суд зауважив, що національні органи влади обґрунтовували своє рішення тим, що заявники, з огляду на нестачу фінансових засобів та особистих якостей, не мали можливості не лише забезпечити своїх дітей належним харчуванням, одягом, гігієнічними умовами та забезпечити охорону їхнього здоров'я, але й забезпечити їхню соціальну й освітню адаптацію, ставлячи таким чином під загрозу моральне виховання дітей, їхнє здоров'я та життя. Суд дійшов висновку, що такі підстави, без сумніву, зумовлювали необхідність прийняття відповідного рішення.

Однак Європейський суд зазначив, що з матеріалів справи не можна зробити висновку про те, що **судові органи хоча б спробували проаналізувати залежність неадекватності виховання дітей заявниками від їхньої фізичної неспроможності забезпечити дітям належну опіку, а також визначити, чи могла бути забезпечена належна батьківська опіка за умови цілеспрямованої фінансової та соціальної допомоги Са-**

віним та надання їм ефективних порад. Стосовно недостатнього фінансового забезпечення заявників Європейський Суд наголосів, що **визначення можливості надання сім'ї Савіних спеціальної матеріальної допомоги задля збереження цілісності цієї сім'ї є завданням, перш за все, відповідних державних органів влади та, зокрема, національних судів.**

Також, на думку Суду, національні суди, аналізуючи справу заявників, мали би звернути увагу на їхні неодноразові спроби покращити свої матеріально-побутові умови життя. Національні суди мали встановити, чи **місцеві органи влади дотримувались конвенційних зобов'язань із забезпечення цілісності сім'ї, а також чи вивчили вони можливість застосування інших альтернатив перед тим, як відбирати дітей у заявників.** Європейський Суд також нагадав, що на жодній стадії судових процесів **не було заслухано думок дітей** (зокрема, О.С., якому на момент судових засідань у грудні 2004 р. було вже 13 років). Більше того, в результаті відібрання дітей вони не лише були вилучені зі своєї сім'ї, але й були поміщені до різних навчально-виховних закладів. Внаслідок цього двоє з дітей живуть навіть у іншому місті, що ускладнює підтримку постійних контактів між членами сім'ї.

Відтак Суд дійшов висновку про те, що хоч причини відібрання у заявників їхніх дітей, зазначені національними органами влади, були належними, вони, однак, не були достатніми задля виправдання такого серйозного втручання у сімейне життя сім'ї Савіних, тому була порушена ст. 8 Європейської Конвенції. Суд призначив сплатити кожному із заявників по 5000 євро як компенсацію моральної шкоди.

Т Е М А 3

РОЛЬ СУДУ В СИСТЕМІ ЮРИДИЧНИХ ЗАСОБІВ РЕАГУВАННЯ НА ВЧИНЕННЯ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї ТА ЗАПОБІГАННЯ ЙОГО ПРОЯВАМ

План

1. Загально-соціальні заходи запобігання та протидії насильству в сім'ї
2. Спеціальні запобіжні заходи щодо вчинення насильства в сім'ї
3. Юридична відповідальність за вчинення насильства в сім'ї в Україні, її цілі та функції
4. Система органів (установ), на які покладається здійснення заходів у сфері запобігання та протидії насильству в сім'ї
5. Роль суду в механізмі запобігання та протидії насильству в сім'ї

Рекомендована література

1. Судовий розгляд справ, пов'язаних з вчиненням насильства в сім'ї в Україні: проблеми відповідності міжнародним стандартам та шляхи вдосконалення. Науково-практичний посібник /Євсюкова М.В., Христова Г.О., Шаповалова О.А. та ін. / За заг. ред. Шаповало-вої О.А., Павлиш С.О. - К.: ТОВ «Компанія «Ваїте», 2011. – 198 с. – С. 62-73.
2. Стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні: правові, соціальні, психолгічні та медичні аспекти. / Авт. кол. Бондаровська В.М., Кочемировська О.О., Лактіонова Г.М, Онишко Ю.В., Хаар Р., Христова Г.О. / Заг. ред. О. Кочемировської. – К.: Вид-во ФОП Кли-менко Ю.Я., 2010. – С. 148-204.
3. Кочемировська О., Стрейсяну Д.Й., Христова Г. Ефективне запобігання та реагування на випадки насильства в сім'ї. Методичний посібник для тренерів з проведення тренін-гів для дільничних інспекторів міліції / Заг. ред. Павлиш С., Христової Г. – Запоріжжя: Друкарський світ, 2010. – С. 180-315.
4. Суслова О.І., Лазаренко О.О., Ахтирська Н.М. Захист прав жінок та дітей судовими і правоохоронними органами в Україні/ За заг. ред. Христової Г.О. – Київ: Тютюкін, 2010. – С. 152 - 230 с.
5. Христова Г. О. Теоретико-правові засади переборення колізій у законодавстві Украї-ни про попередження насильства в сім'ї // Вісник Академії правових наук України. – 2009. – № 2 (57). – С. 36 – 46.
6. Ковальова О. В. Суб'єкти запобігання насильству в сім'ї: повноваження та характеристика // Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць. – 2007. – Вип. 25. – С. 460–465.
7. Брижик В.О., Журавель Т.В., Кочемировська О.О., Нікітіна О.М., Христова Г.О. Інформа-ційно-методичні матеріали та аналіз нормативно-правової бази з питань попередження насильства над дітьми в сім'ї та поза нею / За заг. ред. Журавель Т.В., Христова Г.О. – К.: ТОВ «К.І.С.», 2010. – 183-238.

Рекомендовані нормативно-правові акти

1. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 №2789-III;

2. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу» від 26 квітня 2003 р. №616;
3. Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї» від 07 вересня 2009 р. №3131/386;
4. Наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення» від 16 січня 2004 р. №5/34/24/11;
5. Наказ Мінсім'ямолодьспорту, МОЗ, МОН, Мінпраці, Мінтранспорту, МВС, Держдепартаменту України з питань виконання покарань «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах» від 14 червня 2006 р. №1983/388/452/221/556/596/106.

Методичні матеріали

Законом України «Про попередження насильства в сім'ї» (Розділ III) передбачено систему **спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї**, що належать до запобіжних заходів та виступають формою реагування з боку держави на вчинення особою актів сімейного насильства з метою індивідуальної профілактики насильницької поведінки та запобігання вчиненню сімейного насильства в особливо тяжких формах. Ці **спеціальні заходи не є видами юридичної відповідальності**. До передбачених Законом спеціальних заходів належать:

- офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї (ст.10 Закону);
- узяття на профілактичний облік і зняття з профілактичного обліку членів сім'ї, які здійснили сімейне насильство (ст. 12 Закону);
- обов'язок пройти корекційну програму (ч. 3 ст. 10 Закону);
- захисний припис (ст. 13 Закону).

Розділом III Закону передбачено також можливість стягнення коштів на утримання жертв насильства в сім'ї у спеціалізованих установах для жертв насильства в сім'ї (ст. 14 Закону). Рішення про стягнення з осіб, які вчинили насильство в сім'ї, коштів на відшкодування витрат на утримання жертв насильства в сім'ї у спеціалізованих установах для жертв насильства в сім'ї приймає **суд** у встановленому законом порядку за позовом спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї.

Відповідно до ч.ч. 1, 2 ст. 10 Закону та п. 3.1. Інструкції (від 07.09.2009р.) члену сім'ї, який вчинив насильство в сім'ї, за умови відсутності в його діях ознак злочину виноситься **офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї**, про що йому повідомляється під розписку.

Згідно зі ст. 12 Закону та п. 3.2 Інструкції членів сім'ї, яким було винесено офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, служба дільничних інспек-

торів міліції чи кримінальна міліція у справах дітей беруть на **профілактичний облік**. Зняття з профілактичного обліку членів сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї, проводиться органами, які брали особу на такий облік, якщо *протягом року* після останнього факту вчинення насильства в сім'ї особа жодного разу не вчинила насильство в сім'ї.

Систему передбачених Законом спеціальних заходів із запобігання насильству в сім'ї було доповнено **обов'язком проходження корекційних програм** (Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї» від 25 вересня 2008 р.). *Корекційні програми* були визначені як «*програми, спрямована на формування гуманістичних цінностей та ненасильницької моделі поведінки в сім'ї особи, яка вчинила насильство в сім'ї*» (ст.1 Закону).

Відповідно до ч. 3 ст. 10 Закону у разі вчинення особою насильства в сім'ї, після отримання нею офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, служба дільничних інспекторів міліції або кримінальна міліція у справах дітей видає цій особі під розписку направлення на проходження корекційної програми, а також у триденний строк надсилає до відповідного кризового центру повідомлення про направлення особи на проходження корекційної програми. *Проходження корекційної програми для такої особи є обов'язковим*.

Нарешті, до спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї належить **захисний припис** – спеціальна форма реагування служби дільничних інспекторів міліції та кримінальної міліції у справах дітей щодо *захисту жертви насильства в сім'ї*, яким особі, яка вчинила насильство в сім'ї, забороняється вчиняти певні дії стосовно жертви насильства в сім'ї (ст. 1 Закону).

Захисним приписом особі, стосовно якої його винесено, може бути заборонено чинити певну дію (дії) стосовно жертви насильства в сім'ї, а саме:

- чинити конкретні акти насильства в сім'ї;
- отримувати інформацію про місце перебування жертви насильства в сім'ї;
- розшукувати жертву насильства в сім'ї, якщо жертва насильства в сім'ї за власним бажанням перебуває у місці, що невідоме особі, яка вчинила насильство в сім'ї;
- відвідувати жертву насильства в сім'ї, якщо вона тимчасово перебуває не за місцем спільного проживання членів сім'ї;
- вести телефонні переговори з жертвою насильства в сім'ї.

Зазначені обмеження встановлюються на термін до 90 діб з дня погодження захисного припису з прокурором.

Захисний припис зарекомендував себе як ефективний засіб запобігання домашньому насильству в багатьох країнах світу, однак в Україні цей інститут містить надто вузький перелік можливих заходів, які нездатні достатньою мірою захистити жертву насильства в сім'ї від протиправних посягань. Це пояснюється тим, що в Україні захисний припис (охоронний ордер, обмежувальний припис) – всупереч міжнародним стандартам запобігання та протидії домашньому насильству – виноситься не судом, а органами внутрішніх справ, які не можуть обмежувати конституційні права і свободи особи (право власності на житло, право вільного пересування тощо).

Як зазначено у ст. 15 Закону, стосовно осіб, які вчинили насильство в сім'ї, застосовуються заходи юридичної відповідальності, передбачені кримінальним, адміністративним або цивільним законодавством України⁵.

⁵ Особливостям адміністративної, кримінальної та цивільно-правової відповідальності за вчинення насильства в сім'ї присвячено теми 4, 5, 6 даного посібника.

На сьогодні, згідно з Законом України «Про попередження насильства в сім'ї» (ст. 3, Розділ II), **здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї** покладається на:

- спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань запобігання насильству в сім'ї (таким органом визнано Міністерство соціальної політики України);
- відповідні підрозділи органів внутрішніх справ, до яких віднесено службу дільничних інспекторів міліції та кримінальну міліцію у справах дітей;
- органи опіки та піклування;
- спеціалізовані установи для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, та жертв такого насильства, до яких належать: кризові центри для членів сімей, в яких вчинено насильство в сім'ї або існує реальна загроза його вчинення та центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї.

Інші нормативно-правові акти (Інструкція щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї; Порядок розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення; Порядок взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах та ін.) *до переліку органів та установ, які здійснюють діяльність, спрямовану на запобігання насильству в сім'ї, жорстокому поводженню з дітьми та роботу з сім'ями, в яких відбувається насильство, додають інших суб'єктів, що опікуються постраждалими особами, зокрема:*

- службу у справах дітей;
- центри соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді;
- органи та заклади охорони здоров'я;
- органи освіти та навчальні заклади.

Допоки не відбудеться реформа механізму запобігання та протидії насильству в сім'ї, суд не віднесено до системи органів та установ, що вживають заходи з профілактики насильства в сім'ї. Однак **сьогодні саме суду відведено провідну роль у механізмі протидії насильству в сім'ї, оскільки тільки суд уповноважений притягати до юридичної відповідальності осіб, винних у його вчиненні.**

Тож, суди розглядають такі категорії справ, пов'язаних з насильством в сім'ї:

- справи про притягнення осіб до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї;
- кримінальні справи, пов'язані з вчиненням насильства в сім'ї;
- цивільні справи, пов'язані з вчиненням насильства в сім'ї, у тому числі ті, що виникають з сімейних правовідносин.

Практичні завдання та запитання для обговорення

Запитання для спільного обговорення учасниками

1. Чи має суд брати участь у загально-соціальній профілактиці насильства в сім'ї? Якщо так, то у яких формах?
2. Які спеціальні заходи із запобігання насильству в сім'ї вживаються на практиці?
3. Які передбачені законодавством заходи визначаються переважно в захисному приписі?

4. Чи є спеціальні заходи з запобігання насильству в сім'ї ефективними? Які з них є найбільш ефективними?
5. Чи вважаєте ви запровадження корекційних програм ефективним заходом профілактики насильства в сім'ї? Опишіть досвід впровадження корекційних програм у вашому регіоні або кроки, що здійснюються у цьому напрямі.
6. Що на вашу думку є більш доцільним: посилити профілактичний вплив на осіб, які вчинили насильство в сім'ї, або обтяжити заходи юридичної відповідальності?
7. Яку роль посідає суд в системі запобігання та протидії насильству в сім'ї? Які шляхи оптимізації цієї системи?

Завдання для роботи в малих групах

Завдання 1.

Викладач об'єднує учасників у 3 групи, надає групам перелік тимчасових судових обмежень прав особи, яка вчинила домашнє насильство, запропонованих проектом Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству», та просить їх обговорити їхню доцільність та ефективність (протягом 20 хвилин). Під час обговорення рекомендується використовувати Модельний закон ООН про домашнє насильство. По завершенню роботи представники групи презентують результати обговорення.

*З метою вдосконалення механізму протидії сімейному насильству в Україні, забезпечення його ефективності та приведення у відповідність до міжнародних стандартів проектом Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству» **винесення обмежувальних приписів та направлення особи на проходження корекційної програми віднесено до компетенції суду.***

В проекті Закону (ст. 22) зазначено, що обмежувальним приписом можуть бути передбачені наступні тимчасові обмеження прав особи, яка вчинила домашнє насильство:

- заборона особі, яка вчинила домашнє насильство, будь-яких контактів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, за місцем її проживання або тимчасового перебування, роботи, навчання, а також в будь-яких інших місцях її перебування;
- заборона на здійснення батьківських прав щодо дитини (дітей) протягом дії обмежувального припису, за виключенням права на надання дозволу батьків на вивезення дитини за межі території України;
- вимога до особи, яка вчинила домашнє насильство, покинути на визначений термін, але не більше трьох місяців, їхнє спільне місце проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства, незалежно від того, хто володіє житлом на праві власності чи має щодо нього інші майнові права;
- вимога до особи, яка вчинила домашнє насильство, усунути перешкоди в користуванні особою, яка постраждала від домашнього насильства, майном, що перебуває у їхній спільній власності, або є власністю особи, яка постраждала від домашнього насильства;
- позбавлення органами внутрішніх справ особи, яка вчинила домашнє насильство, права на зберігання за місцем спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства, зброю, на володіння якої така особа має передбачене законом право;

- обов'язок особи, яка вчинила домашнє насильство, компенсувати витрати особи, яка постраждала від домашнього насильства, на лікування, консультування або перебування в установах для осіб, які постраждали від домашнього насильства;
- вимога до особи, яка вчинила домашнє насильство, сплатити орендну плату за користування особою, яка постраждала від домашнього насильства, житловим приміщенням, що вона винаймала (винаймає) з метою запобігання вчиненню щодо неї такого насильства;
- обов'язок особи, яка вчинила домашнє насильство, сплачувати особі, яка постраждала від домашнього насильства, періодичні виплати на її утримання, а також на утримання дітей та інших членів сім'ї, що перебувають (перебували) на її утриманні;
- попередження особи, яка вчинила домашнє насильство, що в разі порушення умов обмежувального припису і буде притягнуто до юридичної відповідальності;
- попередження, що незалежно від винесення особі, яка вчинила домашнє насильство, обмежувального припису, вона може бути притягнута до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства, а також щодо неї може бути порушено кримінальну справу за фактом вчинення домашнього насильства, що містить ознаки складу злочину;
- попередження, що незалежно від винесення особі, яка вчинила домашнє насильство, обмежувального припису, особа, яка постраждала від домашнього насильства, має право звернутися до суду з заявою про порушення справи щодо розірвання шлюбу, поділ спільного майна, стягнення аліментів, відшкодування матеріальної або моральної шкоди, заподіяної домашнім насильством.

Така система обмежувальних заходів є досить новаторською для чинного законодавства та правозастосовчої практики України, однак вона цілком узгоджена з Модельним законом ООН про домашнє насильство та найкращими практиками країн-лідерів у галузі запобігання та протидії насильству в сім'ї.

Завдання 2.

Викладач об'єднує учасників у 3 групи, надає групам рекомендовані до цієї теми нормативно-правові акти та просить групи скласти **схему взаємодії органів і служб, на які покладається здійснення заходів у сфері запобігання та протидії насильству в сім'ї, враховуючи механізм перенаправлення жертв насильства в сім'ї**. На виконання завдання групам відводиться 30 хвилин. По завершенню роботи представники груп презентують розроблені схеми взаємодії, які коментує викладач.

Завдання 3.

Викладач об'єднує учасників у 3 групи та надає групам наступні нормативно-правові акти:

- Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 р. №2789-III;
- Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї» від 07 вересня 2009р. №3131/386;
- Ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Викладач просить групи на підставі аналізу розданих нормативно-правових актів дати відповіді на такі запитання:

1. Як співвідносяться між собою спеціальні заходи з попередження насильства в сім'ї та які існують суперечності у їх законодавчому регулюванні?
2. Чи можливо застосувати до кривдника передбачені Законом України «Про попередження насильства в сім'ї» спеціальні заходи з попередження насильства в сім'ї у разі наявності в діях особи, яка вчинила таке насильство, ознак злочину?
3. Яка послідовність (порядок) застосування до кривдника спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї та притягнення його до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП? Які виникають при цьому суперечності? Як слід їх вирішувати?

Т Е М А 4

ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СУДОВИХ СПРАВ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З ВЧИНЕННЯМ НАСИЛЬСТВА В СІМ'І

План

1. Юридичні підстави адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї
2. Функції та цілі адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї (карна, виховна, превентивна)
3. Адміністративна відповідальність за вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми (ст. 173-2 КУпАП)
4. Види адміністративних стягнень за вчинення насильства в сім'ї та доцільність їхнього застосування
5. Проблеми судової практики у справах щодо адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї за ст. 173-2 КУпАП та шляхи її вдосконалення

Рекомендована література

1. Судовий розгляд справ, пов'язаних з вчиненням насильства в сім'ї в Україні: проблеми відповідності міжнародним стандартам та шляхи вдосконалення. Науково-практичний посібник /Євсюкова М.В., Христова Г.О., Шаповалова О.А. та ін. / За заг. ред. Шаповалової О.А., Павлиш С.О. - К.: ТОВ «Компанія «Вайте», 2011. – 198 с. – С. 74-100.
2. Стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні: правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти / Авт. кол. Бондаровська В.М., Кочемировська О.О., Лактіонова Г.М, Онишко Ю.В., Хаар Р., Христова Г.О. / Заг. ред. О. Кочемировської. – К.: Вид-во ФОП Клименко Ю.Я., 2010. – С. 163-173.
3. Ахтирська Н.М. Моніторинг судової практики України у справах, пов'язаних з насильством щодо дітей та жінок /За заг. ред. Христової Г.О. – Київ: Тютюкін, 2011. – С. 65-78.
4. Ахтирська Н.М., Кочемировська О.О., Христова Г.О. та ін. Розгляд справ стосовно жорстокого поводження з дітьми судами України: аналіз законодавства та практика його застосування. – К.: ТОВ «K.I.C.», 2010. – С. 61-82.
5. Бойко О. В. Правова кваліфікація насильства в сім'ї // Вісник Національного університету внутрішніх справ. Вип. 20. – Х.: Нац. ун-т внутр. справ, 2002. – С. 133 – 138.

Рекомендовані нормативно-правові акти

Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 р. №8073-Х.

Методичні матеріали

Адміністративне законодавство України містить спеціальну норму, що закріплює адміністративну відповідальність за *вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми*. Згадані дії кваліфікуються за ст. 173-2 КУпАП від 07 грудня 1984 р. №8073-Х, що була внесена до Глави 14 «Адміністративні правопорушення, що посягають на громадський порядок та громадську безпеку» КУпАП Законом від 15 травня 2003 р. та діє в редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законо-

давчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї» від 25 вересня 2008 р. №599-VI, зі змінами, внесеними згідно з Законом України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення» від 2 грудня 2010р. №2744-VI.

Законом від 25 вересня 2008 р. також було внесено зміни до п. 1 ч. 2 ст. 262, ч. 4 ст. 263 та ч. 2 ст. 277 КУпАП, які дозволи здійснювати адміністративне затримання особи, що вчинила насильства в сім'ї, до розгляду справи судом та визначили скорочений термін розгляду протягом доби справи про адміністративні правопорушення за ст. 173-2 КУпАП.

Висновки та рекомендації за результатами моніторингу судової практики у справах щодо адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї за ст. 173-2 КУпАП

1) Диспозиція ст. 173-2 КУпАП містить три склади адміністративних проступків: 1) вчинення насильства в сім'ї, 2) невиконання захисного припису особою, стосовно якої він винесений; 3) непроходження корекційної програми особою, яка вчинила насильство в сім'ї. Переважна більшість постанов суду про притягнення осіб до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП стосується саме вчинення насильства в сім'ї. В Єдиному державному реєстрі судових рішень України було виявлено лише декілька постанов суду за ст. 173-2 КУпАП, які стосуються невиконання захисного припису, а також не виявлено жодної постанови про притягнення особи, яка вчинила насильство в сім'ї, до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП за непроходження корекційної програми, що дає підстави говорити про відсутність судової практики щодо такого виду адміністративних правопорушень, пов'язаних з насильством в сім'ї. Моніторинг засвідчив, що в окремих постановах суду неправильно (з помилками) викладено диспозицію ст. 173-2 КУпАП, а також положення ст.1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», що недопускається в судових рішеннях.

2) Формами насильства в сім'ї, за які передбачено адміністративну відповідальність за ст. 173-2 КУпАП, виступають: психологічне насильство в сім'ї, фізичне насильство в сім'ї та економічне насильство в сім'ї. Слід наголосити, що поняття насильства в сім'ї, закріплене в ст. 173-2 КУпАП, *не відповідає за обсягом поняттю насильства в сім'ї, викладеному в ст. 1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», та є значно вужчим за нього.*

Найбільшу кількість справ за ст. 173-2 КУпАП складають справи, які стосуються вчинення *психологічного насильства в сім'ї*, що, з одного боку, засвідчує хибність міфу про те, що в Україні психологічне насильство в сім'ї залишається безкарним; з іншого – виступає свідченням системних проблем, закладених в самій диспозиції ст. 173-2 КУпАП і пов'язаних з характеристиками фізичного насильства в сім'ї як такого, що *«не завдало фізичного болю і не спричинило тілесних ушкоджень»*. Встановлюючи факт вчинення фізичного насильства в сім'ї, суди мають дуже обережно підходити до формулювання об'єктивної сторони скоєного діяння. Моніторинг також засвідчив серйозну проблему *розмежування економічного насильства в сім'ї з іншими протиправними посяганнями на власність членів сім'ї, а також з майновими спорами, які мають бути вирішені в цивільно-правовому порядку.*

3) Враховуючи положення ст. 253 та ст. 284 КУпАП, при виявленні ознак тілесних ушкоджень або інших злочинів, вчинених щодо жертви внаслідок насильства в сім'ї, суд має закривати провадження у справі та передавати матеріали прокурору, органу досудового

слідства або дізнання для організації та проведення досудового розслідування. Це слід поширювати і на випадки, коли виявлено ознаки злочинів, що належать до справ приватного обвинувачення (передусім, ст. 125, ч.1 ст.126 ККУ), оскільки ситуація сімейного насильства нечасто спричиняє безпорадний стан жертви та обумовлена її залежністю від обвинуваченого. Отже, на підставі ч. 3 ст. 27 КПК України, *справи, пов'язані з насильством в сім'ї, вчинені як стосовно дітей, так і стосовно інших членів сім'ї, які перебували у безпорадному чи залежному стані, мають направлятись судом прокурору для порушення справи та забезпечення проведення досудового розслідування.*

4) Вирішуючи питання про притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності за насильство в сім'ї, судам слід адекватно тлумачити диспозицію ст.173-2 КУпАП у світлі міжнародних стандартів та виходити з того, що кваліфікація відповідних діянь як насильства в сім'ї *не вимагає доведення факту завдання реальної шкоди фізичному чи психічному здоров'ю потерпілої особи.*

5) Моніторинг засвідчив, що чимало проблем виникає при розгляді справ, пов'язаних з вчиненням економічного та інших форм *насильства в сім'ї над дітьми.*

По-перше, суди мають виходити з відповідальності обох батьків (осіб, що їх замінюють) за ненасильницьке виховання та утримання дітей.

По-друге, *при розмежуванні ст. 173-2 КУпАП та ст. 184 КУпАП слід підтримати висновок, що адміністративна відповідальність за ч. 1 ст. 184 КУпАП має наставати за невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей, яке може полягати у різних формах бездіяльності, пов'язаних з незабезпеченням необхідних умов їхнього життя, навчання та виховання. Якщо насильство стосовно дітей вчиняється їхніми батьками або іншими членами сім'ї у формі протиправних дій фізичного, психологічного чи економічного характеру, які не містять складу злочину, відповідальність настає за ст. 173-2 КУпАП.*

По-третє, судам слід враховувати, що діти стають жертвами насильства в сім'ї, навіть будучи свідками такого насильства. У випадку, коли в присутності дітей насильство в сім'ї вчинюється стосовно колишнього подружжя чи особи, з якою кривдник проживав однією сім'єю без реєстрації шлюбу, суд має притягати винних до адміністративної відповідальності, оскільки діти завжди потерпають від сімейного насильства, навіть якщо воно не спрямовано на них безпосередньо.

По-четверте, при вирішенні справ щодо вчинення насильства в сім'ї суд має прагнути дізнатись думку та врахувати найкращі інтереси дитини в судовому процесі.

6) При розгляді судами справ, де насильство в сім'ї вчинюється повторно чи систематично, слід підтримати практику суду щодо призначення у таких випадках адміністративного арешту як найбільш суворого адміністративного стягнення. Якщо насильство має циклічний характер, слід також рекомендувати судам згідно зі ст. 245 КУпАП встановлювати причини та умови такого насильства в сім'ї та згідно зі ст. 282 КУпАП вносити до відповідальних органів та служб (передусім органів внутрішніх справ) пропозиції про вжиття заходів щодо усунення цих причин та умов і належного здійснення профілактичної роботи з особами, які перебувають на профілактичну обліку у зв'язку з вчиненням насильства в сім'ї. Суд слід проінформувати про вжиті заходи протягом місяця з дня надходження пропозиції.

7) У разі неналежно оформлених адміністративних матеріалів про притягнення особи до адміністративної відповідальності за ч. 1 ст. 173-2 КУпАП, в яких об'єктивна сторона правопорушення викладена поверхнево, є неузгодженості між фактичними обставина-

ми справи, суть правопорушення не конкретизована, вина особи належним чином не підтверджена тощо, суд має направляти такі матеріали справи відповідному РВ УМВС України на доопрацювання для усунення недоліків, зазначених в мотивувальній частині постанови. Суд має реагувати на такі випадки окремою постановою, оскільки неналежне виконання обов'язку щодо підготовки матеріалів адміністративної справи та необхідність їх доопрацювання може призвести до того, що строки притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї сплинуть, що означатиме безкарність такої поведінки та сприятиме продовженню циклу сімейного насильства.

8) Часто суд розглядає справи про притягнення до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП за відсутністю самого правопорушника у відповідності зі ст. 268 КУпАП. Однак такий підхід унеможливує здійснення виховної та роз'яснювальної роботи з особами, які вчинили таке насильство, що обумовлює доцільність винесення постанови суду про примусове доставлення правопорушника працівниками відповідного РВ УМВС. З іншого боку, відсутність правопорушника під час розгляду адміністративних матеріалів за жодних обставин не може бути засобом уникнення адміністративної відповідальності особи, яка вчинила насильство в сім'ї. Тому, якщо є загроза спливу строків притягнення правопорушника до адміністративної відповідальності, слід розгляди такі справи за його відсутності.

9) Судам слід мати на увазі, що *штраф, як і виправні роботи з відрахуванням двадцяти відсотків заробітку, мають низький виховний та профілактичний ефект*, оскільки породжують негативні наслідки майнового характеру, передусім, для самої жертви насильства в сім'ї, особливо коли кривдник не працює, не має власних доходів та вимагає шляхом фізичного чи психічного впливу гроші у інших членів сім'ї. Застосування до кривдників громадських робіт або адміністративного арешту видаються найбільш доречними адміністративними стягненнями за вчинення насильства в сім'ї, оскільки спричинюють негативні наслідки особистого характеру саме для правопорушника.

Вцілому встановлення адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї не є достатньо ефективним засобом протидії сімейному насильству та запобігання його рецидивам. Єдиним шляхом профілактики вчинення злочинів в результаті сімейного насильства через використання засобів адміністративної відповідальності виступає повне та всебічне з'ясування судом всіх обставин справи, причин та умов його скоєння, проведення роз'яснювальної роботи з порушником щодо неприпустимості будь-яких форм та проявів насильства в сім'ї, його можливих наслідків (зокрема, позбавлення батьківських прав), тобто здійснення **виховної та превентивної функцій правосуддя**, що має найбільш повно проявити себе при розгляді адміністративних справ цієї категорії.

10) Враховуючи перспективу оскарження рішень суду у справах, пов'язаних з насильством в сім'ї, на рівні міжнародних судових та квазісудових установ, а також зважаючи на принцип сумлінного виконання Україною своїх міжнародно-правових зобов'язань в сфері протидії насильству в сім'ї, *суди мають враховувати міжнародні стандарти в цій в цій сфері при розгляді справ про притягнення осіб до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї*. Водночас, суди покликані забезпечити не лише формальне посилання на положення міжнародно-правових документів, а врахування їхніх основних принципів та виконання вимог у сфері протидії насильству в сім'ї як форми порушення прав людини та прояву дискримінаційного ставлення до жертв такого насильства.

Практичні завдання та питання для обговорення

Запитання для спільного обговорення учасниками

1. Наскільки справи за ст. 173-2 КУпАП поширені у судовій практиці України?
2. Які основні кримінологічні характеристики осіб, які вчинюють насильство в сім'ї?
3. Хто переважно є потерпілими у справах про притягнення осіб до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП: жінки чи чоловіки? Чи можна вважати насильство в сім'ї гендерно нейтральною проблемою?
4. За які форми насильства в сім'ї винні особи переважно притягаються до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП?
5. Чи свідчить практика застосування ст. 173-2 КУпАП про повторність, циклічний характер вчинення насильства в сім'ї?
6. Які докази домінують у справах щодо притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї?
7. Чи можуть справи про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 173-2 КУпАП, розглядатися за відсутності правопорушника? За яких умов?
8. Які види адміністративних стягнень накладаються судом за вчинення насильства в сім'ї в переважній більшості (штраф, виправні роботи, громадські роботи, арешт)? В чому перевага одних адміністративних стягнень перед іншими з точки зору цілей юридичної відповідальності? Застосування яких адміністративних стягнень суперечить майновим інтересам родини в цілому?
9. Наскільки частим є апеляційне оскарження постанов суду першої інстанції у справах про вчинення адміністративних правопорушень, передбачених ст. 173-2 КУпАП?
10. Чи враховують суди міжнародні стандарти у сфері протидії домашньому насильству при притягненні осіб до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП?

Завдання для роботи в малих групах та запитання для групового обговорення

Завдання 1.

Викладач об'єднує учасників у 4 групи, надає групам витяги з постанов суду в адміністративних справах за ст. 173-2 КУпАП та просить їх обговорити протягом 30 хвилин та надати відповіді на поставлені запитання. При виконанні завдання слід використовувати Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» та текст ст. 173-2 КУпАП. Після закінчення роботи групи презентують її результати.

Група 1. Психологічне насильство в сім'ї

- *«будучи в нетверезому стані, громадянин А. висловлювався брутальною лайкою, виганяв з будинку, погрожував фізичною розправою»;*
- *«громадянин А. ображав дружину, морально принижував, висловлював погрози фізичної розправи»;*
- *«громадянин А., будучи в п'яному вигляді, виражався в сторону батька нецензурними словами, погрожував фізичною розправою, чим вчинив акт психологічного насильства в сім'ї»;*
- *«громадянин А. ображав дружину брутальною лайкою, погрожував їй фізичною розправою, чим вчинив психологічне насильство в сім'ї повторно»;*

- «громадянин А. вчинив сварку з тещею, під час якої ображав її нецензурними словами та виганяв з дому, чим вчинив насильство в сім'ї психологічного характеру»;
- «громадянин А. вчинив насильство в сім'ї психологічного характеру по відношенню до своєї співмешканки, а саме висловлювався на її адресу грубою нецензурною лайкою, виганяв з будинку. Своїми діями міг завдати шкоди її психологічному здоров'ю».

Запитання для обговорення в групі

1. Ознайомтесь з витягами з постанов суду у справах про притягнення осіб до адміністративної відповідальності за вчинення психологічного насильства в сім'ї. Надайте оцінку кваліфікації протиправної поведінки правопорушників, надану судом.
2. Чи є наведені фабули у постановках суду типовим прикладом опису об'єктивної сторони діянь, що становлять насильство в сім'ї, за ст. 173-2 КУпАП? Чим це можна пояснити?
3. Про що свідчить факт притягнення осіб до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП саме за вчинення психологічного насильства в сім'ї? Чи пов'язане це з формулюванням диспозиції ст. 173-2 КУпАП?
4. Чи підлягає доведенню факт завдання реальної шкоди фізичному чи психічному здоров'ю потерпілої особи при кваліфікації поведінки кривдника як насильства в сім'ї за ст. 173-2 КУпАП?

Група 2. Фізичне насильство в сім'ї

- «26.06.2011 р. близько 19.00 год., громадянин А., знаходячись за місцем свого проживання, вчинив сварку зі своїм вітчимом, в ході якої застосував фізичну силу та побив його, чим вчинив фізичне насильство в сім'ї»;
- «громадянин А. притягується до адміністративної відповідальності за те, що 27 червня 2011 р. о 16.00 годині застосовував фізичну силу до своєї співмешканки, а також ображав останню нецензурною лайкою, чим вчинив насильство в сім'ї»;
- «28 серпня 2009 р. близько 11.00 год. правопорушник, перебуваючи за місцем свого проживання, вчинив психологічне та фізичне насильство в сім'ї відносно своєї співмешканки та малолітньої дочки, оскільки безпричинно сварився на адресу співмешканки нецензурною лайкою та ображав її, вдарив рукою по обличчю свою малолітню дочку, внаслідок чого могла бути заподіяна шкода психічному та фізичному здоров'ю потерпілих»;
- «17 січня 2009 р. о 10 год. правопорушник вчинив насильство в сім'ї, яке виразилося в тому, що в цей день він прийшов додому в нетверезому стані, затіяв сварку з дружиною, а коли дочка втрутилася у сварку з метою її припинення, вдарив дочку кулаком в обличчя та в живіт, спричинивши їй фізичне насильство»;
- «26 травня 2009 р. о 18 год. 00 хв. громадянин А. вчинив сварку зі своєю дружиною, виражався нецензурними словами, спричинив їй фізичний біль. Своїми умисними діями фізичного і психологічного характеру він вчинив насильство в сім'ї»;
- «19 липня 2011 р. близько 16 год. громадянин А., перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння за місцем свого мешкання в м. Ромни, вчинив насильство в сім'ї по відношенню до доньки, що проявилось в нецензурній лайці в її адресу, погрожував їй фізичною розправою, та наніс їй тілесні ушкодження, чим завдав шкоди здоров'ю заявниці. Своїми діями громадянин А. вчинив правопорушення, передбачене ст. 173-2 ч.1 КУпАП»;

- «26.05.2011 р. відносно громадянина А. складено протокол про адміністративне правопорушення за ч. 1 ст. 173-2 КУпАП, у якому зазначено, що 24.05.2011 р. останній, перебуваючи за адресою свого проживання, вчинив сімейну сварку, в ході якої висловлювався грубою нецензурною лайкою та наніс тілесні ушкодження своїй невістці. Вказані дії правопорушника у протоколі КД №0823 від 26.05.2011 р. не тягнуть за собою адміністративної відповідальності за ч.1 ст. 173-2 КУпАП, оскільки вказано про нанесення тілесних ушкоджень. Поряд з цим, в матеріалах справи відсутні будь-які докази про направлення потерпілої особи, яка подала заяву про притягнення до відповідальності громадянина А. до органів міліції, до Кіровоградського обласного бюро СМЕ УОЗ Кіровоградської облдержадміністрації та документальне підтвердження спричинення потерпілій тілесних ушкоджень будь-якого ступеню тяжкості».

Запитання для обговорення в групі

1. Ознаймтесь з витягами з постанов суду у справах про притягнення осіб до адміністративної відповідальності за вчинення фізичного насильства в сім'ї. Визначте, яким має бути рішення суду у зазначених випадках або правомірність оцінки судом наведеного випадку (якщо воно викладене у витягу).
2. Проаналізуйте диспозицію ст. 173-2 КУпАП в частині притягнення осіб до адміністративної відповідальності за вчинення фізичного насильства в сім'ї. Використовуючи наведені витяги, визначте, які основні проблеми виникають в судовій практиці застосування статті.
3. Враховуючи міжнародні стандарти протидії домашньому насильству, визначте, якими мають бути дії суду у разі, якщо в матеріалах адміністративної справи є посилення на наявність в діях особи, яка вчинила насильство в сім'ї, ознак злочину (нанесення тілесних ушкоджень, вчинення побоїв, мордувань) тощо.
4. Які проблеми виникали у ваші практики при розгляді справ щодо притягнення осіб до адміністративної відповідальності за вчинення фізичного насильства в сім'ї і як ви їх вирішували?

Група 3. Економічне насильство в сім'ї

- «17 грудня 2008 р. об 16-00 год. громадянка А. витратила сімейний бюджет — гроші в сумі 600 грн. на спиртні напої та ігрові автомати, тобто залишила свого чоловіка та сина без коштів для існування, своїми діями допустила економічне насильство в сім'ї, чим порушила ч.1 ст. 173-2 КУпАП».
- «Громадянин А. 06.07.2009 р. о 18.00 год., знаходячись за місцем свого проживання таємно заволодів мобільним телефоном «Samsung SGH-X480» вартістю 600 грн., який належав його батьку, з яким він разом проживає, **чим скоїв економічне насильство в сім'ї, порушив Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 р. №2789-III, і скоїв правопорушення, передбачене ст.173-2 ч.1 КУпАП, а саме: вчинення насильства в сім'ї, тобто умисне вчинення будь-яких дій фізичного, психологічного чи економічного характеру, внаслідок чого могла бути завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого.**

У судовому засіданні порушник визнав свою провину у скоєному адміністративному правопорушенні та пояснив, що останні півтора року він сильно зловживає спиртними

напоями, в наслідок чого у нього з'являються борги. Так 06.07.2009 р. він прийшов додому попросити у батьків грошей щоб віддати борг, але вони йому відмовили. Після того, як батько вийшов із квартири, він взяв його мобільний телефон «Samsung», з яким поїхав до ДК ім. Артема, де зустрів незнайомого йому хлопця, якому і продав зазначений телефон за 200 грн. Гроші потратив на спиртні напої та продукти харчування «...»

Враховуючи вищевикладене, керуючись ст.ст. 283, 284 КУпАП, суд постановив визнати особу винним за ст.173-2 ч.1 КУпАП та піддати його штрафу на користь держави відповідно до ст.173-2 ч.1 КУпАП у розмірі трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що складає 51 (п'ятдесят одна) грн.».

- «04 квітня 2010 р. приблизно о 05:00 год. громадянин А. вигнав свою дружину з будинку, забрав ключі від нього та не повертає останній належне їй майно, яке лишилося у вищевказаному будинку, чим завдав шкоду психічному здоров'ю потерпілої та скоїв насильство у сім'ї.

Правопорушник у судовому засіданні винним себе у скоєнні адміністративного правопорушення, передбаченого ч.1 ст. 173-2 КУпАП, визнав частково та пояснив, що протягом тривалого часу мешкав разом з дружиною в будинку, з якого вранці

04.04.2010 р. останню не виганяв, вона сама пішла від нього, забравши у його відсутності свої речі. Що ж до майна, на яке, на думку заявниці, вона має передбачене законом право, дійсно, відмовляється повертати дружині, оскільки вважає, що вони придбали його під час сумісного проживання, відповідно – майно належить їм обом, добровільно вирішити спір щодо його розподілу дружина відмовляється і саме тому він не повертає останній вказане в її письмовій заяві майно. Копію протоколу про адміністративне правопорушення отримав 01.06.2010 р. та просив суд, прийнявши до уваги вказані ним обставини справи, суворо його не наказувати, оскільки до адміністративної відповідальності він притягується вперше, позитивно характеризується, як у побуті, так і за місцем роботи та щиро розкаюється у скоєному.

З досліджених у судовому засіданні письмових пояснень потерпілої вбачається, що з 03.04.2005 р. вона перебуває у шлюбі з правопорушником та після продажу належної їй двокімнатної квартири, з зазначеного часу, стала проживати з останнім у належному йому будинку. Під час сумісного проживання, давала чоловікові на ремонт будинку гроші, які отримала з продажу квартири, перевезла до нього свої меблі, речі, тощо, а 29.03.2006 р. оформила на своє ім'я кредит на автомобіль марки «BA3 21018», протягом чотирьох років виплачуючи кредит. А 04.04.2010 р. приблизно о 05:00 год. її чоловік вигнав її з вищевказаного будинку, відібрав у неї ключі та відмовився віддавати їй належне майно, в т.ч. вищевказаний автомобіль.

Суд визнав, що дії правопорушника за ознаками ч.1 ст. 173-2 КУпАП кваліфіковані правильно, оскільки він вчинив насильство у сім'ї, а саме - вчинив дії економічного характеру, тобто позбавив житла, іншого майна, на яке потерпіла має передбачене законом право, внаслідок чого була завдана шкода психічному здоров'ю потерпілої. Однак **суд вважає, що згідно зі ст. 22 КУпАП, дане правопорушення можливо вважати малозначним і обмежитись усним зауваженням.** Суд постановив звільнити порушника від адміністративної відповідальності, передбаченої ст. 173-2 ч.1 КУпАП, і обмежитись усним зауваженням, справу провадженням закрити».

Запитання для обговорення в групі

1. Ознайомтесь з витягами постанов суду у справах про притягнення осіб до адміністративної відповідальності за вчинення економічного насильства в сім'ї. Чи погоджуєтесь ви з юридичною кваліфікацією обставин справи, викладених у фабулах?
2. Надайте юридичну оцінку обставин справи, викладених у фабулах, а також наведіть аргументи на її користь. Який з наведених випадків дійсно має бути кваліфікований як економічне насильство в сім'ї за ст. 173-2 КУпАП?
3. Чи стикались ви у своїй практиці з проблемою розмежування економічного насильства в сім'ї з іншими протиправними посяганнями на власність членів сім'ї, а також з майновими спорами, які мають бути вирішені в цивільно-правовому порядку? Наведіть приклади.
4. Які інші проблеми виникали у вашій практиці при розгляді справ щодо притягнення осіб до адміністративної відповідальності за вчинення економічного фізичного насильства в сім'ї? Як ви їх вирішували?

Група 4. Коло осіб, які вчинили насильство в сім'ї та стали його жертвами

- «30 червня 2011 р. близько 18 год. 00 хв. громадянин А. <...> перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, затіяв сварку зі своєю співмешканкою, в ході якої висловлювався в її адресу нецензурною лайкою, погрожував фізичною розправою, після чого остання вимушена була піти з дому, чим своїми діями вчинив насильство в сім'ї, тим самим скоїв правопорушення, передбачене ст. 173-2 ч. 1 КУпАП»;
- «громадянка А. притягується до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 ч. 1 КУпАП за те, що 7 липня 2011 р. біля 16-00 год., перебуваючи в своєму будинку, вчинила насильство в сім'ї фізичного характеру, відносно свого чоловіка, чим завдавала йому психологічної та фізичної шкоди здоров'ю»;
- «09 червня 2011 р. близько о 01.30 год. громадянка А., знаходячись в будинку <...>, вчинила насильство в сім'ї відносно своєї матері, а саме: перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, ображала її нецензурними словами, погрожувала фізичною розправою»;
- «21.06.2010 р. близько 13 год. 15 хв. громадянин А. у власному будинку вчинив насильство в сім'ї психологічного та економічного характеру відносно своєї баби, а саме ображав їх нецензурними словами та вимагав гроші. Своїми діями, кривдник вчинив правопорушення передбачене ст. 173-2 ч.1 КУпАП»;
- «26.07.2011 р. о 21:30 год. правопорушник за місцем свого проживання, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, повторно протягом року, висловлювався нецензурною лайкою в адресу доньки та зятя, погрожував фізичною розправою, чим вчинив насильство в сім'ї психологічного характеру»;
- «громадянин А. 09.06.2011 р. біля 23.00 год., по місцю свого проживання, вчинив сварку з своєю сестрою, під час якої ображав її нецензурними словами, чим вчинив насильство в сім'ї психологічного характеру»;
- «згідно протоколу про адміністративне правопорушення серія СУ №002501 громадянка А. 21.08.2011 р. о 19 год. в будинку вчинила насильство в сім'ї – висловлювалася нецензурною лайкою та погрожувала розправою своїй невістці, чим завдала шкоди її психічному здоров'ю та скоїла адміністративне правопорушення, передбачене ч.1 ст. 173-2 КУпАП. Однак в судовому засіданні порушниця пояснила, що вона не є членом сім'ї потерпілої, вони обидві є невістками. Крім того, вона проживає окремо

від потерпілої в іншому помешканні «...» Враховуючи, що порушниця не є членом сім'ї потерпілої, то в діях останньої відсутній склад правопорушення, передбаченого ч.1 ст. 173-2 КУпАП Суд постановив закрити провадження по справі про притягнення до адміністративної відповідальності за ч.1 ст. 173-2 в зв'язку з відсутністю складу правопорушення»;

- *«04 січня 2011 р. близько 02 год. 00 хв. в будинку по місцю свого проживання громадянин А. вчинив сварку зі своєю колишньою дружиною, в ході якої виражався нецензурними словами на її адресу, завдавши шкоду її психічному здоров'ю, чим скоїв насильство в сім'ї. Своїми діями правопорушник вчинив адміністративне правопорушення, передбачене ч. 2 ст.173-2 КУпАП».*

Запитання для обговорення в групі

1. Ознайомтесь з витягами з постанов суду у справах про притягнення осіб до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї та визначте за ними коло осіб, які вчинили насильство в сім'ї або стали його жертвами.
2. Які зауваження щодо сфери застосування ст. 173-2 КУпАП за колом осіб у вас виникли за результатами розгляду витягів?
3. Які питання, пов'язані з колом осіб, на яких поширюється законодавство про попередження насильства в сім'ї, виникають у вашій практичній діяльності? Хто переважно до нього належить?
4. Чи підлягає встановленню факт спільного приживання осіб, між якими вчинено насильство в сім'ї, при кваліфікації протиправної поведінки за ст. 173-2 КУпАП? Якщо так, то за якими формальними критеріями він встановлюється?
5. Чи підлягає застосуванню ст. 173-2 КУпАП у разі вчинення насильства в сім'ї між колишнім подружжям чи особами, які перебувають у фактичних шлюбних стосунках? Чи змінюється ситуація у разі вчинення такого насильства у присутності дітей?

Завдання 2. Рольова гра: модельний судовий процес

Викладач обирає бажаних взяти участь у модельному судовому процесі (6 осіб) та знайомить їх з фабулою справи:

«04 квітня 2009 року біля 19.00 години ОСОБА 1, знаходячись у власному житловому будинку, який знаходиться у с. Кривче Борщівського району, вчинив суперечку із бувшою дружиною ОСОБА 2, в присутності неповнолітніх дітей ОСОБА 3 та ОСОБА 4 кричав ображав ОСОБА 2 нецензурними словами, виганяв останню та неповнолітніх дітей з будинку на вулицю.

Своїми умисними діями фізичного та психологічного характеру ОСОБА 1 вчинив насильство в сім'ї, внаслідок чого могла бути завдана шкода психічному та фізичному здоров'ю неповнолітніх дітей.

ОСОБА 1 вину у вчиненому правопорушенні не визнає і пояснив, що суперечка із бувшою дружиною дійсно мала місце. Все сталося через те, що в будинку його матері впала стіна і остання змушена була прийти ночувати до його житлового будинку. Так як із бувшою дружиною він вже значний час перебуває в неприємних стосунках, суперечки виникають з будь-яких побутових причин. Так було і в той вечір. Бувша дружина із дітьми не хотіли вступити місце на дивані бабці. В суперечці він дійсно вказував на двері бувшої дружині, однак дітей з будинку не виганяв.

Вина ОСОБА 1 підтверджується протоколом про адміністративне правопорушення від 6 квітня 2009 року, його власним письмовим поясненням, з якого вбачається, що суперечка була в присутності дітей.

Потерпіла ОСОБА 3 в судовому засіданні пояснила, що внаслідок суперечки, яку 4 квітня вчинив в хаті батько із матір'ю, вона сильно перенервувала, переживала за матір. Батько дійсно в сварці кричав і виганяв її матір, а також її з братом з будинку, оскільки був не задоволений тим, що бабці не знайшлося місця на дивані. В неї хворе серце, а тому після криків батька, його звинувачень, вона змушена була вживати ліки.

Потерпілий ОСОБА 4 в судовому засіданні пояснив, що налякався криків батька, які почалися з вечора і продовжувалися до ночі. Він довго не міг заснути, боявся, що батько знову почне кричати і виганяти з будинку.

ОСОБА 2 суду пояснила, що суперечку 4 квітня 2009 року ОСОБА 1 влаштовував, дійсно, через те, що його мати не мала, де лягти спати, а в літню кухню йти не хотіла. Ображаючи її, він серед ночі став виганяти її з будинку. А коли діти стали її захищати, став кричати і на них, також виганяв дітей з будинку.

Свідок ОСОБА 5 суду пояснила, що в її будинку дійсно впала стіна і 4 квітня 2009 року вона змушена була прийти ночувати до будинку свого сина, де між сином та його бучою дружиною виникла суперечка».

Завдання для учасників рольової гри

1. Прочитайте витяг з постанови суду за ст. 173-2 КУпАП та встановіть родинні зв'язки між особами, про які йдеться у фабулі справи.
2. Розподіліть ролі та відтворіть судовий процес, допускаючи імпровізацію.
3. Продемонструйте виконання суддею в судовому процесі виховної та превентивної функції притягнення особи до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї.
4. Вирішіть справу по суті та оголосіть резолютивну частину постанови суду із зазначенням виду та міри адміністративного стягнення.

Запитання для загального обговорення учасниками

1. Які зауваження чи коментарі виникли у вас під час спостереження за відтвореним судовим процесом?
2. Які питання виникають в судовій практиці розгляду справ про притягнення осіб до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї стосовно дитини (дітей)?

Т Е М А 5

СУДОВИЙ РОЗГЛЯД КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З РІЗНИМИ ФОРМАМИ НАСИЛЬСТВА В СІМ'І

План

1. Кримінальна відповідальність за вчинення різних форм насильства в сім'ї: проблеми кваліфікації
2. Категорії справ у кримінальному судочинстві, пов'язаних з вчиненням насильства в сім'ї
3. Особливості судової практики у кримінальних справах, пов'язаних з вчиненням фізичного та психологічного насильства в сім'ї
4. Особливості судової практики у кримінальних справах, пов'язаних з вчиненням економічного насильства над дітьми та дорослими членами сім'ї
5. Проблеми судового розгляду кримінальних справ, пов'язаних з вчиненням сексуального насильства над дітьми та дорослими членами сім'ї
6. Призначення покарання та звільнення від відбування покарання за вчинення злочинів, пов'язаних з насильством в сім'ї
7. Перспективи подальшого впровадження концепції криміналізації сімейного насильства у кримінальне законодавство України

Рекомендована література

1. Судовий розгляд справ, пов'язаних з вчиненням насильства в сім'ї в Україні: проблеми відповідності міжнародним стандартам та шляхи вдосконалення. Науково-практичний посібник /Євсюкова М.В., Христова Г.О., Шаповалова О.А. та ін. / За заг. ред. Шаповалової О.А., Павлиш С.О. - К.: ТОВ «Компанія «Вайте», 2011. – 198 с. – С. 101-135.
2. Стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні: правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти / Авт. кол. Бондаровська В.М., Кочемировська О.О., Лактіонова Г.М, Онишко Ю.В., Хаар Р., Христова Г.О. / Заг. ред. О. Кочемировської. – К.: Вид-во ФОП Клименко Ю.Я., 2010. – С. 173-198.
3. Ахтирська Н.М. Моніторинг судової практики України у справах, пов'язаних з насильством щодо дітей та жінок /За заг. ред. Христової Г.О. – Київ: Тютюкін, 2011. – С. 22-64.
4. Ахтирська Н.М., Кочемировська О.О., Христова Г.О. та ін. Розгляд справ стосовно жорстокого поводження з дітьми судами України: аналіз законодавства та практики його застосування. – К.: ТОВ «K.I.C.», 2010. – С. 83-98.
5. Висновки та рекомендації за результатами впровадження Проекту зі зміцнення та захисту прав жінок та дітей в Україні TRES – Київ: Тютюкін, 2011. – 56 с.
6. Блага А. Б. Запобігання насильству як основа протидії агресивним злочинам проти членів сім'ї // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. – 2005. – № 2 – С. 161 – 165.
7. Бойко О. В. Побутове насильство як об'єкт кримінологічних досліджень // Вісник Національного університету внутрішніх справ. Вип. 18. – Х.: Нац. ун-т внутр. справ, 2002. – С. 470 – 474.
8. Кузьмина И. Р. Защита от насилия в семье в новом уголовном законодательстве Украины // Актуальні проблеми політики. Вип. 13 – 14. – Одеса: Юрид. літ., 2002. – С. 582 – 586.

Рекомендовані нормативно-правові акти

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР;
2. Кримінальний Кодекс України від 05 квітня 2001 р. №2341-III;
3. Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за вчинення насильства в сім'ї або невиконання захисного припису» від 15 травня 2003 р. № 759-IV;
4. Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення» від 2 грудня 2010 р. № 2744-VI;
5. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 р.

Методичні матеріали

Моделльний закон ООН про домашнє насильство, відтворюючи домінуючу позицію міжнародної спільноти щодо протидії даному явищу, рекомендує державам-учасникам «визнати, що насильство в сім'ї є тяжким злочином проти особи та суспільства, що не можна вибачити або терпіти».

Кримінальне законодавство України, на відміну від адміністративного, не містить складу окремого злочину «насильство в сім'ї», проте чимало статей Кримінального кодексу України передбачають відповідальність за злочини, що часто вчинені стосовно членів сім'ї та є проявом різних видів сімейного насильства. В Кримінальному кодексі України можна виділити дві групи злочинів, що можуть бути вчинені в результаті насильницьких дій у сім'ї:

1) *злочини, які можуть бути вчинені внаслідок сімейного насильства, але не враховують в основних чи кваліфікованих складах фактор насильства в сім'ї* (ст.ст. 115-116, 119-123, 125-127, 129, 133, 135, 136, 143, 146, 149, 152, 153, 194,195, 303 ККУ);

2) *злочини, які цілеспрямовано передбачають кримінальну відповідальність за умисні насильницькі дії з боку членів сім'ї* (ст. 117, ч. 2 ст. 135, 150-1, ч. 2 ст. 155, ч. 2 ст. 156, 164-167, ч.2 ст. 304, ч.2 ст. 323 ККУ).

Це дає підстави окремим українським та зарубіжним науковцям вважати, що немає потреби створювати окремі норми, які встановлюють кримінальну відповідальність за внутрішньо сімейне насильство, оскільки передбачені такими нормами насильницькі діяння входять до складу інших злочинів. Проте позитивний світовий досвід і рекомендації ООН та Ради Європи свідчать про *доцільність врахування в Кримінальному кодексі України особливостей елементного складу злочинів, що складають насильство в сім'ї*, а саме:

- особливості їх об'єкту, що ним, окрім суспільних відносин, пов'язаних з захистом життя, здоров'я, власності тощо, виступають сімейні відносини, які страждають від вчинення насильства в сім'ї;
- спеціальний суб'єкт вчинення таких злочинів, яким виступає член сім'ї потерпілого;
- особливості суб'єктивної сторони, яка полягає лише в умисній формі вини;
- особливості об'єктивної сторони таких злочинів, яка включає широкий спектр діянь, які складають різні форми та прояви насильства в сім'ї.

Можна виділити *три альтернативні шляхи впровадження концепції криміналізації сімейного насильства у Кримінальний кодекс України*:

а) доповнення Кримінального кодексу України (за аналогію з Кодексом України про адміністративні правопорушення) окремим складом злочину, який би передбачив кримінальну відповідальність за вчинення суспільно-небезпечних дій, що складають насильство в сім'ї;

б) виділення складів злочинів, вчинених внаслідок насильства в сім'ї та стосовно дітей, в окремий розділ Кримінального кодексу України «Злочини проти сім'ї та дітей», що дозволить спростити кваліфікацію таких злочинів;

в) доповнення найбільш поширених складів злочину, які можуть бути вчинені внаслідок сімейного насильства, кваліфікуючою обставиною, що нею виступає вчинення того чи іншого злочину особою, яка є членом сім'ї потерпілого, а також доповнення ст. 67 ККУ, що передбачає вичерпний перелік обставин, які обтяжують покарання, такою обставиною, як «вчинення злочину особою, яка є членом сім'ї потерпілого» та надання суду можливості враховувати таку обставину як обтяжуючу покарання залежно від обставин справи. Третій шлях, на думку багатьох дослідників, є пріоритетним для України, оскільки сприятиме найбільш повному врахуванню особливостей сімейного насильства при диференціації кримінальної відповідальності за злочинну поведінку особи, яка вчинила насильство в сім'ї.

Проблеми судової практики у кримінальних справах, пов'язаних з насильством в сім'ї, та шляхи її вдосконалення

1) При розгляді справ про злочини, пов'язані з насильством в сім'ї, що відносяться до категорії нетяжких та злочинів середньої тяжкості, суд переважно звільняє обвинувачених від відбування покарання з випробуванням (із застосуванням ст. 75 ККУ). Водночас, суди не виносять окремих ухвал (постанов) з метою привернення уваги соціальних служб або органів внутрішніх справ до сім'ї, в якій було вчинено насильство в сім'ї, з метою запобігання повторному вчиненню насильства в сім'ї та більш тяжкого злочину, а також захисту прав потерпілих. Винесення окремої ухвали (постанови) може допомогти сім'ї вийти з ситуації насильства, а за згодою членів сім'ї соціальна служба може взяти сім'ю під соціальний супровід як таку, що опинилась у складних життєвих обставинах.

2) В судовій практиці України майже не існує прикладів покладення на засудженого, який систематично вживає алкоголь або наркотичні засоби, обов'язку пройти курс лікування від алкоголізму або наркоманії при звільненні від покарання з випробуванням згідно зі ст. 76 ККУ та в порядку ст. 75 ККУ. Якщо особа, яка вчинила злочин, пов'язаний із насильством в сім'ї, є хронічним алкоголіком або наркоманом, підтвердженням чого є медичні документи, суд має право покласти на таку особу обов'язок пройти курс лікування від алкоголізму та наркоманії (застосування ст. 75 ККУ).

3) В окремих судових справах виявлено нерозуміння судом суті насильства в сім'ї та характеру впливу даного злочину на потерпілих осіб. Суд нерідко не зважає на історію насильства в сім'ї та не бере до уваги, що подібне насильство могло існувати протягом декількох років, а вчинений злочин є епізодом у багаторічному знуванні над родиною. Враховуючи те, що серед інших завдань кримінального судочинства є охорона прав та законних інтересів фізичних осіб-учасників процесу, під час розгляду справ про вчинення насильства в сім'ї судам необхідно уникати формального підходу, з'ясовувати ризики для життя та здоров'я потерпілих осіб. Тому не завжди доречним виявляється застосування ст. 299 КПК України щодо визнання недоцільним дослідження доказів стосовно фактичних обставин справи, оскільки в такому випадку суд може пропустити важливі обставини справи, що в подальшому призведе до порушення прав потерпілих осіб.

4) Під час розгляду справ в порядку приватного обвинувачення за ст.ст. 125, 126 ККУ необхідно зважати на той факт, що жертви насильства в сім'ї в переважній більшості не мають змоги ефективно себе захистити як через відсутність спеціальних знань, так і через вразливий емоційний стан. В таких випадках доречним буде направленням судом справи для проведення досудового слідства, як це передбачено ст. 111 КПК України.

5) Часто під час розгляду справ, пов'язаних з сексуальним насильством стосовно дітей, суд викликає до суду потерпілих дітей для їх допиту в залі суду, малолітні потерпілі присутні під час розгляду справи в суді, такі справи розглядаються у відкритому судовому засіданні. З метою захисту прав дитини, уникнення їх повторної травматизації необхідно мінімізувати кількість допитів дитини та присутність у залі судового засідання, а також розглядати такі справи виключно у закритому судовому засіданні, як це передбачено ст. 20 КПК України.

6) При розгляді справ, пов'язаних з насильством в сім'ї в порядку кримінального судочинства, суди не застосовують ні норм міжнародних документів, ратифікованих Верховною Радою України, ні положення Закону України «Про попередження насильства в сім'ї». Врахування положень міжнародних стандартів у галузі протидії домашньому насильству та спеціального закону у цій сфері сприятиме ухваленню обґрунтованого рішення, спрямованого як на притягнення до відповідальності винних осіб, так і захисту прав та інтересів потерпілих.

Практичні завдання та запитання для обговорення

Запитання та завдання для спільного обговорення учасниками

1. Які злочини можуть бути вчинені в результаті фізичного та (або) психологічного насильства в сім'ї?
2. Які особливості кримінально-правової кваліфікації економічного насильства в сім'ї?
3. Які злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи утворюють сексуальне насильство в сім'ї?
4. Які особливості кваліфікації сексуальних злочинів проти дитини, вчинених їхніми батьками чи особами, які їх замінюють?
5. Чи враховує суд специфіку причин та наслідків сімейного насильства при розгляді відповідних кримінальних справ?
6. Які проблеми доказування виникають при розгляді кримінальних справ, пов'язаних з насильством в сім'ї?
7. Як часто у справах, пов'язаних з насильством в сім'ї, підсудні звільняються від відбування покарання з випробуванням або реально відбувають покарання?
8. Чи є доцільним винесення окремих ухвал (постанов) у таких справах з метою вживання відповідних заходів уповноваженими органами та службами з питань протидії насильству в сім'ї?
9. Як часто зустрічаються у вашій практиці справи приватного обвинувачення, в яких потерпілий та підсудний перебувають в родинних стосунках?
10. За офіційними даними моніторингу постановлених вироків у кримінальних справах, пов'язаних з вчиненням насильства стосовно жінок та дітей, у 2009 році від умисного вбивства постраждало 1772 жінки, потерпілими від цього злочину стали 143 особи віком до 18 років. Від побоїв та мордування постраждало 33 жінки, у віці до 18 років – 18 осіб. Від катування постраждало 11 жінок, 12 потерпілих осіб було

у віці до 18 років. Від експлуатації дітей постраждало 15 осіб (до 18 років (з них 1 дівчинка)), від примушування до занять проституцією постраждало 27 жінок та 5 дівчат у віці до 18 років. Від торгівлі людьми постраждало 223 жінки та 27 дітей. Про що, на вашу думку, свідчать наведені дані? Як можна пояснити, що за цими даними жінок, які постраждали від умисного вбивства, у **35,5 разів** більше, ніж жінок, які зазнали побоїв та мордувань; майже у **8 разів** більше дітей були жертвами навмисного вбивства, ніж потерпілими від побоїв та мордувань? Подібне співвідношення стосується даних щодо потерпілих від торгівлі людьми та примушування до занять проституцією.

11. Чи є в Україні потреба у криміналізації насильства в сім'ї як окремого складу злочину?

Завдання для роботи в малих групах та запитання для групового обговорення

Завдання 1.

Викладач об'єднує учасників у 4 групи, надає групам фабули кримінальних справ, пов'язаних з вчиненням різних форм насильства в сім'ї, просить обговорити їх протягом 30 хвилин та надати відповіді на запитання. При виконанні завдання слід використовувати Кримінальний кодекс України, який має бути розданий групам. По завершенню роботи представники групи презентують її результати.

Група 1. Вчинення психологічного та фізичного насильства в сім'ї

Підсудний, перебуваючи з 2005 р. у шлюбі з потерпілою, з якою у них є двоє неповнолітніх дітей, за власним місцем проживання, періодично перебуваючи під впливом наркотичних засобів, на ґрунті різних побутових причин вчиняв зі своєю дружиною сімейні суперечки, під час яких постійно жорстоко поведився з нею. Потерпіла неодноразово переїздила з місця їхнього спільного проживання до своєї матері, куди, перебуваючи впливом наркотичних засобів, також приходив обвинувачений, де в присутності її матері та їхніх неповнолітніх дітей знову вчиняв сімейні суперечки зі своєю дружиною, під час яких ображав останню нецензурними словами, принижував її та систематично спричиняв тілесні ушкодження.

12.10.2007 року близько 22.00 год., перебуваючи за власним місцем проживання, обвинувачений розпочав конфлікт зі своєю дружиною, в ході якого завдавав останній удари руками та ногами по голові та іншим частинам тіла, чим спричинив їй тілесні ушкодження, які згідно з актом судово-медичного обстеження відносяться до легких тілесних ушкоджень. 05.05.2008 року близько 22.00 год. за власним місцем проживання, перебуваючи під дією наркотичних засобів, обвинувачений розпочав конфлікт зі своєю дружиною, під час якого почав ображати останню нецензурною лайкою та наносити їй удари по голові та іншим частинам тіла, внаслідок чого завдав потерпілій фізичного болю. 09 червня 2008 року близько 18.00 год. обвинувачений, перебуваючи під дією наркотичних засобів, на ґрунті побутових причин в черговий раз розпочав конфлікт зі своєю дружиною, під час якого почав висловлюватись на адресу останньої нецензурними словами, принижувати її та спричиняти тілесні ушкодження, зокрема бив її головою об бетонну підлогу, в результаті чого вибив їй передній верхній зуб. При цьому дії обвинуваченого супроводжувались криками, а також словесним примусом стосовно дружини покінчити своє життя самогубством. Як результат, потерпіла не могла більше терпіти зазначених знущань, приниження та насильницьких дій свого чоловіка та спробувала покінчити своє життя

самогубством, вистрибнувши з відчиненого вікна другого поверху двоповерхового будинку, отримавши при цьому тілесні ушкодження середнього ступеня тяжкості, які призвели до довготривалого розладу здоров'я.

Запитання для обговорення в групі

1. Проаналізуйте обставини справи та надайте юридичну кваліфікацію протиправної поведінки підсудного.
2. Чи буде проведено досудове розслідування за зазначених обставин справи?
3. Дайте оцінку обставинам справи з точки зору циклічності вчинюваного насильства в сім'ї: чи обтяжує систематичність насильства його суспільно-небезпечні наслідки?
4. Чи була протиправною поведінкою обвинуваченого завдана шкода психічному здоров'ю дітей, які ставали свідками вчинюваного насильства в сім'ї?
5. Враховуючи обставини справи, чи може бути до підсудного застосована амністія згідно з Законом України «Про амністію» від 12 грудня 2008 р.?
6. Чи є підстави для винесення у такій справі окремої постанови суду з метою повернення уваги соціальних служб та органів внутрішніх справ щодо причин та умов, встановлених у справі, які сприяли вчиненню злочину, а також для вжиття відповідних заходів щодо соціального інспектування такої родини та проведення профілактичної роботи?
7. Чи свідчить ця справа про необхідність запровадження насильства в сім'ї як окремого складу злочину у кримінальному законодавстві України?

Група 2. Вчинення психологічного та фізичного насильства в сім'ї

У грудні 2009 р. о 23 годині підсудний Д. у стані алкогольного сп'яніння, перебуваючи у своєму помешканні, незважаючи на те, що його дружина та неповнолітні діти спали, увірвався до їхньої кімнати і почав безпідставну сварку. Він погрожував перерізати всю сім'ю, витягнув з кишені ножа та тикнув лезом ножа у живіт доньки, від чого вона сильно перелякалась. На захист доньки виступила мати. Після цього Д. почав маніпулювати перед обличчям дружини лезом ножа, що відбувалось в присутності дітей. Жінка, реально сприймаючи погрози чоловіка вбивством, почала кликати на допомогу. Одна з малолітніх доньок, переховуючись, щоб не привернути увагу батька, в морозну погоду у нічній сорочці вислизнула на вулицю й побігла до сусіднього дому просити про допомогу. Жінці з однією з доньок вдалось закрити двері до кімнати, але Д. намагався здолати перешкоду й наносив сильні удари ножем у двері. Відкривши їх, взяв до рук нунчаки й почав ними розмахувати, завдаючи удари по руках та голові дружині, яка закривала собою дитину. Співробітники міліції прибули лише після повторного виклику сусідами.

Суд, розглядаючи справу Д., який не працює в жодній установі, встановив, що подібні злочинні дії Д. вчиняє систематично, порушує громадський порядок (показання свідків), негативно впливає на малолітніх дітей (про це свідчать класний керівник, вона ж сусідка, яка і викликала міліцію), зловживає спиртними напоями, незаконно володіє холодною зброєю, чим створює реальну загрозу життю.

Запитання для обговорення в групі

1. Проаналізуйте обставини справи та надайте юридичну кваліфікацію протиправної поведінки підсудного.

2. Хто є потерпілими у даній справі? В чому полягала шкода, завдана потерпілим?
3. Чи вчинення підсудним зазначених протиправних дій дає підстави для постановки питання про позбавлення його батьківських прав?
4. Яким має бути покарання підсудного? Чи є підстави для звільнення підсудного від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 ККУ)?
5. Чи слід винести у такій справі окрему постанову суду з метою привернення уваги соціальних служб та органів внутрішніх справ щодо встановлених у справі причин і умов, які сприяли вчиненню злочину, та вжиття відповідних заходів для соціального інспектування цієї родини і проведення профілактичної роботи?
6. Чи містить чинний ККУ статтю, яка цілком відтворює особливості елементного складу описаного у фабулі злочину (його об'єкту, характеру небезпечності діяння, суб'єктивної сторони тощо)?
7. Чи свідчить ця справа про необхідність виокремлення насильства в сім'ї як окремого складу злочину в законодавстві України?

Група 3. Вчинення економічного насильства в сім'ї

Підсудний, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, через особисті неприязні відносини з колишньою дружиною, маючи намір знищити майно останньої, а саме будинок, вартістю 79931 грн., взяв канистру з бензином, облив нею входні двері зазначеного будинку та підпалив їх, внаслідок чого вони почали горіти, але свій злочинний намір не довів до кінця з причин, що не залежали від його волі, – сусід встиг загасити вогонь.

Допитаний в судовому засіданні підсудний свою вину у вчиненні інкримінованого йому діяння визнав повністю. Потерпіла в судовому засіданні стверджувала, що підсудний є неадекватною людиною, з якою вона прожила багато років і яка все життя постійно вживає спиртні напої, влаштовує сварки і скандали. В черговий раз він намагався підпалити частину будинку, в якому вона проживає. Просила суд застерегти підсудного від подібних вчинків та попередити його про недопустимість подібних дій.

Запитання для обговорення в групі

1. Проаналізуйте обставини справи та надайте юридичну кваліфікацію протиправної поведінки підсудного.
2. Чи вбачаєте ви підстави для застосування в цій справі ст. 75 КК України та звільнення засудженого від призначеного покарання з випробуванням?
3. Чи може бути визнана протиправна поведінка підсудного економічним насильством в сім'ї згідно з визначенням Закону України «Про попередження насильства в сім'ї»?
4. Чи були у вашій практиці кримінальні справи, пов'язані з вчиненням економічного насильства в сім'ї?
5. Які інші злочини, передбачені чинним Кримінальним кодексом України, можуть бути вчинені в результаті економічного насильства над дітьми та дорослими членами сім'ї?

Група 4. Вчинення сексуального насильства в сім'ї

Органом досудового слідства підсудного було звинувачено в тому, що він у травні 2010 р. на березі річки, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, всупереч волі потерпілої, погрожуючи застосуванням фізичного насильства та застосовуючи фізичне

насильство, яке мало результатом тілесні ушкодження у вигляді саден, гематом в області голови, крововиливу в області шиї праворуч, синця з осадженням в області правого колінного суглоба, струсу головного мозку, що згідно з висновком експерта віднесено до категорії легких тілесних ушкоджень з короткочасним розладом здоров'я, вступив з потерпілою в статеві зносини.

Допитаний в судовому засіданні підсудний вину свою в пред'явленому йому обвинуваченні не визнав, пояснив, що з потерпілою в її будинку він проживав однією сім'єю в період з 2006 року до середини січня 2010 року. З січня місяця він почав проживати окремо від неї у своїх батьків, але підтримував дружні стосунки і декілька разів ночував у неї. У травні 2010 р. близько 22.00 години він прийшов до потерпілої, щоб забрати свої особисті документи та з'ясувати стосунки, оскільки від мешканців села чув, що вона зустрічається з іншим чоловіком. Коли він прийшов до її будинку, то жінка відчинила двері, але спілкуватись з ним не захотіла і зачинила перед ним двері з огляду на те, що він був у стані алкогольного сп'яніння. Застосувавши силу, він відкрив двері і витягнув її на подвір'я, де наніс рукою декілька ударів в обличчя, від яких вона падала на землю, потім запропонував їй піти до річки, куди вони і попрямували після отримання її згоди, при цьому він обнімав її за шию. Біля річки вони розмовляли і він давав їй одягтися у свій одяг, а коли переходили через місток на другий берег річки, то він жартома її штовхнув у воду, але після цього відразу допоміг вибратися із води. В статеві зносини із потерпілою він не вступав, а вважає, що заяву про зґвалтування вона написала лише тому, щоб не повертати кошти, які він витратив на ремонт її будинку та на проведення до будинку газу, а також щоб не заважав їй особистому життю, зважаючи, що в неї з'явився інший чоловік. Визнав вину в тому, що наніс тілесні ушкодження потерпілій, та зазначив про відшкодування матеріальних витрат на лікування в сумі 4240 грн. (сума, яка була заявлена в позові).

Допитана в судовому засіданні потерпіла пояснила, що у травні 2010 р. близько 23.00 години до неї додому прийшов підсудний, якого вона не пустила до будинку. Він вирвав двері та почав її бити, потім схопив її рукою за шию і потягнув до річки. Біля річки він її знову декілька раз ударив і вона впала на землю, потім сів на неї зверху і почав зривати з неї верхній одяг та нижню білизну, після чого, застосовуючи фізичну силу, вступив з нею в статеві зносини природним способом. Після закінчення статевого акту, проходячи містком через річку підсудний кинув її у воду, а витягуючи назад на місток річковою водою помив її статеві органи. Потерпіла спочатку зверталася до міліції з приводу нанесення їй тілесних ушкоджень, а потім з приводу її зґвалтування. Має претензії до підсудного на відшкодування моральних збитків на суму 30000 грн., витрат на правову допомогу на суму 2000 грн. Жінка також зазначила, що підсудний відшкодував їй 4240 грн. – витрати, пов'язані з лікуванням.

Допитаний в судовому засіданні експерт пояснив суду, що наступного дня після події при обстеженні потерпілої в неї були виявлені легкі тілесні ушкодження, які могли утворитися в результаті нанесення ударів руками людини. Також він ретельно обстежив потерпілу та підсудного з метою встановлення тілесних ушкоджень, характерних при зґвалтуванні, але таких тілесних ушкоджень ні у потерпілої, ні у підсудного виявлено не було. Ним бралися мазки із статевих органів підсудного та потерпілої для проведення відповідних експертиз. Але, як видно з матеріалів справи, відповідні судово-медичні та судово-цитологічне дослідження датуються двома тижнями пізніше від дати заявленого акту насильства.

Запитання для обговорення в групі

1. Проаналізуйте обставини справи та надайте юридичну кваліфікацію протиправної поведінки підсудного.
2. Чи слід таку справу розглядати у закритому судовому засіданні?
3. Чи може протиправна поведінка підсудного бути витлумачена як сексуальне насильство в сім'ї за визначенням Закону України «Про попередження насильства в сім'ї»?
4. Чи були у вашій практиці кримінальні справи, пов'язані з вчиненням сексуального насильства стосовно членів сім'ї, включаючи дітей?
5. Які проблеми виникають у практиці розгляду таких справ?
6. Чи слід при оцінці доказів у справах, пов'язаних з вчинення сексуального насильства між членами сім'ї, враховувати «історію насильства в сім'ї», тобто попереднє ставлення кривдника до потерпілої особи, що виражалося у систематичному вчиненні насильства в сім'ї в різних формах?

Завдання 2. Рольова гра: допит дитини, яка потерпіла від насильства в сім'ї, в кримінальному процесі

Викладач обирає бажаних взяти участь у модельному відтворенні допиту дитини, потерпілої від злочину, та знайомить їх з фабулою справи:

«У справі №1-109 2009 року було обвинувачено жінку за ст. 166 КК України за таких обставин: під час лікування від алкоголізму в обласній спеціалізованій лікарні, а потім тривалого перебування у свого співмешканця, підсудна залишила своїх двох неповнолітніх дітей на догляд своєї приятельки, достовірно знаючи про те, що остання хворіє на відкриту форму туберкульозу, що в результаті спричинило враження здоров'я дітей туберкульозною інфекцією. Проте, підсудна продовжувала зловживати спиртними напоями та вести аморальний спосіб життя. Будь-якого лікування дітей вона не проводила, в результаті чого туберкульозна інфекція в дітей стала прогресувати.

Проте, підсудна не розпочала лікування дітей, на щомісячні виклики протягом року з дітьми до лікарні не з'являлась, злісно не виконувала встановлених законом обов'язків щодо догляду за дітьми, бо продовжувала зловживати спиртними напоями, вести аморальний спосіб життя, залишати дітей без догляду або на догляд особам, які мали відкриту форму туберкульозу, розпродувати домашні речі, систему опалення будинку, підтримувати в присутності дітей на ґрунті вживання спиртних напоїв стосунки з сумнівними особистостями. Отже, підсудна продовжила створювати негативну морально-психологічну ситуацію в сім'ї, що спричинило в дітей не лише прогресування туберкульозної інфекції, а й викликало негативні емоції і неврози, тяжкий емоційно-психологічний стан. Внаслідок чого один з синів підсудної намагався покінчити життя самогубством, але умисел не довів до кінця, оскільки був зупинений старшим братом.

З протоколу допиту потерпілих дітей, покази яких було оголошено в судовому засіданні видно, що їх мати після смерті батька у 2006 році стала співмешкати в їхньому будинку з чоловіком, який був хворий на відкриту форму туберкульозу. Мати з співмешканцем продали всю живність після смерті батька і гроші витратила на спиртні напої. У зв'язку з постійним вживанням спиртних напоїв матір'ю, діти часто прохали матір, щоб вона не вживала спиртні напої. В кінці зими 2007-2008 років молодший син, доведений до відчаю, сказав матері, якщо вона не перестане пиячити, то він покінчить життям самогубством. Мати пообіцяла, але свого слова не стримала й знову запила. Тоді він побіг

до комірчини, де взяв мотузку й вибіг на вулицю, щоб покінчити життям – повіситися. Але його наздогнав старший брат й умовив повернутися додому. Все це відбувалося із-за зловживання спиртними напоями матері. У серпні 2007 року підсудна поїхала від них, залишивши його і сестру на догляд своєї приятельки, яка поселилися в будинку й хворіла на відкриту форму туберкульозу. Мати не задумувалася над тим, що ця жінка може заразити їх тяжкою хворобою. Так все і відбулося. Будь-якого лікування мати не проводила».

Завдання для учасників рольової гри

1. Ознайомтесь з обставинами справи та продемонструйте допит суддею дитини, яка потерпіла від недбалого ставлення і мала намір здійснити самогубство.
2. Продемонструйте участь у допиті дитини (присутність при допиті) осіб, які уповноважені на це кримінально-процесуальним законодавством України.
3. Відтворіть процесуальні аспекти проведеного допиту (роз'яснення дитині права не давати свідчення проти близьких родичів, попередження про обов'язок казати правду тощо).

Запитання для загального обговорення учасниками

1. Обговоріть з групою проведений допит та визначте, чи під час допиту було враховано найкращі інтереси дитини та чи не спричинив він її повторну віктимізацію?
2. Чи були під час допиту дотримані вимоги до проведення допиту дитини-свідка (або потерпілого) в кримінальному процесі? Якщо ні, то які саме?
3. Які вам відомі психологічні правила та прийоми комунікації судді з дитиною, яка потерпіла від злочину або стала його свідком?
4. Як мають бути кваліфіковані протиправні діяння підсудної та який вид і міра покарання мають бути їй призначено?
5. Чи являють собою насильство в сім'ї протиправна поведінка підсудної за визначенням Закону України «Про попередження насильства в сім'ї»? Якщо так, то в якій формі?

Т Е М А 6

РОЗГЛЯД СУДАМИ СПРАВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ВЧИНЕННЯМ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї, В ПОРЯДКУ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

План

1. Цивільно-правова відповідальність за вчинення насильства в сім'ї, її підстави та функції
2. Особливості судового розгляду цивільних справ, пов'язаних з вчиненням насильства в сім'ї
3. Практика розгляду сімейних справ, пов'язаних з насильством в сім'ї, в порядку цивільного судочинства
4. Проблеми судового розгляду житлових спорів, пов'язаних з насильством в сім'ї
5. Врахування судами думки та інтересів дитини при розгляді справ, пов'язаних з насильством в сім'ї, в порядку цивільного судочинства

Рекомендовані література

1. Судовий розгляд справ, пов'язаних з вчиненням насильства в сім'ї в Україні: проблеми відповідності міжнародним стандартам та шляхи вдосконалення. Науково-практичний посібник /Євсюкова М.В., Христова Г.О., Шаповалова О.А. та ін. / За заг. ред. Шаповалової О.А., Павлиш С.О. - К.: ТОВ «Компанія «Ваїте», 2011. – 198 с. – С. 136-149.
2. Бондаровська В.М., Кочемировська О.О., Лактіонова Г.М., Онишко Ю.В., Хаар Р., Христова Г.О. Стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні: правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти. / Заг. ред. О. Кочемировської. – К.: Вид-во ФОП Клименко Ю.Я., 2010. – С. 198-203.
3. Ахтирська Н.М., Кочемировська О.О., Христова Г.О. та ін. Розгляд справ стосовно жорстокого поводження з дітьми судами України: аналіз законодавства та практика його застосування. – К.: ТОВ «K.I.C.», 2010. – С. 30-35, 56-61.
4. Ахтирська Н.М. Моніторинг судової практики України у справах, пов'язаних з насильством щодо дітей та жінок / За заг. ред. Христової Г.О. - Київ: Тютюкін, 2011.- С. 78-87.
5. Врахування судами думки та інтересів дитини при розгляді справ, що виникають з сімейних правовідносин. Результати громадського моніторингу судів / М. Ясеновська, Г. Христова, Ю. Сова. – Харків, 2009. – 109 с.
6. Врахування судами думки та інтересів дитини при розгляді справ, що виникають з сімейних правовідносин. Результати громадського моніторингу судів. II етап / М. Ясеновська, Г. Христова. – Харків, 2010. – 107 с.
7. Висновки та рекомендації за результатами впровадження Проекту зі зміцнення та захисту прав жінок та дітей в Україні TRES – Київ: Тютюкін, 2011. – 56 с.

Рекомендовані нормативно-правові акти

1. Європейська конвенція про здійснення прав дітей, ратифікована Законом України «Про ратифікацію Європейської конвенції про здійснення прав дітей» від 3 серпня 2006 р. №69-V;
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. №435-IV;
3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. №1618-IV;
4. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. №2947-III//BP;

5. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» від 30 березня 2007 р. №3.

Методичні матеріали

У разі вчинення насильства в сім'ї особа, якій було завдано шкоду, має право подати позовну заяву до суду та ініціювати притягнення кривдника до цивільно-правової відповідальності, під якою слід розуміти негативні для порушника наслідки скоєного ним правопорушення (насильства в сім'ї), які виявляються в необхідності відшкодування потерпілому заподіяних моральних і матеріальних збитків. Водночас, разом із притягненням правопорушника до кримінальної або адміністративної відповідальності, до нього можуть бути застосовані заходи цивільно-правової відповідальності в порядку, передбаченому ст. 328 Кримінально-процесуального кодексу України та ст. 40 КУпАП.

В порядку цивільного судочинства права жертви насильства в сім'ї можуть бути також забезпечені через *розірвання шлюбу, поділ спільного майна подружжя, призначення аліментів на утримання дитини чи одного з членів подружжя, виселення кривдника в порядку ст. 116 ЖК України; визначення порядку користування житлом, визначення місця проживання та порядку спілкування з дитиною, позбавлення батьківських прав чи відібрання дитини без позбавлення батьківських прав* тощо.

Важливою проблемою притягнення до цивільної відповідальності осіб, які вчинили насильство у сім'ї, є відшкодування майнової шкоди при вчиненні насильства економічного спрямування. Відшкодування завданої шкоди залежатиме від правового режиму майна, яке пошкоджене або знищене, а також від того, в яких відносинах перебувають постраждала особа та особа, яка вчинила насильство в сім'ї (чоловік – жінка, батьки – діти тощо).

Майно може належати одному з подружжя на праві приватної власності або подружжю на праві спільної сумісної власності (глави 7, 8 Сімейного кодексу України). Якщо чоловік або жінка нищать майно, яке належить подружжю на праві спільної сумісної власності, інший з подружжя має право вимагати відшкодування вартості знищеного майна за рахунок особистого майна особи, яка заподіяла таку шкоду, або вимагати поділу майна у порядку ст. 71 Сімейного кодексу України (далі – СКУ) та відшкодування шкоди (грошової компенсації) за рахунок виділеної частки майна. Слід пам'ятати, що особливості правового режиму майна подружжя можуть бути визначені шлюбним договором (контрактом). Згідно зі ст. 173 СКУ, батьки і діти, а зокрема, ті, які спільно проживають, можуть бути самостійними власниками майна. Таким чином, відшкодування шкоди, завданої майну дітей батьками або майну батьків дітьми, здійснюється за рахунок майна винної особи, що належить їй на праві приватної власності. Майно, набуте батьками і дітьми шляхом їхньої спільної праці чи спільних коштів, належить їм на праві спільної сумісної власності та, відповідно, захищається у загальному порядку на підставі Цивільного кодексу України.

Крім кримінальної, адміністративної та цивільно-правової відповідальності, вчинення насильства в сім'ї стосовно дитини тягне за собою *негативні наслідки, передбачені сімейним законодавством України*.

Жорстоке поводження з дитиною, а також вдавання до будь-яких видів експлуатації дитини, примус її до жебракування та бродяжництва визнаються СКУ як підстави для по-

збавлення батьківських прав (відповідно п. 3, п. 5 ст. 164 СКУ) або відібрання дитини від батьків без позбавлення батьківських прав (ч. 1 ст. 170 СКУ).

Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» від 30 березня 2007 р. №3 деталізує поняття жорстокого поводження та експлуатації дитини як підстав позбавлення батьківських прав. Відповідно до п. 16. Постанови жорстоке поводження полягає у *фізичному або психічному насильстві*, застосуванні недопустимих методів виховання, приниженні людської гідності дитини тощо. Як експлуатацію дитини слід розглядати залучення її до непосильної праці, до заняття проституцією, злочинною діяльністю або примус до жебракування.

Отже, *насильство щодо дитини з боку її батьків (або одного з них), вчинене у зазначених формах, є підставою для позбавлення особи, яка вчинила насильство в сім'ї, батьківських прав або відібрання дитини без позбавлення батьківських прав*. Особи, позбавлені батьківських прав, звільняються від обов'язків щодо виховання дитини, проте згідно з ч. 2 ст. 166 СКУ не звільняються від обов'язку щодо утримання дитини, який може виконуватись через аліментні платежі або в інших передбачених законом формах.

Проблеми судового розгляду цивільних та сімейних справ, пов'язаних з насильством в сім'ї, та шляхи його вдосконалення

- 1) В жодному з розглянутих судових рішень у цивільних справах, пов'язаних насильством в сім'ї, суд не посилався на норми Закону України «Про попередження насильства в сім'ї».
- 2) В одних судових рішеннях стосовно спорів, пов'язаних з захистом прав дітей, суди посилаються на положення міжнародних документів, в інших – ні.
- 3) Суди не завжди враховують думку дитини, як це передбачено ст. 171 СКУ, що призводить до порушення принципу забезпечення найкращих інтересів дитини. Тому в подальшому судді мають звертати більше уваги на заслуховування думки дитини у справах, що стосуються її особисто або її сім'ї.
- 4) Навіть у випадках виявлення серед мотивів розлучення фактів насильства в сім'ї, суди продовжують відкладати розгляд справ про розірвання шлюбу з метою надання подружжю часу для примирення. Однак таке рішення суперечить інтересам жертви насильства в сім'ї, а також ст. 8 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод стосовно поваги до приватного і сімейного життя особи. Винесення такого рішення може сприяти продовженню насильства в сім'ї та страждань жертви. Також необхідно пам'ятати, що згідно зі статистикою у жертви домашнього насильства ризик бути вбитою зростає на 70 % у разі подання заяви про розірвання шлюбу або спроби в інший спосіб полишити свого кривдника.
- 5) Виявлено, що суди в переважній більшості випадків покладають обов'язок сплати державного мита за реєстрацію розірвання шлюбу на чоловіка, незважаючи, чи є він відповідачем чи позивачем у справі, кривдником або жертвою насильства в сім'ї. Доцільно покладати сплату держмита на того з подружжя, хто є винним у вчиненні насильства в сім'ї та своєю поведінкою призвів до розірвання шлюбу.
- 6) В разі надходження заяви про розірвання шлюбу у період вагітності дружини або протягом одного року після народження дитини, суддя обов'язково має з'ясувати мотиви подання такої заяви та впевнитись у відсутності протиправної поведінки, що містить

ознаки злочину, з боку одного з членів подружжя стосовно іншого або дитини. У разі встановлення факту протиправної поведінки, що містить ознаки злочину, суддя має прийняти заяву про розлучення та відкрити провадження у справі. При цьому слід мати на увазі, що вчинення насильства в сім'ї може також утворювати склад адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173-2 КУпАП. В такому випадку неможливість розірвати шлюб ставить під загрозу життя та здоров'я жертви насильства в сім'ї та дитини, а отже суперечить міжнародним стандартам протидії домашньому насильству та захисту його жертв.

7) При вирішенні спору про поділ майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності, і висуванні вимог одним із подружжя щодо збільшення його частки, суд має ретельно дослідити всі обставини справи, що мають істотне значення для відступлення від рівності часток подружжя. Необхідно пам'ятати, що зменшення частки майна одного з подружжя за своєю суттю є санкцією за невиконання своїх обов'язків щодо матеріального забезпечення сім'ї, утримання дітей, збереження майна подружжя, що в залежності від характеру впливу на членів сім'ї може бути визнано як економічне насильство.

8) При вирішенні судами житлових спорів про виселення членів сім'ї або колишніх членів сім'ї з житлового приміщення, яке не перебуває у власності кривдника, внаслідок вчинення насильства в сім'ї, суди мають виходити із принципу забезпечення безпеки та захисту прав жертв такого насильства. Необхідно розуміти, що майнові права не можуть переважати над такими правами, як право на життя або право на особисту недоторканість.

Практичні завдання та запитання для обговорення

Запитання для спільного обговорення учасниками

1. В яких випадках може наставати цивільно-правова відповідальність за вчинення насильства в сім'ї?
2. Які категорії цивільних, сімейних та житлових спорів, пов'язаних з насильством в сім'ї, можуть бути розглянуті в порядку цивільного судочинства?
3. Чи підлягає врахуванню при розгляді таких категорій справ фактор насильства в сім'ї? Якщо так, то у якій спосіб?
4. Наскільки часто у цивільному судочинстві при виявленні фактів насильства в сім'ї суди вносять окремі ухвали в порядку ст. 211 Цивільного процесуального кодексу України?
5. Як часто вчинення насильства в сім'ї є підставою для позбавлення батьківських прав (відібрання дитини без позбавлення батьківських прав)? Як насильство в сім'ї сполучається з підставами позбавлення батьківських прав, передбаченими ст. 164 СКУ?
6. Чи використовуються судами України міжнародні акти при здійсненні цивільного судочинства в справах, пов'язаних з насильством в сім'ї? Якщо так, то які саме?
7. Якими міжнародними та національними актами передбачено право дитини на висловлювання та врахування її думки? Які особливості реалізації цього права?
8. Наведіть власні приклади справ, пов'язаних з насильством в сім'ї, які були розглянуті в межах цивільного судочинства.

Завдання для роботи в малих групах та запитання для групового обговорення

Завдання 1.

Викладач об'єднує учасників у 4 групи, надає групам фабули справ, пов'язаних з вчиненням різних форм насильства в сім'ї, які підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства, та просить обговорити їх протягом 20 хвилин і дати відповіді на запитання. При виконанні завдання слід використовувати відповідні кодекси України, які мають бути роздані групам. По завершенню роботи представники групи презентують її результати.

Група 1. Справа про розірвання шлюбу

Іванова В. звернулася до суду з позовом до Іванова П. про розірвання шлюбу, в позовній заяві зазначила, що вона перебуває з відповідачем в зареєстрованому шлюбі з 19 квітня 1991 р., від шлюбу має двох неповнолітніх дітей: доньку 12 років та сина 16 років.

В судовому засіданні позивачка пояснила, що шлюбно-сімейні відносини між ними припинені з початку серпня 2009 року, з відповідачем сімейне життя не склалося через розбіжність у характерах та різні погляди на життя, на ґрунті чого постійно виникали сварки та скандали. Під час останніх Іванов П. застосовував стосовно неї психологічне і фізичне насильство, в результаті чого позивачка разом з дітьми змушена була переїхати до місця проживання своїх батьків. Поведінка відповідача негативно впливає на виховання дітей та їх психологічний стан, при цьому слід врахувати той факт, що їхня донька є інвалідом з дитинства, у зв'язку з чим Іванова В. вважає примирення неможливим, підтримує свої позовні вимоги та просить розірвати шлюб.

Відповідач в судовому засіданні з позовом не погодився, проти розірвання шлюбу заперечував, посилаючись на те, що від цього постраждають діти і що між ними не вирішено питання щодо місця проживання їхнього сина.

Запитання для обговорення в групі

1. Ознайомтесь з фабулою справи та визначте, яким має бути рішення суду.
2. Чи має суд при ухваленні рішення брати до уваги пояснення позивачки щодо застосування відповідачем насильства в сім'ї?
3. Чи має суд в даній справі вирішувати питання про визначення місці проживання дітей та за яких умов? Чи має при цьому враховуватись факт вчинення відповідачем насильства в сім'ї?
4. Яке значення при вирішенні даної справи має думка дітей та чи підлягає вона з'ясуванню судом?
5. Чи є підстави для винесення окремої ухвали в порядку ст. 211 ЦПК України?

Група 2. Справа про позбавлення батьківських прав

23 січня 2009 р. громадянка П. звернулася до суду з заявою про позбавлення батьківських прав свого чоловіка П. На суді вона пояснила, що від шлюбу з П. має малолітнього сина. У сім'ї склались дуже негативні стосунки з чоловіком. Мікроклімат в сім'ї незадовільний у зв'язку з агресивною поведінкою відповідача, і умов для повноцінного та гармонійного розвитку сина немає. Вона сама утримує сина матеріально, піклується про нього, турбується про стан його здоров'я, всебічний психічний та моральний розвиток. Батько ж дитини систематично зловживає спиртними напоями, не працює, веде антигромад-

ський спосіб життя, а також вчиняв насильство в сім'ї щодо неї – душив руками за шию та бив по голові головою сина. Жертвою насильства з боку батька був і старший син, який рік тому покінчив життя самогубством (заява матері).

Заявниця зазначає, що неодноразово зверталась до міліції з приводу насильства над нею та малолітнім сином, але в порушенні кримінальної справи їй було відмовлено. Було лише винесено офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї та П. загрожувало притягнення до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП.

Актом судово-медичного обстеження встановлено наступні пошкодження на тілі дитини: на правій щоці гематома невизначеної форми розміром 2 см x 1,5 см темнокервоного кольору, на фоні якого садно невизначеної форми розміром 0,3 см x 0,2 см, покрите коричневою кіркою, що здійснюється над рівнем шкіри. На лівій боковій поверхні шиї у нижньому відділі 2 синці видовженої форми розміром 3,5 см та 5,5 см x 1,3 см темнокервоного кольору. На правій боковій поверхні шиї у нижньому відділі гематома аналогічного характеру розміром 3 см x 1 см. Служба у справах дітей належним чином відреагувала на виявлені ознаки насильства над дитиною клопотанням про позбавлення батьківських прав П., стягнення аліментів на утримання дитини та накладення заборони на відчуження майна та житла малолітнього.

Запитання для обговорення в групі

1. Ознайомтесь з фабулою справи та визначте, яким має бути рішення суду.
2. Які підстави позбавлення батьківських прав, передбачені ст. 164 СКУ, охоплюють вчинення насильства в сім'ї стосовно дитини?
3. Чи має суд дізнатись та врахувати думку дитини при вирішенні цієї справи?
4. Як має відреагувати суд на виявлені факти вчиненого насильства стосовно дитини, які містять ознаки злочину?
5. Чи є підстави для винесення окремої ухвали в порядку ст. 211 ЦПК України? Кому вона має бути адресована?

Група 3. Справа про збільшення часу спілкування з дитиною

Чоловік не міг змиритись з постійними доріканнями своєї дружини, які часто – на його думку – були необґрунтованими, та запропонував пожити окремо. Постановою служби у справах дітей було визначено, що батько чотирирічного сина, який тимчасово проживав з матір'ю, має право спілкуватися з дитиною у будні з 18.30 до 20.00. Чоловік намагався якомога частіше спілкуватися з сином, але не планував відновити сімейні стосунки з дружиною. Дружина з метою впливу на батька дитини перешкождала таким зустрічам, переховувала дитину в сусідів, тікала з дитиною з дому тощо. Батько звернувся до суду та просив збільшити час спілкування з сином, оскільки мати дитини добровільно на це не погоджується, надати йому можливість вивозити дитину на оздоровлення, відвідувати його в дитячому садочку, вдома, коли той хворіє та забезпечувати його ліками.

Як було встановлено судом, мати дитини постійно спричиняла конфлікти з батьком дитини (показання свідків), безпідставно викликала міліцію при намаганні батька зустрітись з дитиною, погрожувала порушенням кримінальної справи (22 постанови про відмову у порушенні кримінальної справи за відсутністю події злочину). Дані конфлікти не лише загострювали відносини між сторонами, але й негативно вплинули на дитину.

Це призвело до психастеничного неврозу дитини, яка перебуває під наглядом лікаря, що підтверджується довідкою психоневрологічного медичного об'єднання.

Запитання для обговорення в групі

1. Ознайомтесь з фабулою справи та визначте, яким має бути рішення суду.
2. Чи можна психологічні маніпуляції з дитиною, зазначені у справі, розглядати як форму психологічного насильства над дитиною?
3. Чи слід суду при вивченні обставин справи однозначно оцінювати 22 постанови про відмову в порушенні кримінальної справи за заявою матері дитини як зловживання нею своїм правом?
4. Чи слід суду при вирішенні даної справи дізнатись та врахувати думку дитини щодо суті справи, зокрема, спільного відпочинку з батьком за відсутності матері?
5. Чи є підстави для винесення окремої ухвали в порядку ст. 211 ЦПК України? Якщо так, то кому вона має бути адресована?

Група 4. Справа про поділ спільного майна подружжя

Позивачка звернулась до суду з позовом до свого колишнього чоловіка про поділ спільного майна подружжя. Вона просила суд відступити від засад рівності часток подружжя у спільному майні та провести поділ придбаної ними за час шлюбу квартири, визнавши за нею право власності на 2/3 частки цієї нерухомості, а за відповідачем – на 1/3 частку, враховуючи інтереси неповнолітнього сина, який проживає з нею.

Як вбачається з матеріалів справи, сторони перебували в зареєстрованому шлюбі 15 років і від цього шлюбу мають сина 1992 р.н., на утримання якого за рішенням Центрального районного суду відповідач зобов'язаний щомісячно сплачувати на користь позивачки аліменти у розмірі 1/6 частки всіх видів свого заробітку. Однак свої зобов'язання колишній чоловік позивачки належним чином не виконує: згідно з довідками Центрального відділу Державної виконавчої служби він має заборгованість за такими виплатами. Таким чином, розмір аліментів, що одержує позивачка, недостатній для забезпечення фізичного та духовного розвитку сина.

Окрім того, постановою судді Центрального районного суду відповідач визнаний винним у вчиненні стосовно сина та колишньої дружини правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 173-2 КУпАП, і підданий штрафу в розмірі 51 грн. До того ж, з двох постанов дільничних інспекторів міліції вбачається, що відповідачу винесено офіційне попередження про недопущення повторення насильства в сім'ї в майбутньому.

Запитання для обговорення в групі

1. Ознайомтесь з фабулою справи та визначте, яким має бути рішення суду.
2. У яких випадках суд може відступити від засад рівності часток подружжя у спільному майні?
3. Чи має суд при ухваленні рішення брати до уваги документально підтверджені у суді факти вчинення відповідачем насильства в сім'ї стосовно позивачки та їхнього сина?
4. Чи може несплата аліментів або сплата аліментів не в повному обсязі розглядатись як форма економічного насильства в сім'ї?
5. Чи є підстави за даними обставинами справи для постановки питання про позбавлення батька дитини батьківських прав?

Завдання 2.

Рольова гра: модельний судовий процес та допит дитини в межах цивільного судочинства

Викладач пропонує бажаним взяти участь у модельному судовому процесі та знайомить їх з фабулою справи:

«ОСОБА 1 звернулася до суду з позовом про визнання особи такою, що втратила право користування жилим приміщенням та зняття з державного реєстраційного обліку, на обґрунтування якого посилалася на наступне. Рішенням виконавчого комітету Фрунзенської районної в м. Харкові ради від 16.09.2003 р. позивачка була визнана наймачем квартири. У вказаній квартирі зареєстровані також дочка позивачки – ОСОБА 3, онучка позивачки та дочка ОСОБА 3 та відповідача ОСОБА 2 – неповнолітня ОСОБА 4, та відповідач по справі, який є колишнім зятем позивачки – ОСОБА 2.

Відповідач мешкав у спірній квартирі з моменту укладення шлюбу з ОСОБА 3 з 05.12.1992 р. Позивачка пояснила, що надавала згоду на вселення та реєстрацію відповідача у спірну квартиру, враховуючи, що на той час він був членом сім'ї її дочки, яка жила у квартирі разом із нею. Після постійних сварок у літку 2007 р. відповідач разом із онучкою ОСОБА 4 з квартири пішов і з цього часу вони мешкають у квартирі, яку знімають. З цього ж часу він до спірної квартири не з'являвся, сплату комунальних послуг не здійснює. Розірвання шлюбу між відповідачем та дочкою позивачки відбулося у жовтні 2008 р. через роман останньої з іншим чоловіком, тому відповідач зараз є сторонньою людиною, а тому права на мешкання у спірній квартирі втратив. На підставі наведеного, посилаючись на положення ст.ст. 71, 72 ЖК України, позивачка просить визнати ОСОБА 2 таким, що втратив право користування жилим приміщенням та зняти з державного реєстраційного обліку.

Відповідач в суді проти позову заперечував. Пояснив суду, що протягом 1-1,5 років в нього виникали постійні сварки з дружиною, яка зраджувала йому та зловживала спиртними напоями. Такі стосунки призвели до значного нервового напруження, негативно впливали на психіку неповнолітньої дочки, не витримавши вказаної ситуації у серпні 2007 р. за згодою дочки вони разом із неї пішли з квартири, забравши необхідні для життя речі, зняли неподалік однокімнатну квартиру і мешкають у ній до теперішнього часу. Внаслідок негативної поведінки матері ОСОБА 3 їх неповнолітня дочка з нею з цього часу не спілкується. Зі свого боку мати також не цікавиться долею дитини, психологічний контакт з нею не налагоджує, матеріальної допомоги на утримання дочки не надає. Відповідач зазначив, що значна частина речей, які були придбані ним під час шлюбу, залишилася у спірній квартирі, з якої він вимушений був піти, в житті він звичайно потребує, квартиру знімає тимчасово за значні кошти, іншого постійного житла не має, планує зайнятися обміном спірної квартири. Відповідач зазначив, що з серпня 2007 р. не приймав участі у витратах за комунальні платежі через матеріальні труднощі, пов'язані із значними витратами на оренду квартири та утримання дочки.

Неповнолітня ОСОБА 4 підтвердила суду, що сварки виникали внаслідок негативної поведінки матері, що вимусило її та батько піти з квартири, через таку поведінку матері вона з нею не спілкується, зі свого боку мати ОСОБА 3 також не цікавиться її долею, матеріальної допомоги на утримання не надає, духовним та фізичним вихованням, утриманням дитини займається її батько – відповідач ОСОБА 2.

Свідок ОСОБА 3 підтвердила, що майно, яке є власністю в тому числі і відповідача до теперішнього часу знаходиться у спірній квартирі».

Завдання для учасників рольової гри

1. Ознайомтесь з обставинами справи та встановіть родинні зв'язки між особами, про які йдеться у фабулі справи.
2. Розподіліть ролі та відтворіть судовий процес, допускаючи імпровізацію.
3. Продемонструйте допит суддею дитини, відтворюючи процесуальні аспекти допиту.
4. Вирішіть справу по суті та оголосіть резолютивну частину рішення суду.

Запитання для загального обговорення учасниками

1. Які зауваження чи коментарії виникли у вас під час спостереження за відтвореним судовим процесом?
2. Чи є підстави вважати поважними причини відсутності відповідача понад встановлений строк за місцем реєстрації?
3. Чи були під час судового процесу дотримані процесуальні права дитини в цивільному судочинстві? Якщо ні, то які саме?
4. Чи були дотримані під час допиту дитини психологічні правила та прийоми комунікації судді з дитиною?
5. Чи можна дії матері дитини розглядати як насильство в сім'ї за визначенням Закону України «Про попередження насильства в сім'ї»? Чи є підстави розглядати можливість позбавлення матері дитини батьківських прав?

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ РОЗГЛЯДУ СУДАМИ СПРАВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З НАСИЛЬСТВОМ В СІМ'І

Міжнародні стандарти у сфері запобігання та протидії насильству в сім'ї вимагають від суддів належного розуміння причин та умов вчинення такого насильства, а також врахування при судовому розгляді справ про адміністративні правопорушення, кримінальних або цивільних справ, пов'язаних з насильством в сім'ї, наступних факторів (вимог):

- насильство притаманне будь-якій дії або бездіяльності, які завдають шкоду або суттєво перешкоджають розвиткові особистості;
- насильство в сім'ї переважено є проявом дискримінації за ознакою статі, воно призводить до порушення основних прав та свобод людини;
- насильство в сім'ї виступає протиправним діянням, що ґрунтується на ґендерних стереотипах, традиційному розподілі соціальних ролей в сімейній сфері, отже не може розглядатись судами як ґендерно-нейтральна проблема;
- насильство в сім'ї охоплює широке коло протиправних актів поведінки, які завдають членам сім'ї, які стали жертвами сімейного насильства, фізичної або психологічної майнової шкоди, шкоди їхньому сексуальному здоров'ю або ж створюють загрозу завдання такої шкоди;
- насильство в сім'ї не можна розглядати як питання приватного характеру, заборона на втручання в яке забезпечене правом на приватність (правом на таємницю особистого чи сімейного життя). Сімейне насильство вимагає активного втручання з боку держави та суспільства, оскільки охорона сім'ї передбачає захист усіх її членів від будь-яких форм насильницької поведінки, незалежно від релігійних або культурних звичаїв, які домінують в певній місцевості або серед певної спільноти (релігійної, етнічної тощо);
- насильство в сім'ї переважно є злочином, який наносить істотну шкоду охоронюваним правом суспільним відносинам. Навіть якщо конкретний випадок сімейного насильства, що став предметом судового розгляду, не містить складу злочину та не спричинив тяжких наслідків, такі діяння не можна розглядати як малозначущі;
- для насильства в сім'ї є характерним циклічний характер, систематичність насильницької поведінки, яка з часом інтенсифікується, а самі акти насильства стають більш небезпечними. При індивідуалізації юридичної відповідальності кривдника та призначені заходів покарання суд повинен враховувати повторюваність або систематичність вчиненого насильства в сім'ї;
- суд, як і всі органи, задіяні в системі запобігання насильству, має вживати всіх можливих та доступних заходів в межах своєї компетенції, з метою запобігання вчиненню актів домашнього насильства в майбутньому, а також недопущення повторної віктимізації жертв насильства в сім'ї;
- насильство у сім'ї не завершується для жертви одразу після того, як було припинено шлюбні відносини або з початком окремого проживання; саме тому міжнародні стандарти вимагають від судді розширеного тлумачення щодо кола суб'єктів сімейного насильства незалежно від факту перебування у шлюбі або спільного проживання;

- враховуючи важкий психологічний, а часом і фізичний стан жертви сімейного насильства, міжнародні стандарти наполягають на можливості порушення провадження у справі щодо вчинення насильства в сім'ї не лише за заявою самої жертви, а й за зверненням її родичів, сусідів чи громадських організацій;
- увесь тягар доведення у справі щодо вчинення сімейного насильства не може бути покладений на жертву насильства в сім'ї; міжнародні стандарти виходять з презумпції вини особи, яка завдала майнової чи немайнової шкоди внаслідок сімейного насильства, як прояву дискримінації за ознакою статі;
- у випадках сімейного насильства слід виходити з пріоритету прав жертв насильства в сім'ї на життя, здоров'я, захист честі та гідності, безпеку, права не бути підданим тортурам за мовчазної згоди держави перед правом власності кривдника на майно (спільне житло, авто, речі домашнього вжитку тощо);
- насильство в сім'ї завжди зачіпає інтереси дитини, навіть якщо відбувається між дорослими членами родини; дітям належить право на особливий захист з боку суспільства від будь-якої з форм дискримінації чи пригноблення, а також від будь-якого зловживання владою у сім'ї;
- систематичне вчинення насильства стосовно дитини або за її присутності вважається вагомою підставою для обмеження або позбавлення кривдника його прав стосовно дитини (права спілкування, проживання, інших форм контакту з дитиною тощо), а також отримання аліментів на користь дитини.

КОРОТКИЙ СЛОВНИК ЮРИДИЧНИХ ТЕРМІНІВ⁶

багатодітна сім'я – сім'я, в якій подружжя (чоловік та жінка) перебуває у зареєстрованому шлюбі, разом проживає та виховує трьох і більше дітей, у тому числі кожного з подружжя, або один батько (одна мати), який (яка) проживає разом з трьома і більше дітьми та самостійно їх виховує. До складу багатодітної сім'ї включаються також діти, які навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладах, – до закінчення навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років

гендер – соціально обумовлені ролі, поведінка, види діяльності та атрибути, які певне суспільство вважає належними для жінок і чоловіків

гендерна рівність – рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства

гендерне насильство проти жінок – насильство, яке спрямоване проти жінки тому, що вона є жінкою, або яке має непропорційний вплив на жінок

гендерно-правова експертиза – аналіз чинного законодавства, проектів нормативно-правових актів, результатом якого є надання висновку щодо їх відповідності принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків

дискримінація за ознакою статі – дії чи бездіяльність, що виражають будь-яке розрізнення, виняток або привілеї за ознакою статі, якщо вони спрямовані на обмеження або унеможливають визнання, користування чи здійснення на рівних підставах прав і свобод людини для жінок і чоловіків

дитина – особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років

дитячий будинок сімейного типу – окрема сім'я, яка створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, які беруть на виховання та спільне проживання не менше 5 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування

домашнє насильство – всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які вчиняються у сім'ї чи домогосподарстві або у колишніх чи дійсних подружжях, незалежно від того, чи кривдник живе або колись проживав разом із жертвою

економічне насильство в сім'ї – умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я

жертва насильства в сім'ї – член сім'ї, який постраждав від фізичного, сексуального, психологічного чи економічного насильства з боку іншого члена сім'ї

жорстоке поводження з дитиною – будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного та соціального насильства над дитиною в сім'ї або поза її межами

⁶ Деякі запропоновані визначення були стилістично відредаговані.

захисний припис – спеціальна форма реагування служби дільничних інспекторів міліції та кримінальної міліції у справах дітей щодо захисту жертви насильства в сім'ї, яким особі, яка вчинила насильство в сім'ї, забороняється вчиняти певні дії стосовно жертви насильства в сім'ї

контакт з дитиною – реалізація матір'ю, батьком, іншими членами сім'ї та родичами, у тому числі тими, з якими дитина не проживає, права на спілкування з дитиною, побачення зазначених осіб з дитиною, а також надання їм інформації про дитину або дитині про таких осіб, якщо це не суперечить інтересам дитини

корекційна програма – програма, спрямована на формування гуманістичних цінностей та ненасильницької моделі поведінки в сім'ї особи, яка вчинила насильство в сім'ї

насильство в сім'ї – будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї стосовно іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю

насильство проти жінок – це порушення прав людини та одна з форм дискримінації стосовно жінок, яка означає всі акти ґендерного насильства, які призводять або можуть призвести до фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди або страждань для жінок, включаючи погрози здійснення таких актів, примус або свавільне позбавлення волі як у публічному, так і у приватному житті

неповна сім'я – сім'я, що складається з матері або батька і дитини (дітей)

позитивні дії – спеціальні тимчасові заходи, спрямовані на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією

попередження насильства в сім'ї – система соціальних і спеціальних заходів, спрямованих на усунення причин і умов, які сприяють вчиненню насильства в сім'ї, припинення насильства в сім'ї, яке готується або вже почалось, притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні насильства в сім'ї, а також медико-соціальна реабілітація жертв насильства в сім'ї

приймомна сім'я – сім'я, яка добровільно взяла із закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, від 1 до 4 дітей на виховання та спільне проживання

психологічне насильство в сім'ї – насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю

реальна загроза вчинення насильства в сім'ї – погроза вчинення одним членом сім'ї стосовно іншого члена сім'ї умисних дій, передбачених абзацом другим цієї статті, якщо є реальні підстави очікувати її виконання

рівні права жінок і чоловіків – відсутність обмежень чи привілеїв за ознакою статі

рівні можливості жінок і чоловіків – рівні умови для реалізації рівних прав жінок і чоловіків

сексуальне насильство в сім'ї – протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру стосовно неповнолітнього члена сім'ї

сексуальні домагання – дії сексуального характеру, виражені словесно (погрози, залякування, непристойні зауваження) або фізично (доторкання, поплескування), що при-

нижують чи ображають осіб, які перебувають у відносинах трудового, службового, матеріального чи іншого підпорядкування

сім'я – первинний та основний осередок суспільства. Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Подружжя вважається сім'єю навіть тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно. Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає. Права члена сім'ї має одинока особа. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства.

сім'ї, які опинилися у складних життєвих обставинах – сім'ї з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах і не в змозі подолати їх самотійно, у зв'язку з інвалідністю батьків або дітей, вимушеною міграцією, наркотичною або алкогольною залежністю одного з членів сім'ї, його перебуванням у місцях позбавлення волі, ВІЛ-інфекцією, насильством у сім'ї, безпритульністю, сирітством, зневажливим ставленням і негативними стосунками в сім'ї, безробіттям одного з членів сім'ї, якщо він зареєстрований в державній службі зайнятості як такий, що потребує працевлаштування

фізичне насильство в сім'ї – умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побиттів, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі і гідності

члени сім'ї – особи, які перебувають у шлюбі; проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою; їхні діти; особи, які перебувають під опікою чи піклуванням; є родичами прямої або непрямої лінії споріднення за умови спільного проживання

Нормативні джерела термінів

1. Конвенція про запобігання та боротьбу з насильством стосовно жінок та домашнім насильством, яка була відкрита для підписання державами 11 травня 2011 р. і підписана Україною 7 листопада 2011 р.
2. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. №2947-III/ВР
3. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 р. №2789-III
4. Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. №2402-III
5. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08 вересня 2005 р. №2866-IV
6. Наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення» від 16 січня 2004 р. №5/34/24/11
7. Наказ Мінсім'ямолодьспорту, МОЗ, МОН, Мінпраці, Мінтранспорту, МВС, Держдепартаменту України з питань виконання покарань «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах» від 14 червня 2006 р. №1983/388/452/221/556/596/106.

**ЗАГАЛЬНИЙ ПЕРЕЛІК НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ УКРАЇНИ,
ЩО СТОСУЮТЬСЯ ПИТАНЬ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ
НАД ДІТЬМИ ТА ДОРОСЛИМИ ЧЛЕНАМИ СІМ'Ї**

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. №254к/96-ВР;
2. Кримінальний Кодекс України від 05 квітня 2001 р. №2341-ІІІ;
3. Закон України «Про внесення змін до статей 155 та 156 Кримінального кодексу України щодо відповідальності за розбещення неповнолітніх» від 25 вересня 2008 р. №600-VI;
4. Закон України «Про внесення змін до статей 304 та 323 Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти сім'ї та дітей» від 1 жовтня 2008 р. №616-VI;
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 р. №8073-X;
6. Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за вчинення насильства в сім'ї або невиконання захисного припису» від 15 травня 2003 р. №759-IV;
7. Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення» від 2 грудня 2010 р. №2744-VI;
8. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. №2947-ІІІ//ВР;
9. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 р. №2789-ІІІ;
10. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї» від 25 вересня 2008р. №599-VI;
11. Закон України «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року» від 5 березня 2009 р. №1065-VI;
12. Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 р. №20/95-ВР;
13. Закон України «Про міліцію» від 20 грудня 1990 р. №565-XII;
14. Закон України «Про освіту» від 23 травня 1991 р. №1060-XII;
15. Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітні 2001 р. №2402-ІІІ;
16. Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» від 21 червня 2001 р. №2558-ІІІ;
17. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08 вересня 2005 р. №2866-IV;
18. «Рекомендації парламентських слухань «Забезпечення прав дітей в Україні. Охорона материнства та дитинства» затверджені Постановою Верховної Ради України від 22 вересня 2005 р. №2894-IV;
19. Рекомендації парламентських слухань «Сучасний стан та актуальні завдання у сфері попередження ґендерного насильства», затверджені Постановою Верховної Ради України від 22 березня 2007 р. №817-V;
20. Указ Президента України « Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 09 грудня 2010 р. №1085/2010;

21. Положення про Міністерство соціальної політики України, затверджене Указом Президента України від 6 квітня 2011 р. №3891;
22. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу» від 26 квітня 2003 р. №616;
23. Положення про кримінальну міліцію у справах дітей, затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 8 липня 1995 р. №502;
24. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» від 8 жовтня 2008 р. №905;
25. Постанова Кабінету Міністрів України «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» від 24 вересня 2008 р. №866;
26. Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї» від 07.09.2009 №3131/386, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 30.09.2009 за №917/16933;
27. Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі МВС» від 11 грудня 2010 р. №550;
28. Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції про порядок приймання, реєстрації та розгляду в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються» від 14 квітня 2004 р. №400;
29. Наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення» від 16 січня 2004 р. №5/34/24/1;
30. Наказ Мінсім'ямолодьспорту, МОЗ, МОН, Мінпраці, Мінтранспорту, МВС, Держдепартаменту України з питань виконання покарань «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах» від 14 червня 2006 р. №1983/388/452/221/556/596/106;
31. Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту «Про затвердження Порядку здійснення центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді соціального інспектування сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах» від 27 травня 2010 р. №1480;
32. Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту «Про затвердження Порядку здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах» від 25 квітня 2008 р. №1795;
33. Наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України «Про затвердження Правил опіки та піклування» від 26 травня 1999 р. №34/166/131/88;

34. Наказ Міністерства молодіспорт України, МОЗ України «Про затвердження Порядку взаємодії центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді із закладами охорони здоров'я щодо надання медичної допомоги та соціальних послуг дітям і молоді» від 17 квітня 2006 р. №1209/228;
35. Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження заходів щодо виконання Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» та Примірного положення про центр медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї» від 23 січня 2004 р. №38;
36. Наказ Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства охорони здоров'я України «Про порядок обліку випадків звернення в медичні установи та міськрайлінооргани внутрішніх справ громадян з тілесними пошкодженнями кримінального характеру» від 10 травня 1993 р. №307/105;
37. Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Інструкція про проведення судово-медичної експертизи» від 17 січня 1995 р. №6;
38. Про стан додержання законодавства, спрямованого на захист прав дітей, які потерпають від злочинних посягань, насильства у сім'ї, втягнення їх у злочинну та іншу протиправну діяльність. Лист Генеральної прокуратури України від 31 липня 2006 р. №07/3–90.

ЗАГАЛЬНИЙ ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ахтирська Н.М. Моніторинг судової практики України у справах, пов'язаних з насильством щодо дітей та жінок / За заг. ред. Христової Г.О. – Київ: Тютюкін, 2011. – 108с.
2. Блага А. Б. Запобігання насильству як основа протидії агресивним злочинам проти членів сім'ї // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. – 2005. – № 2 – С. 161 – 165.
3. Блага А. Б. Практика застосування закону України «Про попередження насильства в сім'ї»: сучасні проблеми і можливі шляхи їх вирішення // Право і безпека. – 2004. – № 3/1 (№ 1). – С. 50 – 58.
4. Бовть О. Віктимна поведінка як психологічна проблема // Соціальна психологія. – 2004. – № 4 (6). – С. 14 – 22.
5. Бойко О. В. Побутове насильство як об'єкт кримінологічних досліджень // Вісник Національного університету внутрішніх справ. Вип. 18. – Х.: Нац. ун-т внутр. справ, 2002. – С. 470 – 474.
6. Бойко О. В. Правова кваліфікація насильства в сім'ї // Вісник Національного університету внутрішніх справ. Вип. 20. – Х.: Нац. ун-т внутр. справ, 2002. – С. 133 – 138.
7. Висновки та рекомендації за результатами впровадження Проекту зі зміцнення та захисту прав жінок та дітей в Україні TRES – Київ: Тютюкін, 2011. – 56 с.
8. Врахування судами думки та інтересів дитини при розгляді справ, що виникають з сімейних правовідносин. Результати громадського моніторингу судів // М. Ясеновська, Г. Христова, Ю. Сова. Харків, 2009. – 109 с..
9. Врахування судами думки та інтересів дитини при розгляді справ, що виникають з сімейних правовідносин. Результати громадського моніторингу судів. II етап // М. Ясеновська, Г. Христова. - Харків, 2010. – 107 с.
10. Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / За ред. О. Л. Жуковської. – К.: ЗАТ «ВІПОЛ», 2004. – 960 с.
11. Ефективне запобігання та реагування на випадки насильства в сім'ї. Методичний посібник для тренерів з проведення тренінгів для дільничних інспекторів міліції / Авт. Кочемировська О., Стрейсяну Д.Й, Христова Г. / Заг. ред. Павлиш С., Христова Г. – Запоріжжя: Друкарський світ, 2010. – 364 с.
12. Запобігання насильству в сім'ї: Метод. посібн. для працівників міліції/ Т.О. Проценко, О.І. Логвиненко, І.П. Багаденко та ін.- Київ: Тютюкін, 2011 . – 88 с.
13. Журавлева Т. М. Помощь детям – жертвам насилия / Журавлева Т. М., Сафонова Т. Я., Цымбал. Е. И. – М.: Генезис. – 2006. – 112 с.
14. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» (Науково-практичний коментар) / За ред. О. М. Рудневої. – Х.: Східнорегіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2005. – 160 с.
15. Зиновьева Н. О., Михайлова Н. Ф. Психология и психотерапия насилия. Ребенок в кризисной ситуации. – СПб: Речь, 2003. – С. 235 – 241.
16. Ильина С. В. Насилие и личностные расстройства [Электронный ресурс]. – М.: МГУ. – 2002. – Режим доступа: www.NATURE.ru/db/msg.html?mid=1156845&s
17. Інформаційно-методичні матеріали та аналіз нормативно-правової бази з питань попередження насильства над дітьми в сім'ї та поза нею / Авт.: Брижик В.О., Журавель Т.В., Кочемировська О.О., Нікітіна О.М., Христова Г.О. / За заг. ред. Журавель Т.В., Христова Г.О. – К.: ТОВ «K.I.C.», 2010. – 238 с.

18. Ковальова О. В. Суб'єкти запобігання насильству в сім'ї: повноваження та характеристика // Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць. – 2007. – Вип. 25. – С. 460-465.
19. Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок (науково-практичний коментар) / О. М. Руднева, Г. О. Христова, О. О. Уварова та ін. – Х.: Східнорегіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2005. – 364 с.
20. Кочемировська О. Можливості виявлення та попередження насильства в сім'ї: основні поняття. – Харків: НТМТ, 2008. – 44 с.
21. Кошелева А. Д., Алексеева Л. С. Психологическое насилие над ребенком в семье, его причины и следствия // Насилие в семье: с чего начинается семейное неблагополучие. – М.: ГосНИИ семьи и воспитания. – 2000. – С. 21 – 69.
22. Кузьмина И. Р. Защита от насилия в семье в новом уголовном законодательстве Украины // Актуальні проблеми політики. Вип. 13 – 14. – Одеса: Юрид. літ., 2002. – С. 582-586.
23. Левченко К. Закон «Про попередження насильства в сім'ї» потребує негайного вдосконалення // Голос України. – 2007. – 11 квітня (№ 63). – С. 11.
24. Малкина-Пых И. Г. Психология поведения жертвы. – М.: Феникс, 2006. – 1008 с.
25. Механізми взаємодії органів державної влади та неурядових організацій у протидії жорстокому поводженню з дітьми. Навчально-методичний посібник. За редакцією Левченко К. Б., Трубавіної І. М. – К.: Юрисконсульт. – 2005. – 452 с.
26. Модельні справи із застосування Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок / Григор'єва Л. І., Руднева О. М., Христова Г. О. та ін. – К.: Істина, 2006. – 184 с.
27. Попередження насильства над дітьми. Інформаційно-методичні матеріали та аналіз нормативно-правової бази. Укладач: Журавель Т. В.; Авт. колектив: Грицевич О. В., Лозован О. М., Онишко Ю. В. – К.: Видавничий дім «КАЛИТА», 2007. – 224 с.
28. Правові та кримінологічні засади запобігання насильству в сім'ї. – К.: НАВСУ, 2005. – 124 с.
29. Проблеми насильства в сім'ї: правові та соціальні аспекти/ Упоряд.: О. М. Руднева. – Х.: Право, 1999. – 212 с.
30. Прокурорський нагляд за додержанням законів України щодо попередження насильства над дітьми: наук.-практ. посіб. / О.О. Кочемировська, О.М. Подільчак, О.Р. Севрук, Г.О. Христова. – К.: ТОВ «К.І.С.», 2010. – 88 с.
31. Розгляд справ стосовно жорстокого поводження з дітьми судами України: аналіз законодавства та практики його застосування. / Ахтирська Н.М., Кочемировська О.О., Христова Г.О. та ін. – К.: ТОВ «К.І.С.», 2010. – 124 с.
32. Романова Н., Семигіна Т. Надання послуг потерпілим від насильства у сім'ї: законодавчий аспект // Соціальна політика і соціальна робота. – 2008. – № 2 – С. 58 – 70.
33. Стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні: правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти. Бондаровська В.М., Кочемировська О.О., Лактіонова Г.М, Онишко Ю.В., Хаар Р., Христова Г.О. / заг. ред. О. Кочемировської– К.: Вид-во ФОП Клименко Ю.Я., 2010. – 372 с.
- 34. Судовий розгляд справ, пов'язаних з вчиненням насильства в сім'ї в Україні: проблеми відповідності міжнародним стандартам та шляхи вдосконалення. Науково-практичний посібник /Євсюкова М.В., Христова Г.О., Шаповалова О.А. та ін. / За заг. ред. Шаповалової О.А., Павлиш С.О. - К.: ТОВ «Компанія «Ваїте», 2011. – 198 с.**
35. Суслowa О.І., Лазаренко О.О., Ахтирська Н.М. Захист прав жінок та дітей судовими і правоохоронними органами в Україні/ За заг. ред. Христової Г.О. - Київ: Тютюкін, 2010. – 336 с.

36. Христова Г. О. Теоретико-правові засади переборення колізій у законодавстві України про попередження насильства в сім'ї // Вісник Академії правових наук України. – 2009. – № 2 (57). – С. 36 – 46.
37. Христова Г. О. Теоретико-прикладні проблеми класифікації осіб, які вчинили насильство в сім'ї // Державне будівництво та місцеве самоврядування: зб. наук. пр. / ред. кол. : Ю. П. Битяк, Л. М. Герасіна, В. П. Колісник та ін. – Х.: Право, 2009. – Вип. 18 – С. 116 – 126.
38. Христова Г.О. Судовий захист від насильства в сім'ї. Інформаційні матеріали для суддів. – Київ: Юрінком Інтер, 2010. – 32 с.
39. Шевчук С. Порівняльне прецедентне право з прав людини. – Реферат, Київ, 2002. – 343 с.

ПРОГРАМА

**семінару для суддів місцевих загальних судів, призначених на посаду вперше,
на тему:**

«Розгляд судами справ, пов'язаних з насильством в сім'ї.

**Проблеми судового захисту прав потерпілих від насильства в сім'ї в Україні»
(зразок)**

1 день

9.30 – 10.00	<i>Реєстрація учасників</i>
10.00 – 10.30	Відкриття семінару. Вступні промови <i>Мазурок Володимир Антонович, суддя Верховного Суду України у відставці, заслужений юрист України, начальник відділу підготовки суддів та працівників апаратів судів НШСУ</i> <i>Павлиш Світлана Олегівна, експерт з питань протидії насильству Програми рівних можливостей та прав жінок в Україні ПРООН-ЄС</i>
10.30 – 11.30	Роль суду в системі попередження та протидії насильству в сім'ї. Проблеми судового розгляду справ, пов'язаних з насильством в сім'ї: загальний огляд <i>Ковтюк Єлизавета Іванівна, суддя Верховного Суду України</i>
11.30 – 12.00	Міфи і факти про насильство в сім'ї (інтерактивне обговорення) <i>Христова Ганна Олександрівна, доцент Національного Університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»</i>
12.00 - 12.20	<i>Перерва на каву</i>
12.20 – 13.20	Міжнародні стандарти протидії насильству в сім'ї та їх юридична сила в Україні. Способи захисту від насильства в сім'ї на рівні ООН та Ради Європи <i>Христова Ганна Олександрівна, доцент Національного Університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»</i>
13.20 - 14.20	<i>Обід</i>

14.20 - 15.20	Розгляд Європейським судом з прав людини та Комітетом ООН з ліквідації дискримінації стосовно жінок індивідуальних скарг щодо насильства в сім'ї (робота в малих групах, обговорення) Євсюкова Маріана Вадимівна, директор юридичного департаменту Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда-Україна»
15.20 - 15.50	Загальний огляд законодавства України у сфері запобігання та протидії насильству в сім'ї: проблеми та шляхи вдосконалення. Христова Ганна Олександрівна, доцент Національного Університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»
15.50 - 16.30	Особливості розгляду судових справ про адміністративні правопорушення, пов'язані з вчиненням насильства в сім'ї Христова Ганна Олександрівна, доцент Національного Університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»
16.30 - 16.50	Перерва на каву
16.50 - 17.30	Врахування думки дитини при вирішенні судами цивільних справ, пов'язаних з насильством в сім'ї (презентація, обговорення судових рішень) Христова Ганна Олександрівна, доцент Національного Університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»
17.30 - 17.50	Основні принципи розгляду судами справ, пов'язаних з сімейним насильством (інтерактивне обговорення з використанням методу «мозкового штурму») Ковтюк Єлизавета Іванівна, суддя Верховного Суду України
17.50 - 18.00	Підсумки першого дня роботи

2 день

9.30 – 10.30	Проблеми криміналізації насильства в сім'ї в Україні. Особливості судового розгляду кримінальних справ, пов'язаних з насильством в сім'ї Шаповалова Ольга Анатоліївна, суддя Верховного Суду України у відставці, заслужений юрист АР Крим
10.30 – 11.15	Судовий розгляд кримінальних справ, пов'язаних з різними формами сімейного насильства (робота в малих групах, обговорення судових рішень) Шаповалова Ольга Анатоліївна, суддя Верховного Суду України у відставці, заслужений юрист АР Крим
11.15 – 11.45	Перерва на каву
11.45 – 13.00	Проблеми судового розгляду справ щодо жорстокого поводження з дитиною в сім'ї (презентація, обговорення судових рішень) Шаповалова Ольга Анатоліївна, суддя Верховного Суду України у відставці, заслужений юрист АР Крим
13.00 – 14.00	Обід
14.00 – 15.00	Соціально-психологічні передумови вчинення насильства в сім'ї. Психологічні особливості жертв насильства в сім'ї, в тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження в сім'ї Кочемировська Олена Олексіївна, к. психол. н., завідувач сектору, відділ соціальної політики Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України
15.00 – 15.30	Кримінально-процесуальні особливості допиту дитини при розгляді судових справ Шаповалова Ольга Анатоліївна, суддя Верховного Суду України у відставці, заслужений юрист АР Крим

15.30 – 16.30	Організація комунікації судді з жертвою насильства в сім'ї, у тому числі з дитиною, яка зазнала жорстокого поводження в сім'ї Кочемировська Олена Олексіївна, к. психол. н., завідувач сектору, відділ соціальної політики Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України
16.30 – 16.50	Перерва на каву
16.50 – 17.45	Обмін досвідом учасників щодо розгляду справ, пов'язаних з вчиненням насильства в сім'ї (загальна дискусія) Шаповалова Ольга Анатоліївна, суддя Верховного Суду України у відставці, заслужений юрист АР Крим
17.45-18.00	Підбиття підсумків семінару

Програма розвитку ООН
01021, м. Київ, Кловський узвіз, 1
Тел.: +38 (044) 253 93 63

Видавництво «ТОВ «Компанія ВАІТЕ»
Свідоцтво про внесення до державного реєстру суб'єкта видавничої справи
серія ДК №2570 від 27.07.2006 року

Надруковано: ТОВ «Компанія ВАІТЕ»
01042, м. Київ, вул. П. Лумумби, 4/6, офіс 516.
Підписано до друку 27.12.2011 р.
Зам. № 595. Друк офс. Папір офс. Формат 70х100/16.
Об'єм – 6,0. Ум. др. арк. – 3,87. Наклад 500.

Проект співфінансується Європейським Союзом
та Програмою розвитку ООН(ПРООН).
Проект виконується ПРООН

<http://gender.undp.org.ua>

ПРОГРАМА РІВНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ТА ПРАВ ЖІНОК В УКРАЇНІ